Avner Levi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE Yahudiler

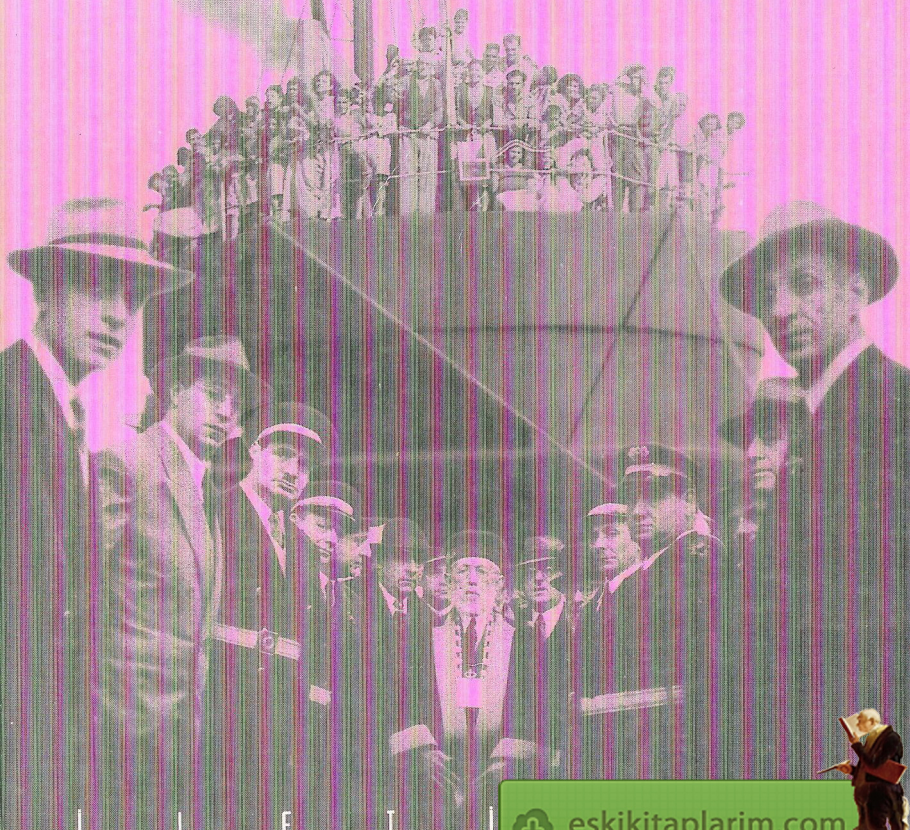

İLETİŞİM

eskikitaplarim.com

AVNER LEVİ 1942 yılında İzmir'de doğdu ve Karşıyaka Lisesi'nden mezun oldu. 1963-1964 yıllarında Türk ordusunda yedeksubay olarak hizmet yaptı ve 1968 yılında İsrail'e göç etti. 1983 yılında Kudüs İbrani Üniversitesi'nden doktorasını aldı. İnceleme ve araştırma konuları, Osmanlı ve Türk tarihi, dili ve edebiyatı, Türkiye Yahudilerinin tarihi, dili ve kültürü, Filistin ve Kudüs tarihidir. İbrani Üniversitesi, "Asya ve Afrika İncelemeleri Enstitüsü"nde öğretim üyesidir. Evli ve dört çocuk babası olup Kudüs'te yaşamaktadır.

Toldot Hayehudim be Republica ha Turkit-Maamadam Hapoliti Yehamişpati
© 1992 Avner Levi

İletişim Yayınları 383 • Tarih-Politika Dizisi 10
ISBN 975-470-583-6
© 1996 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1996, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Maraton Dizgievi
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Rıfat Bali
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

AVNER LEVİ

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

Hukukî ve Siyasî Durumları

Toldot Hayehudim be Republica
ha Turkit-Maamadam Hapoliti Yehamişpati

REDAKSİYON *Rıfat Bali*

iletişim

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Önsöz *7*
MORİT Başkanı'nın Sunuşu *9*
Önsöz *11*

BİRİNCİ BÖLÜM
Cumhuriyet'in İlk On Yılı *13*
1. Savaşın Sonu *14*
Savaş Sonunda Yahudilerin Durumu *14*
Yahudi Toplumunun Hukukî Statüsü ve İç Yönetimi *18*
Yahudilerin Durumu ve Geleceği Değerlendirmeleri *20*
2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ile Yahudilere Karşı Saldırıların Başlangıcı *24*
Türk Kamuoyunda Yahudi Düşmanlığının Nedenleri *30*
Sami Ginzburg Davası *32*
Yahudilere Saldırı Konuları *34*
Fiziki Saldırılar *36*
Yetkililerin Tutumu *37*
Okullar Sorunu *38*
Yahudilerin Tutumu *39*
Küçük Borçlar Sandığı'nın Kurulması *44*
3. Anayasa'nın Hazırlanması ve Yahudilere Karşı Tutum *45*
Okullar Sorunu *49*
Avukatlar Sorunu *52*

Devrimler ve Yasalar 54
Eşitsizlik Alanları 56
Kamuoyu ve Yahudiler 58
1924 Yılı Sonunda Yahudi Toplumunun Durumu 63
4. Ayrıcalıklar Konusu 66
Konunun Ön Plâna Çıkışı 67
Yine Okullar Konusu 69
Telgraf Olayı ve Lozan Hakları'ndan Vazgeçiş 70
5. Elza Niyego Olayı 75
6. Sakin Yıllar 1927-1933 85

İKİNCİ BÖLÜM
Nazizmin Gölgesinde 95
1. Yahudi Mültecilerin Almanya ve Diğer Antisemit Ülkelerden Türkiye'ye Kabulleri 97
2. 1934 Trakya Olayları 100
3. Savaşa Doğru 130
4. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Yahudileri 137
5. Varlık Vergisi 140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Demokrasi Dönemi 147
1. Yahudilerin Durumundaki İlk Düzelmeler 147
2. Yahudi Mültecilere Yardım 148
3. Demokrasinin Başlaması 151
4. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Kitlesel Göç 156
5. Hahambaşı Seçimi 159
6. Yahudi Kurumları Konusu 160
7. Kimlik Sorunu 162

Son Söz 163
Ekler 165
Kısaltmalar 191
Dizin 195

Türkçe Baskıya Önsöz

Türk Yahudilerinin tarihi Türk tarihinin, Türk tarihi de dünya tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Türk Yahudileri bir boşluk içinde değil, devamlı bir kültür alışverişiyle Türk toplumunun içinde yaşamışlardır. Onun için bu kitabı yazarken Türk toplumundaki ve dünyadaki göreceli olarak birbirleriyle ilgili gelişmeleri daima göz önünde tuttuk.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun has oğlu ve doğrudan doğruya varisidir. Bununla beraber Cumhuriyet'in temel ilkeleri İmparatorluğunkilerle taban tabana zıttır. Osmanlı Devleti, adının da belirttiği gibi bir imparatorluktu. Birçok dinî ve etnik grubun belli bir hak ve borç sistemi içinde yanyana, hatta içiçe yaşamasını öngörürdü. Cumhuriyet döneminde ise modern bir ulus-devlet yaratıldı, devlet, ulus ve vatan kavramları bütünüyle çakışır duruma getirilmek istendi. Bu bakımdan Yahudilere kişisel eşit haklar, din ve inanç özgürlüğü verilmekle beraber bir toplum olarak örgütlenmeleri ve özerk kurumlara sahip olmaları önlendi. Ne var ki, Yahudilik toplumsal bir dindir. Günlük duaları dahi en az on ergin erkeğin hazır bulunmasını gerektirir. Bir Yahudi olarak yaşayabilmek için bir haham, özel et kesimi, özel yiyecekler, özel mezarlık, vb. gereklidir. Bunlarsa bir düzenli iç örgüt gerektirir. Cumhuriyet böyle bir iç örgüt tanımak istemedi,

bu da Yahudilerde hâlâ süren bir kimlik buhranı doğurdu.

Diğer taraftan genel halk kitlesi birçok kesimiyle Yahudilerle, Rum ve Ermeniler arasında bir ayırım yapmadı. Kurunun yanında yaş da yanar. Belli zamanlarda patlak veren krizlerde ise genç aydınların aşırı sağ kesimi Yahudilere saldırmayı görev bildi. Fakat genellikle önderler ve yöneticiler Yahudilerin asla isyan etmediklerini, eski deyimiyle bir millet-i sâdıka olduklarını gözönünde tutmuşlar, yalnız 1941-1943 yıllarında savaş konjonktüründen etkilenerek Yahudilerle uğraşmışlardır. Yahudilerin sadakatına örnek isteyenler 1920 yılının işgal altındaki İstanbul'unda yapılmış olan son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân seçimlerine baksınlar. Türklerin yanında kendilerini vatandaş sayıp seçimlere katılan yalnız Yahudiler vardı.

Bu kitap uzun yıllar sürmüş emeklerin ürünüdür. Değindiği konular çoklukla tabu sayılmış ve ilgili bilgiler çeşitli düzeylerde sansür edilmişlerdir. Biz, Türk toplumunun gerçekleri saygıyla kabul edecek olgun bir toplum olduğu noktasından yola çıkıp, her şeyi toptan pembeye boyamak istemedik. Onun için yüzlerce gazete-dergi yıllıklarında ve sözlü tanıklıklarda bilgi kırıntılarını aramak zorunda kaldık. Monografik ayrı çalışmalarımızın bulunduğu konuları (örneğin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye yoluyla Yahudileri soykırımdan kurtarma çabaları) bu kitapta çok kısa tuttuk.

Bu kitabın Türkçe baskısının ortaya çıkmasındaki fikir ve girişim, dostum Rıfat Bali'ye aittir. Rıfat Bali ayrıca kitapla ilgili birçok angarya yüklenmiştir. Kendisine ve onunla işbirliği yapan sayın eşine, kitapta yer alan fotoğrafları temin etmekte çaba gösterip yardımcı olan Tel Aviv'den Dr. Gad Nassi'ye ve ayrıca kitabı yayımlamayı üstlenen İletişim Yayınları'na candan teşekkürlerimi sunarım. Her türlü eksik ve hatanın sorumluluğu yalnızca bana aittir.

Avner Levi
Kudüs, 26 Ağustos 1996

MORİT BAŞKANI'NIN SUNUŞU

Cumhuriyet Devri, Türkiye Yahudi geçmişinin kavşak noktalarından birini oluşturmuştur. Bu devrin kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmeleri, Türkiye Yahudisi'nin benliğinde derin izler bırakmış, günümüzdeki kimlik bilincini de belirlemiştir.

Her ne kadar Cumhuriyet Anayasası, laiklik ve toplumsal eşitliği ilân etmekte ise de, siyasal düzeyde ve günlük hayatta durum, zaman zaman farklı bir şekilde tecelli etmiştir. Böylelikle, Cumhuriyet Türkiye'si ilkelerinde kendisine yeni umutlar arayan bu toplum, inanç ve gururu zedelenmiş bir toplum olarak varlığını sürdürmek zorunluğunu yaşamıştır.

II. Dünya Savaşı, Yahudi Dünyası'nın tarihi boyunca yaşamış olduğu en büyük felâketi oluşturmuştur. Bu arada, Türkiye'de de uyanan Nazi Almanyası yanlısı eğilimler, Türkiye Yahudi toplumunun güvenlik duygusunu daha da sarsmıştır. Bunun yanısıra Türkiye, gerçekçi ve ileri görüşlü bir siyaset uygulayarak, II. Dünya Savaşı'na bulaşmamış ve kendi Yahudi Cemaati'ni, Nazi tehlikesinin dışında bırakmıştır.

Türkiye Yahudi toplumunun Cumhuriyet Devri'ndeki geçmişi genellikle, açıkça değinilmekten kaçınılan ve göz ardı edilmek istenen bir konu oluşturmuştur. Avner Levi, gerçekleri yalın bir şekilde ortaya sermekle ve konuyu nesnel bir şekilde incelemekle, Türkiye Yahudi geçmişinin gelecek nesillere

gerçekçi bir şekilde mal edilmesinde tarihsel bir hizmette bulunmuştur.

İsrail Devleti'nin kurulması, dünya Yahudileri için yeni bir dönemin ve güvenli bir geleceğin habercisi olarak belirmiştir. Bunu takiben, Türkiye'den İsrail'e göç eden Yahudilerin büyük bir çoğunluğu göç nedenlerini, birtakım ulusal ve ekonomik etkenlerin bağlamı içerisinde görmekte olup, Cumhuriyet devri olaylarının bu yönde merkezi bir ağırlık noktası oluşturmadığı konusunda hemfikirdir. Bu da, tarih boyunca Türk ve Yahudi ulusları arasında devam eden bağlantının, daha kapsamlı ve olumlu temellere dayandığını saptamaktadır.

Yukarıdaki satırlar, bu eserin yayımlanması münasebeti ile MORİT Derneği* tarafından düzenlenen bir toplantıda yapmış olduğum konuşmanın ana hatlarını oluşturmuştur. Senelerin ilerlemesi ile, mesai arkadaşım Sayın Rıfat Bali'nin çabaları sayesinde bu eserin Türkçe basılmış olmasını, bir değer ortaklığının somut bir kanıtı olarak görmekteyim.

GAD NASSİ
MORİT Başkanı

(*) Türkiye Yahudi geçmişini araştırmak ve korumak amaçlarını güden, İsrail'de kurulmuş dernek.

Önsöz

Sayın dost ve meslekdaşlarım Jacob M. Landau, Amnon Cohen ve Yitshak Betsalel beni çeşitli fırsatlarda Türkiye Yahudileriyle ilgili araştırmalar yapmaya ittiler. Sonunda bu araştırmalar birleşip bir kitaba dönüştü. Kendilerine müteşekkirim.

Bu kitap, Yahudilerin Türk toplumu ve Türk yetkilileri ile olan ilişkileri konularında yoğunlaşmıştır. Yahudi toplumunun iç gelişmeleri, kurumları, düşünce ve sanat hayatları, nüfusbilim açısından yapılacak incelemeler ve sosyal konular ayrı kitaplara konudur. Zaman bakımından kitap Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923'ten başlayıp 1940'ların sonuna kadar gelmektedir.

Konunun incelenmesi için elimizdeki kaynaklar az ve Türk devlet arşivleri kapalı olduğu gibi, Yahudilere ait kullanılabilir arşivler de mevcut değildir. Türk arşivleri kullanılmaksızın, bazı konularda kesin hükümlere varma olanağı da yoktur.

Buna karşın bu dönemi yaşamış olanlar hâlâ aramızdadır. Kendilerinin sözlü tanıklık yapmaları mümkündür. Gerçekten, birçoklarının ağzından topladığımız bilgiler, bazı olayların tarihe kayıt dahi edilememeleri tehlikesini giderdi. Türk Yahudilerinin basını bu konu için önemli bir kaynaktır. Özellikle *El Tyempo* gazetesinin 1931 yılındaki kapanışına kadar yaptığı yayın Türk Yahudilerinin tarihi için bir hazine teşkil etmekte-

dir. Bu gazetenin ve başyazarı David Fresko'nun adlarının altını önemle çizeriz. *El Tyempo*'dan sonraki *La Boz de Oryente* ve *La Boz de Türkiye* dergileri/gazeteleri suya sabuna dokunmaktan çekinen dergiler/gazeteler olup birçok önemli konularda susmuşlardır. Zaten zamanla bunlar günlükten aylığa dönüşmüşlerdir. *Journal d'Orient* genellikle dış siyasetle uğraşırdı. Bu gazeteleri sistematik bir şekilde okuduk. Uzun çabaların sonucu aldığımız ürün hayal kırıcıydı. Başka kaynak mevcut olmadığından bunlarla yetinme zorunluluğu vardır. Türk basınında sık sık Yahudilere değiniliyorsa da bir dizin yokluğundan, on binlerce gazete cildini sistematik bir şekilde okumak bir insanın başaramayacağı bir iştir, onlara ancak tarihi bilinen belli olaylar için başvurulabilir. Filistin'deki Yahudi gazeteler, Türk Yahudileriyle çok az ilgilenmişlerdir. *Jewish Chronicle* veya *Droit de Vivre* gibi İngiliz ve Fransız Yahudi gazeteleri de faydalı kaynaklardır.

Hukukî ve resmî yayınlar bakımından sorun yoktur. *Resmi Gazete* veya çeşitli yasa ve antlaşma koleksiyonları mevcut olup her ayrıntı bulunabilir. Ayrıca İngiliz, Fransız ve Alman belge ve arşivleri de faydalı olabilir.

Bu kitabın hazırlanması için, bilgi kırıntılarını toplamaya sarfedilen on yıldan fazla bir zamana gerek oldu. Varılan hükümler kişisel hükümler olup sorumlulukları tamamen bana aittir. İleride Türk arşivleri açılırsa, yazılanları tekrar gözden geçirmek mümkün olacaktır.

Kudüs, 1987

BİRİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet'in İlk On Yılı

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları, yeni rejimin kurulma ve yerleşme dönemidir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern bir ulus devlete dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde Atatürk Devrimleri'nin çoğu yapılmış ve devletle vatandaşlar arası ilişkilerin yapısı ve özellikleri oluşturulmuştur. Bu arada devlet ile azınlıklar ve dolayısıyle devlet ile Yahudi azınlığının arasındaki ilişkiler de belirlenmiştir.

Bu bölümün başında Birinci Dünya Savaşı sonunda Türk-Yahudi toplumunun durumunu, hukukî statüsünü, Yahudilerin gelecek hakkındaki değerlendirmelerini ve Türklerin Yahudiler hakkındaki görüşlerini inceleyeceğiz. Bu dönemin ilk beş yılında geçen önemli olayları ikinci beş yıldan ayrı olarak ele alacağız. 1923-1927 zaman dilimi arasındaki ilk beş yıl, sürekli bir bunalım ortamı görünümündeydi, 1928-1933 zaman dilimi arasındaki ikinci beş yıl ise göreceli olarak ılımlı ve sakindi.

1. Savaşın Sonu

Savaş Sonunda Yahudilerin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak 29 Ekim 1923'te kurulduysa da, biz incelememizi Eylül 1922 tarihinden itibaren başlatıyoruz, çünkü bu tarihten başlayarak, Türkiye'de bütün önemli Yahudi topluluklarının yaşadıkları bölgeler Ankara Hükümeti'nin eline geçmiştir. İnceleme sırasında, daha önce geçmiş bazı olaylara değineceksek de –tarihte bir devamlılık vardır ve belli bir tarihten öncesini sıfır sayma olanağı yoktur– bu değinmelerin elden geldiğince az olmalarına çalışacağız.

Yahudiler Türkiye'de başlıca iki bölgede toplanmışlardı:

- İstanbul ve Trakya,
- İzmir ve Batı Anadolu.

En çok Yahudi nüfusunun toplandığı yerler, İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa, Aydın ve Çanakkale'ydi. Bunlardan başka yirmi, otuz kent ve kasabada da daha küçük Yahudi toplulukları vardı, ve oralardaki Yahudi nüfusu onlar veya yüzlerle ölçülürdü. Nüfusu bini geçen kent ve kasabaların sayıları çok azdı.

Bu belirttiğimiz iki bölge, ateşkes döneminde ve Kurtuluş Savaşı boyunca Yunan işgalinde kalmışlardı. İstanbul İtilâf Devletleri'nin elindeydi. 1919-1922 yılları devamlı savaş ve mücadele yıllarıydı. Bu savaş ve mücadeleler çok taraflıydı. Bir taraftan çeşitli Türk etkenleri vardı: İstanbul Hükümeti, Padişah, Kemalistler, Çerkes Ethem, Yeşil Ordu, Anzavur, hâlâ Jön Türkler'e bağlı olanlar, milliyetçiler, sosyalistler, komünistler, çeşitli yerel kuvvet ve milisler v.b. Diğer taraftan ise İngiltere ve Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği, Ermenistan ve Ermeniler, Yunanistan ve Rumlar vardı.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu dönemde İstanbul İtilâf Devletleri'nin işgalinde, Trakya ve Batı Anadolu ise Yunanlıların

elindeydi. Bu bölgeleri Yunanistan'a ilhak etmek isteyen Rumlar, Yahudilere çeşitli baskılarda bulunuyor, onları Yunan çıkarlarına göre davranmaya zorluyorlar, Yunan iktidarını güçlendirmek ve gerçekleştirmek için birçok adım atıyorlardı. Bunların bir kısmı Yahudilere çok zarar verdi. İlke olârak, Yahudiler Türklere sadık kaldılar. Yahudi kurumları ve resmi temsilci ve yöneticileri, Türk çıkarlarına göre hareket ettiler ve Yunanlılarla işbirliği yapmaktan kaçındılar. Bu çoğu zaman zor, hatta tehlikeliydi. Diğer taraftan Yahudiler bazı yerel Türk kuvvet ve milislerinden de zarar gördüler. Özetlemek gerekirse Yahudiler örs ile çekiç arasındaydılar.

İstanbul ve Trakya Yahudilerinin kaderi İzmir ve Batı Anadolu Yahudilerinin kaderlerinden daha iyiydi. Çünkü Batı Anadolu, devamlı bir savaş alanı durumundaydı. Savaş bilindiği gibi kesin Türk zaferiyle sona ermişti, fakat bütün bölge çok acı çekmişti. Birçok kent ve kasaba harap olmuş, iktisadî altyapı yok edilmiş ve Yunanlılar, Türk ordusunun önünden çekilirlerken kent, kasaba ve köyleri birbiri ardından yakmışlardı. Sivil halk bir dilim ekmeğe muhtaç kalmıştı. Aşağı yukarı on beş bin Yahudi bütün varlıklarını ve evlerini kaybettiler ve İzmir kentine sığındılar.[1] Eski Aydın, Denizli ve Nazilli Yahudi toplumları tamamen yok oldular. Yahudiler savaştan sonra buralara dönemediler. Manisa, Tire, Milas, Turgutlu gibi diğer bazı yerlerde küçük Yahudi toplulukları kaldı. İzmir'de ise, büyük yangın kentin modern yarısını yok etti.[2] İzmir'de Yahudilerin genellikle oturdukları

1 Ben İzmir'de doğdum. Annem Aydın'lıydı. Ailesi yangında evini ve tüm varlığını kaybetmişti. 1940'lardaki çocukluğumuzda "Aydın si kimo" veya "Milas si kimo i nada no kedo, tirus bumbis" şeklinde, Aydın veya Milaslı'ların bozuk İspanyolca şivelerini taklit ederek "Aydın yandı..." veya "Milas yandı, hiçbir şey kalmadı, toplar, bombalar" şeklinde alaylı taklit oyunları oynardık. Bu oyunların ardında on beş bin kişinin acılarının saklı olduğunu anlamazdık.

2 İzmir yangınıyla ilgili tarihte bir tartışma vardır. Türk tarihçileri, yangının kaçan Yunanlılar tarafından çıkarıldığını, Rum ve Ermeni tarihçiler ise yangının Türkler tarafından kasten kenti Rum ve Ermenilerden temizlemek için çıkarıl-

mahalleler yangından zarar görmedilerse de, Yahudilerin yanan mahallelerde varlıkları ve iş yerleri mevcuttu. İngilizlerin elinde olan birçok sigorta şirketi, Yahudilere karşı haksızlık yapıp, türlü yalan ve bahanelerle onların zarar ve ziyanlarını ödemeyi sürüncemede bıraktılar ve birçoklarına da hiç ödemediler. Durum öyle kötüydü ki, kendilerinden yardım umulan büyük Yahudi iş adamlarının bizzat kendileri de kötü duruma düştükleri için diğerlerine el uzatamadılar.

Yahudiler için en önemli ve acele olan sorun, sokaklarda sürünen bu on beş bin mülteciye, bir dilim ekmek vermekle başlayarak uygun bir çözüm yolu bulmaktı. Türk Yahudilerinin çoğunun iktisadî durumu kötüydü. Uzun savaş yılları, tüm sonuçlarıyla, onlara da iktisadî bakımdan olumsuz damgasını vurmuştu. 1922/23 yılında Yahudi Öksüz Kurumu yalnız İstanbul'da bin beş yüz öksüz çocuğa bakmaktaydı ki, bunların çoğu savaş öksüzüydüler. Binlerce kadın, savaş yüzünden "aguna"[3] durumundaydılar. Savaş sırasında Osmanlı ordusunda askere alınan Yahudilerin sayısını kesin olarak bilemiyoruz. Yasanın öngördüğü ölçekler Yahudilere de uygulandı. Giden askerler yıllarca evlerinden, ailelerinden uzak kaldılar. Erkekleri askere alınmış olan birçok aile nafakasız kaldılar. Sadece İstanbul'daki Yahudi Cemaati, Bene Berit Derneği[4] ve American Jewish Joint Distribution Committee.[5] (kısaca Joint) örgütlerinin

---

dığını yazarlar. O günleri yaşamış olan İzmirli Yahudilerin hepsi yangının Rumlar tarafından çıkarıldığını doğruluyorlar.

3 Yahudi dinine göre, nişanlıları veya kocaları kaybolmuş olan fakat öldüklerine dair kesin kanıt olmayan kadınların durumu. Bu durumdaki kadınlar eşlerinin öldüğü kanıtlanana kadar tekrar nişanlanamaz veya evlenemezlerdi.

4 Bene Berit: Merkezi Amerika'da olan B'nai B'rith kuruluşunun İstanbul locasıdır. B'nai B'rith 1843 yılında Amerika'da kurulmuş olup, bir Yahudi kardeşlik, yardımlaşma ve yardım derneğidir.

5 Amerikan Fonlarının Ortak Dağıtım Komitesi anlamına gelen, 24 Kasım 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı sırasında savaştan zarar gören Yahudilere yardım amacı ile varlıklı Amerikalı Yahudiler tarafından kurulmuş bir yardım örgütü.

yardımıyla günde altı bin kişiye, bedava sıcak yemek dağıttı. 1918'de, ateşkesle terhis olan binlerce askeri sosyal ve iktisadî yönlerden topluma yeniden yerleştirmek, dul, yetim ve "agunalar"a çare bulmak gerekiyordu. Siyasî durumun karışıklığı, yeniden başlayan savaşlar ve iktisadî bunalım yüzünden Yahudi kurumlarının elindeki olanaklar çok sınırlıydı. Yukarıda belirtilen 'Joint' kurumunun yardımını burada minnetle hatırlatırız. Savaş ve ateşkes yıllarında, birçok zengin Yahudi'nin deniz aşırı ülkelere göç ettiğini de belirtmek gerekir. Kalanlar arasında muhtaçlara yardım olanaklarına sahip olanların sayısı azdı. Buna rağmen İstanbul, Edirne ve İzmir'de sürünen on beş bin evsiz için bağışlar toplandı. Deniz aşırı ülkelerde bulunan eski Türkiyeliler de yardım gönderdiler. Alliance Israelite Universelle(kısaca Alliance[6]) Paris'ten elli bin frank gönderdi. "Joint", bu zavallılara her gün ekmek temin etmeyi yüklendi. Bütün bu yapılanlar yetersiz kaldı. Binlerce aile İzmir sokaklarında, bazıları Yahudi okul ve havralarında yerde yatmaya devam ettiler. Çözüm, temelli çözüm çok zaman aldı. Bir kısmı geri döndüler, bir kısmı deniz aşırı ülkelere göç ettiler, çoğu İzmir'de kaldı. Aydın, Denizli ve Nazilli'deki Yahudi toplulukları bir daha dirilmediler.

Bu belirttiğimiz güçlüklerin yanında olumlu bir gelişmeye de değinmeliyiz. Ermeni ve Rumların sayıları azaldı. Yüzyıllar boyunca, özellikle Rumlar, Yahudileri çeşitli yönlerden ezmekteydiler. Böylece Yahudiler düşmanlarından kurtulmuş oldular. Ek olarak da Rum ve Ermenilerin gitmeleriyle ve ticaretin orta kesiminde doğan boşluktan yararlandılar. Gerçekten 1920 ve 1930'larda Türkiye'nin iktisadî hayatında Yahudilerin payı çok yüksek olacaktı.

---

6 Evrensel Yahudi Birliği anlamına gelen bir Yahudi yardımlaşma kurumu olup, amacı Yakın Doğu'daki Yahudi Cemaatlerinin yerleşim bölgelerinde, aynı zamanda bir zanaat da öğretecek ve Fransızca eğitim verecek okullar açmak ve böylece bu Cemaatlerin sosyal düzeylerini yükseltmekti.

En büyük Yahudi topluluğu İstanbul'daydı. O yılların gayri resmi kayıtları elli bin kişiden söz etmektedir. İstanbul'un *El Tyempo* gazetesi bu sayıyı verdikten sonra kendi tahminini de belirtir: Doksan bin kişi.[7] İkinci büyük topluluk olan İzmir'de kırk bin, Edirne'de ise on beş bin Yahudi yaşıyordu. Bursa ve Çanakkale'de üçer bin, Batı Anadolu ve Trakya'nın birçok kent ve kasabasında toplam olarak otuz bin Yahudi daha vardı. Toplam bütün Türkiye'de yüz elli ilâ iki yüz bin kadar Yahudi vardı. Türkiye nüfusunu on beş milyon sayarsak genel nüfusun ancak yüzde biri kadarı Yahudi idi. Bu veriyi vurgulamak istiyoruz: Türk Yahudileri küçük ve zayıf bir azınlıktı.

Yahudilerin çoğu, İstanbul'da, Balat, Hasköy, Galata-Kuledibi, İzmir'de, Cudriya, Keçeciler ve Karataş gibi Yahudilerin yoğun olduğu mahallelerde toplanmıştı. Fakat bu mahallelerin dışında da yaşayan Yahudiler olduğu gibi, bu mahallelerin kendileri de salt Yahudi mahalleleri değildi. Ayrıca, Yahudi havası taşıyan bu mahallelerde toplanmak, istenerek varılmış bir sonuç olup bunun hukukî bir yönü yoktu. Bu bakımdan bu mahalleleri "getto" saymamak gerekir.

Yahudi Toplumunun Hukukî Statüsü ve İç Yönetimi

Toplumun iç yönetimi oldum olalı adem-i merkeziyyetçiydi. Gerçi 19uncu yüzyılın sonlarında yönetimi merkezileştirme ve hiyerarşik bir yapı verme deneyleri olduysa da bunlar tümüyle gerçekleşmedi ve ateşkes döneminde bir eskiye dönüş oldu. Bir yandan Osmanlı idaresiyle çatışmalar, diğer yandan iç bölünmeler, merkezî kurumları, yani Hahambaşılık ve Hahambaşılığa bağlı kurumları, zayıflattılar. İç bölünmeler Hahambaşı Haim Nahum'un istifasını

7 *El Tyempo* 27 Kasım 1918.

doğurdu. 1921'de Moşe Becerano Hahambaşı vekili seçildiyse de Osmanlı idaresi ona Hahambaşı sıfatı vermedi ve Becerano 1931 yılında ölene kadar "vekil" durumunda kaldı. Hahambaşılığın hukukî temeli 1865 yılında Osmanlı İdaresi'nce yayımlanmış olan "Hahambaşılık Nizamnamesi" olup, bu bir Osmanlı yasası hükmündeydi. Cumhuriyet kurulduğunda bu eski Nizamname yeni modern gerçeklerle uyuşmaz durumdaydı. Bunun için, Cemaat yöneticileri yeni bir Nizamname hazırlamak istediler, fakat Türk hükümeti buna olanak vermedi. Bu açıdan, hukukî temelleri bakımından Hahambaşılık çürüktü. Yeni bir Nizamname'ye izin verilmediği için, elden geldiği kadar eskisine uyularak hareket edildi.[8]

1923 Temmuz'unda varılan Lozan Barış Antlaşması'nın 37 ilâ 45. maddeleri azınlıklarla ilgilidir. Azınlıkların muhtariyetine değinen bu maddeler Yahudileri de kapsamlarına almışlardı. Bu maddeler azınlıklara, ibadet, dolaşım ve göç özgürlükleri, kendi milli dillerini kullanma hakları, siyasî ve sivil eşitlik sağladıkları gibi, kendilerine özgü, din, eğitim ve sosyal yardım kurumları kurmalarına olanak veriyordu. Burada dil konusuna değineceğiz, zira gelecek yıllarda bu konu Türk siyasetinde önemli bir yer tutacaktı. Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi her azınlığa istediği her dili kullanma hakkı tanıyordu. Bu hak mahkemeler için dahi geçerliydi. 40. maddeye göre ise, azınlıklar kendi özel okullarında milli dillerini öğretebilecekler, fakat Türkçe'nin de öğretilmesi için gerekli her şeyi yapacaklardı. Ayrıca Türkiye azınlık kurumlarını oranlı bir şekilde genel bütçeden desteklemeyi yüklendi. Aile hukukunda, bütün yasalar azınlıkların kendi örf ve âdetlerini dikkate alacaklardı. Bu

8 Nizamname 1865'te eski Türkçe olarak yayınlandı. Aynı yıl bir İspanyolca çevirisi İstanbul'da basıldı. Galanti bu Nizamname'nin Fransızca çevirisini yayınladı. Bkz: Galante, *Belgeler*, s. 7-27. Türkçe çevirisi için bkz. *Tiryaki*, yıl 2, sayı 16/17.

maddeler uluslararası antlaşma durumunda olup yürütülmeleri Cem'iyyet-i Akvâm'ın denetlemesi altındaydı. Bu saydığımız maddeler ve Hahambaşılık Nizamnamesi, Yahudileri bir toplum olarak değerlendirmekteydiler. Ayrıca her Yahudi, kişisel olarak devletin bütün yasalarına tüm vatandaşlar gibi tâbiydi.

Yahudilerin Durumu ve Geleceği Değerlendirmeleri

1922 yılında savaşın Türk zaferiyle sona erişini Yahudiler şükranla karşıladılar. Savaş zamanında devletin sadık vatandaşları olarak bütün borçlarını yerine getirmişlerdi. Ateşkes devrinde de Türk davasına sadık kaldılar. Burada bu konuyu genişletmeyeceğiz. Yalnız birçok önemli Türk önderlerinin bu söylediklerimizi doğruladıklarını hatırlatacağız. Türklerin geleneksel olarak Yahudilere karşı tutumunu "hoşgörü" olarak özetlemek mümkündür. Ayrıca Türkler Yahudileri Rum ve Ermeni baskılarından korumuşlardır. Bu bakımdan Yahudiler gelecekte de Türklerden iyi davranış göreceklerine emindiler. Önemli Yahudi düşünürlerinden David Fresko 27 Ekim 1922 tarihli *El Tyempo* gazetesindeki bir başyazısına, "Yeni Dönemin Eşiğinde" başlığını vererek durumu şöyle inceledi: "Yahudiler dört yüz yıldır Türkiye'de yaşıyorlar. Bu uzun yıllar içinde din özgürlüğü, adalet ve hoşgörü buldular. Bütün arzumuz kutsal ve sevgili vatanımızın her alanda ilerlemesini görmektir. Vatanımıza içtenlikle bağlıyız. Hiçbir art düşüncemiz yoktur. Bunu dinimiz emreder.[9] Yalnız bu değil, ayrıca adalet duygusu da bunu gerektirir... Biz yeni açılan bu dönemdeki gelişmelerle ilgilenmeliyiz ki görevlerimizi yerine getirebilelim. Çünkü biz bu vatanın çocuklarıyız..". Bu sözlerden sonra Fresko

9 Yahudiliğin temel ilkelerinden: Yaşadığım ülkenin yasaları, yasalarımdır!

bütün Yahudileri görev ve haklarını bilmeye, devletin sosyal ve siyasî hayatında etkin bir durum almaya çağırır. Bu yazıda dile getirilen görüşler açıktır. Fresko, bütün Yahudiler adına, yeni açılan dönemde iyi bir vatandaş olmayı, görev ve haklarda eşitlik isteyip sosyo-siyasî bakımdan da Türk toplumu ile bütünleşmiş Musa dinînden bir Türk olmak istiyordu. Bu da Avrupa'da varılan modele uygundu. Yahudiler geleceklerini Türkiye'de görmekteydiler ve eşit görevler yüklenmeyi isteyip Türk toplumunun çıkarı için çalışmayı öngörmekteydiler.

Journal D'Orient gazetesindeki bir mülâkatında Hahambaşı vekili Moşe Becerano,[10] Türklerin iyi ve hoşgörülü davranış geleneğine değinip Yahudileri vatanlarına karşı her türlü görevlerini yerine getirmeye çağırıyor ve bunun Yahudi dinînin "farz"larından olduğunu vurguluyordu. Becerano'nun sözleri iyimserlik doludur. Türk Yahudilerini aydınlık günlerin beklediğine, Türklerle Yahudiler arasında kardeşlik havası oluşacağına ve vatanın yükselmesi için elbirliğiyle çalışılacağına emindir. Türk yetkililerinden, Hahambaşılığın geleneksel dinî haklarını tanımalarını rica ediyor ve Türk halkını ve önderlerini övüyordu.

Paris'te Alliance, bir durum incelemesi yaparak Türklerle Yahudiler arasında çok iyi ilişkilerin beklendiğini belirtiyordu.[11] Gerçekten, eldeki verilere dayanarak varılacak en mantıki hüküm buydu. Ayrıca durumun bu şekilde gelişeceğini gösteren işaretler de vardı. Lozan'daki Türk heyeti ile, İsviçre'deki Türk kökenli Yahudilerden oluşan Yahudi toplumu arasında sıkı ilişkiler doğmuştu. İki taraf arasında sık sık görüşmeler yapıldığı gibi, İsviçre Yahudi Cemaati İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyetini ağırladı. Burada

---

10 *Journal d'Orient*'in bu sayısını bulamadım. Mülâkat *El Tyempo*'nun 31 Temmuz 1923 nüshasında tümüyle verilmiştir.

11 *El Tyempo*, 6 Ocak 1923.

Türk heyetindeki tek gayri Müslim üye olan eski Hahambaşı Haim Nahum'un heyette danışman olarak bulunduğunu da hatırlatalım.

Lozan sırasında, Türk heyetince yayınlanan bir broşürde Yahudilerin daima devlete ve vatana karşı borçlarını yerine getirdikleri ve sadakatleri vurgulanıyordu.[12] Türk heyeti Yahudilerin Türklerle iyi ilişkilerde bulunacaklarına ve Türk vatanının ilerlemesi için çalışacaklarına güvendiğini belirtiyordu. Broşür, ayrıca Türkiye'de azınlıkların daima hoşgörü ve iç muhtariyet bulduklarını belirtiyordu. Cenevre Yahudileri tarafından onuruna verilen bir şölende İsmet Paşa, Türk Yahudilerinin yasa ve düzeni, çalışmayı, ilerlemeyi ve uyumu sevdiklerini söylüyordu.[13] Yahudilerin, geçmişte Türk devletine çok hizmet ettiklerini belirttikten sonra, onların dış tahriklere kapılmadıklarını ve vatana sadık kaldıklarını söylüyordu. Onlar Türkiye'yi vatan olarak görüyorlar, bu nedenle gelecek Türkler için olduğu kadar Yahudiler için de iyi olacaktı. İsmet Paşa "Yazık ki, diğer azınlıklar Yahudilerin izinden gitmediler" diyerek sözlerini bitiriyordu. Türk gazeteleri İsviçre'deki Yahudi toplumu ile İnönü arasındaki bu görüşmeleri yazdılar. Bu arada *Vakit* Türklerin Yahudilerde daima sadakat ve destek bulduklarını ve dünyaya dağılmış olan Türkiyeli Yahudilerin kendilerini hâlâ Türk saydıklarını yazdı. *İkdâm* gazetesi ise bir başyazısında azınlıklara vatan uğrunda beraberce çalışma çağrısında bulunarak, Haham Haim Nahum'u örnek olarak göstermekte ve "Daima, bütün gücüyle vatanın hukuku için çalışmış olan... O'nun temiz ellerini saygıyla sıkar, hatta öperiz... O'na ve O'nun benzerlerine başımızın üzerinde yer vardır... Vatanın gözünde Ahmet, Mehmet'le Haim Nahum arasında

12 *A.g.g.*, 12 Ocak 1923.

13 *A.g.g.*, 19 Aralık 1922. Aynı yazıda Türk gazetelerinde belirtilen sözler de bulunuyor.

hiç fark yoktur..." diye yazıyordu. Yahudiler için böyle olumlu sözler muhtelif fırsatlarda İsmet Paşa, Halife Abdülmecit ve başka ileri gelenlerce tekrarlanmış ve onlar daima Yahudilerin Türk vatanına sadık kaldıklarını vurgulamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nda devletin başında bulunanlar da, savaş sırasında Yahudilerin orduda görevlerini yerine getirdiklerini, sadık ve cesur asker olduklarını belirtmişlerdi.[14] Bu durumda, Yahudilerin geleceğe iyimser bir gözle bakmaları yerinde görünüyordu.

1922 yılı sonunda Yahudi toplumunun önde gelenleri, savaştan kalan yaraları sarma ve iyi etme çarelerini arıyorlardı. Çare bekleyen sorunlar, İzmir'de sokaklarda sürünen göçmenler, öksüz ve dullar, agunalar, Cemaat içinde birliği sağlamak, iç kurumları düzeltmek, bireylerin iktisadî düzeylerini yükseltmek, eğitimi ve kültürü arttırmak v.b. sorunlarıydı.[15] Bu konularda atılacak adımları, iyice planlamak için özel bir nüfus sayımı komitesi kuruldu. Bu komite Hahambaşılık ile Bene Berit Derneği'nin işbirliğiyle kuruldu. Sayım, iktisadî ve sosyal durumu da kapsayacaktı. Komitenin başında, toplumun o dönemdeki en önemli siması Jozef Niego vardı. Komite üyeleri arasında Doktor Ribi David Markus,[16] Vitali Naim Elnekave, Marko Elnekave, Yakir Bahar, Yitshak Navon ve David Biton vardı. 22 Ekim 1922 günlü *El Tyempo* gazetesinin bu konuda verdiği bilgiler arasında, Bene Berit Derneği'nin bu sayımda kullanılmak üzere üç yüz Lira sağladığı da belirtilmektedir. Bu ko-

14 A.g.g. 19 Aralık 1922. 18 Mart 1949 tarihli *Atikva* gazetesinde, Enver Paşa, Salih Paşa ve Nihat Paşa'nın verdikleri demeçler toplanmıştır. Galanti, *Türkler ve Yahudiler* ve *Anadolu Yahudileri* kitaplarında, Yahudilerin savaş ve ateşkes dönemindeki sadakatlerine ve Türk önderlerinin bunu vurgulayan sözlerine örnekler vermiştir.

15 *El Tyempo* 12 Aralık 1922.

16 Bu şahıs hakkında daha fazla bilgi için bkz. Moşe Grosman, *Dr. Markus*, İstanbul, 1992

mitenin kuruluşu, toplumun dertlerine çözüm yolu aramanın ilk adımıydı. Bu nüfus sayımı yapılamadı. Yukarıda belirtilen bütün sosyo-iktisadî sorunlar bir kenara itildi. Çünkü 1922 sonbaharında, 1927'ye kadar sürecek bir Yahudi düşmanlığı kampanyası açıldı. Bu kampanya özellikle basında sürdürüldü. Bu beş yıl içinde tek bir temel soru gündemde de kaldı: yeni Türkiye'de Yahudilere yer var mıydı?

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ile Yahudilere Karşı Saldırıların Başlangıcı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile gelecek hakkındaki pembe görüş ve değerlendirmelere ve birçok Türk devlet adamının Yahudiler lehindeki sözlerine rağmen 1923 yılı Yahudiler için iyi başlamadı.

Türk toplumunun bazı kesimleri içinde Yahudilere karşı düşmanlığın ilk belirtileri 1922 yılı sonlarında ortaya çıktı. Bu yılın Ağustos'unda başlayan Büyük Taarruz'la, Batı Anadolu ve Trakya Rumlardan temizlenerek Ankara'nın egemenliğine geçti. İlk Yahudi düşmanlığı belirtileri, Türk önderlerinden bazılarının Yahudiler lehindeki sözleriyle dengeleniyordu. Yahudi karşıtı kampanyada ilk adım, galiba Ebüzziya Tevfik'in *Tasvir-i Efkâr* gazetesi tarafından atıldı. Ebüzziya Tevfik, Türkiye'nin ilk profesyonel antisemiti olarak tanıtılabilir.[17] Bu gazete İzmir Hahambaşısı Ribi Moşe Melamed ile bir mülâkat yaptı. Mülâkat metninde, birçok küçük düşürücü sorular, alaylı imâlar ve ön yargılar mevcuttu. Diğer birçok soru arasında, Yunan Yahudilerinin Yunanistan'a bağlılıkları, ateşkes döneminde şapka giyen Yahudiler gibi sorular da vardı. Moşe Melamed bütün görüşme sırasında Yahudilerin Türkiye'ye bağlılıklarını göstermeye çalıştı. Yahudilerin, Yunanlılardan çektiklerini anlattı,

17 Bkz. Landau, *Tekinalp*

birçok somut örnekler getirdi. Mülâkat tümüyle Yahudilere karşı bir hava taşımaktaysa da hiçbir açık itham yoktu. Bu mülâkattan sonra özellikle mizahi gazetelerle, yerel bazı gazetelerde Yahudilere karşı saldırılar başladı.

İlk açık cephe saldırısı, dönemin önemli gazetelerinden olan *İleri*'den 1922 yılının Aralık ayında geldi.[18] Bu gazete, "Kanımızı Emenler" adını taşıyan bir başyazıyla Yahudileri iki yüzlülükle suçladı, bütün sadakat beyanlarını yalan olarak niteledi, Yahudilerin feslerinin hep yeni olduğunu, yani işgalde şapka giydiklerini iddia etti. *İleri*, Yahudilerin, kaçan Rum ve Ermenilerin mallarına el koyduklarını ve Türk halkını, özellikle köylüleri, sömürdüklerini yazdı. Az zaman önce Türkiye'ye sadakat beyanında bulunan Edirne Hahambaşısı Behmuaras'ın birkaç yıl önce, Yunanlılara sadakat beyanında bulunduğunu anlattı. "Bugün Kızılay için para topluyorlar. Dün yaşasın Rumlar diyorlardı" dedikten sonra "Yazık ki Rumlar ve Ermeniler giderken onları da götürmediler" sözlerini ekledi. Bütün yazı boyunca Yahudilere, "karga" (nankörlük simgesidir), "simsar", "kan emici", "sömürücü" gibi sıfatlar yakıştırıldı.

Bu başyazı güneşli bir günde ansızın düşen bir yıldırım etkisi yaptı. Yalnız içeriği değil, dili ve üslûbu bakımından da o zamana kadar bu yazının bir benzeri yoktu. David Fresko cevabında "Bu bizim Türk gazetelerinde maruz kaldığımız ilk açık ve kaba saldırıdır" dedi. İstanbul Yahudi toplumu idare heyeti toplanarak bu yazıyı tartıştı. Edirne ve Trakya'nın birçok Yahudi toplumlarından temsilciler de geldi. Bu temsilciler, Hahambaşı vekili Ribi Hayim Becerano'dan, *İleri*'nin iddialarını yalanlamasını istediler. Ribi Becerano, o günlerin İstanbul Askeri Valisi Refet Paşa'yı ziya-

18 *İleri*'nin kendisini okuyamadım. *El Tyempo*'nun 5 Aralık 1922 tarihli nüshasında yazının tam çevirisi, David Fresko'nun yanıtı ve bu yazı ile ilgili diğer haberler mevcuttur.

ret etti ve *İleri* gazetesinin bir nüshasını vererek müdahalesini rica etti.

İleri gazetesinin yazısında belirtilen çok önemli bir nokta yazıyı yazanın gözünden kaçmıştı. Gazetenin dediği gibi, kaçan Rum ve Ermeniler Yahudileri beraberlerinde götürmemişlerdi, yahut daha doğrusu, Yahudiler Rum ve Ermenilere katılmamışlardı. Tıpkı dört yıllık ateşkes döneminde Rum ve Ermenilerin Türk düşmanlığı konusundaki işbirliklerine katılmadıkları gibi. Yunan işgali sırasında Yahudilerin vatana sadık kalışları, Osmanlı Millet Meclisi seçimlerine katılışları, Haim Nahum, Nissim Masliah gibi birçok Yahudi ileri gelenlerinin Türkiye lehine etkinlikleri yazıda hiç hatırlatılmadı. Yazıda tüm belirtilenler, bu temel gerçekler karşısında ikinci derecede, hatta marjinal idi. Belki Ribi Behmuaras ve diğerleri Yunan işgali sırasında, Yunanlılarla iyi geçinmek için gayret etmek zorunda kalmışlardı. Fakat Türk-Müslümanlar da böyle davranmak zorunda kalmışlardı. Yahudilerin Rum ve Ermenilerin mallarına sahip çıktıkları, şapka giydikleri ve köylüleri sömürdükleri iddiaları, temelsiz ve önemsiz genellemelerden ibaretti. Yazı aslında gayri Müslimlerden arınmış bir Türkiye'yi amaçlıyordu. Rum ve Ermenilerden arınmış bir Türkiye istiyordu: "Rum ve Ermenileri gidişinden sonra Yahudiler de keşke gitse.."; yazıda imâ edilen gerçek dilek buydu. Burada önemli bir noktayı hatırlatalım: *İleri* gazetesi sahibi, önemli bir siyasetçi, düşünür, ve gelecekte Meclis Anayasa Hazırlama Komisyonu'nun başına gelecek olan Celâl Nuri'ydi.

1923 yılının Şubat ayında mizah dergisi *Karagöz*, bir Yahudi genci ile ilgili bir fıkra yayınladı.[19] Fıkrada Yahudi genç sık sık, "çıfıt" diye anılıyordu. Yahudiler bu tür yayın yapan gazete veya dergiler önemsiz oldukları sürece genellikle bu gibi yayınlara önem vermediler. Fakat göze batan nokta artık mil-

19 *El Tyempo*, 27 Şubat 1923.

liyetçi Cumhuriyet devrinde eski Osmanlı döneminde düşünülmeyen birçok şeyin mümkün olabilmesiydi.

Edirne'nin *Paşaeli* gazetesi düzenli bir şekilde köylüleri sömüren veya dürüst olmayan yollarla Müslüman tüccarlara hile yapan Yahudilerle ilgili yazılar yayımlar oldu.[20] Bu yazılardan tüccar Barokas ile ilgili olanı, Edirne Yahudilerince yayımlanan *La Boz de la Verdad* adlı gazetesince köklü bir araştırma ve incelenmeye tâbi tutuldu. Çıkan sonuç haberin en ufak bir gerçek yanı olmadığıydı. *Paşaeli* gazetesinin arkasında Türk Ocağı'nın bulunduğu iddiaları vardı. Bu bakımdan *La Boz de la Verdad*, Türk Ocağı'nın Edirne Şubesi başkanı ile bir görüşme yaptı. Başkan Yahudilere karşı saldırılarda Türk Ocağı'nın bir rolü olduğunu kesinlikle yalanladı. Buna rağmen apaçık görülen gerçek şuydu ki Yahudilere karşı saldırıların arkasında aşırı milliyetçilik vardı. *Paşaeli*'nin saldırıları, Trakya'da Yahudi karşıtı bir kaynaşmanın öncüsü oldu. Trakya'nın önemli kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olan Edirne idi. İstanbul başkent yapıldıktan sonra dahi Edirne önemini korudu. Avrupa'ya karşı yapılan seferlerin çoğunun üssü bu güzel kentti ve Osmanlı'nın yükselme devrini simgeliyordu. Trakya'nın Türkiye Cumhuriyeti'nde kalan parçası göreceli, dar bir şerit olup İstanbul'un ardını teşkil ediyordu. Edirne ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların başlarındaki savaşlarda, savaş meydanına dönmüştü. Edirne'nin Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgarların eline geçişi, Enver Bey'in ünlü Bâb-ı Âlî baskınının, İttihat ve Terakki'nin iktidarı tekrar ele geçirip İkinci Balkan Savaşı'nı açmasının en önemli nedeniydi. Türklerle Balkan milletleri arasındaki uzun savaşların doğurduğu kırgınlık ve gerginlikler, Türkiye'nin daha dünkü reâyâsı tarafından (Sırplar, Bulgarlar, Yunanlılar) yenilişi, Türklerin bütün ruhlarıyla bağlı oldukları Rumeli toprak ve kentlerinin yitiril-

20 *A.g.g.*, 7 Ağustos - 7 Eylül 1923.

meleri, kaybedilen yerlerden bütün varını yoğunu bırakarak kaçan Müslüman göçmen kitleleri, özellikle Trakya'da yabancılara, azınlıklara karşı kin ve düşmanlık duygularını arttırdı ve bundan Yahudiler de etkilendi. Lozan Barış Antlaşması'nda Türkler Trakya'daki egemenlikleri hakkında bazı sınırlamalar kabul etmek zorunda kaldılar. Bu arada bölgenin silahsızlandırılması ve Boğazlar'da uluslararası denetim de vardı. Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının yakınlığı, o buhranlı günlerde aşırı bir casusluk ve hiyanet korkusu doğurdu. Bütün bunlar bize, o günlerdeki Yahudi düşmanlığı kampanyasında Trakya'nın özel konumunu açıklamaktadır. Edirne Yahudileri tabiî, *Paşaeli*'nin yayınlarından ürktüler. Ribi Behmuaras'ın başkanlığında, Edirne Yahudi Cemaati genel ve idare meclislerinin başkanlarının da katıldığı bir heyet, hukukçu Hayim Efendi ve *La Boz de la Verdad* gazetesinin baş yazarı Bar Yitshak'ı da beraberlerinde alarak, Edirne Valisi'ni ziyaret edip *Paşaeli*'nin ilgili sayılarını Vali'ye verdiler duydukları gücenme hislerini belirterek Vali'den işe el koymasını rica ettiler. Vali az zaman önce, Yahudiler lehinde bir beyanatta bulunmuştu. Vali heyete gerekli olan her şeyi yapacağına söz vererek, *Paşaeli*'nin yayınlarına fazla önem vermemelerini sâlık verdi. Bir müddet sonra *Paşaeli*'nde açık bir özür dileyiş yayınlandı. Bu kez gazete tam aksi yönde sözler söylüyor, Yahudilerin iktisadî etkinliklerinin Türkiye için faydasını vurguluyor ve onların en karanlık günlerde Türklerin yanında kaldıklarını hatırlatıyordu.[21]

İstanbul ve Edirne valilerinin yatıştırıcı sözleri, *Paşaeli*'nin açık özür dileyişi, yetkililerce bu gazete hakkında kovuşturma açılması, doğan huzursuzluğu yatıştırmaya yetersizdi. Olayın gülünç tarafı eski-yeni bir etkenin de işe karışmasıydı: Rumların ve Ermenilerin kalıntıları. İstanbul'da çıkan *Haronos* adlı bir Rum gazetesi Lozan Konferan-

21 *A.g.g.*, 7 Eylül 1923.

sı hakkında yazarken görüşmelerin uzamasını "Evreo pazaro"[22] şeklinde niteledi. *Journal D'Orient* gazetesi başyazarı Selânik doğumlu, Balkan Harbi'nde Selânik'in Türklerin elinde çıkması üzerine doğduğu kenti terkedip gazetesini de İstanbul'a nakletmiş olan Albert Karaso, sert bir yazıyla *Haronos*'a cevap verdi. Karaso sözlerinde, pazarlığın Doğu'da genellikle var olduğunu belirtip bunda en başarılı olanların ise Rumlar olduğunu vurguluyordu. İki gazete arasında uzun zaman sürecek olan bir polemik açıldı. Bu arada, *Haronos*, Venedik Taciri'ni ve onu bir librettosunu hatırlattı. Moiz Dal Mediko, Venedik Taciri'nin köklerini araştırdı, paganlardan arta kalan eski bir efsane olduğunu tesbit edip, sonradan İtalyanların ve onların arkasından da Shakespeare'in olayı Yahudi Shylock'a ilintilediklerini belirtti.[23] Burada 1918-1922 yıllarında Yunanistan'da Rum basınının devamlı olarak Yahudilere saldırdığını ve onları, "Türklere bağlılık"la suçladıklarını da hatırlatalım. Rumlar Yahudilerin Türklere sadakatlerini "ihanet" olarak görmüşlerdi. Türk zaferinden sonra da Rum basını her fırsatta Yahudilerden küçük düşürücü bir dille söz etti. Örnek olarak, Ribi Moşe Becerano'yu, hiçbir sıfat kullanmaksızın sadece adıyla çağırdıklarını belirtelim.[24] Daha sonraları ileride göreceğimiz gibi bir Ermeni gazetesi de Yahudilere karşı çıktı. Böylece daha 1922 yılı sonunda, iyimser tahminler erimeye başladı. 1923 yılında ise Türkiye Yahudilerini zor bir dönem beklediğini açıkça ortaya çıktı. Siyasî sorunlar, sosyo iktisadî sorun ve güçlükleri unutturdu.[25]

---

22 Yahudi pazarlığı

23 *A.g.g.*, 26 Haziran 1923.

24 *A.g.g.*, 31 Temmuz 1923.

25 *A.g.g.*, 14 Mayıs 1923. Bu sayıda Yahudi dinî yeni yılı münasebetiyle uzun bir başyazıda David Fresko geçmiş olan yılı Yahudi toplumu açısından irdeleyip özetlerken, umulanlarla gerçekleri karşılaştırıyor.

Türk Kamuoyundaki Yahudi Düşmanlığının Nedenleri

Türk kamuoyundaki Yahudi düşmanlığı, haliyle o zaman hüküm süren yabancı-azınlık düşmanlığının bir parçasıydı. 1920 yılları başında Türkler hınç doluydular. Trablusgarp (1911), Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) geniş toprak kaybı, ve işgal gibi travmatik olaylar geçmişti. Bir İmparatorluk çökmüştü. Bir ara bağımsız bir Türk devletinin varlığı dahi tehlikeye düşmüştü. İstiklâl Savaşı zaferle bittiğinde kurulan devlet artık bir İmparatorluk değildi. Kuşaklarca genç savaşlarda can vermişlerdi. Ülke fakir, harap olmuş yer yer yangın yerlerine dönmüştü. Türkler kendilerini ihanete uğramış sayıyorlardı. Bu ihanetten özellikle azınlıkları suçluyorlardı. O azınlıklar ki kara günlerde isyan etmişler, düşmanla işbirliği yapmışlardı. Kamuoyu bu konuda ince eleyip sık dokumuyor, Rum ve Ermenilerle Yahudiler arasında bir fark görmüyordu. Kentli genç aydınlar genellikle aşırı bir milliyetçiliğe kayıyorlardı. Yabancılardan arınmış bir vatan istiyorlardı. Yahudilere karşı hücumların başını çekenler onlardı. Rum ve Ermenilere karşı olan tavırlarında az da olsa savunmaya yönelik bir tutum seziliyordu. Onlara karşı soykırım yapmış olma iddiası ile karşı karşıyaydılar. Ayrıca "Rumlar ve Ermeniler cezalarını gördüler" havası vardı, Yahudiler ise hiç yaralanmamışlar gibi görünüyorlardı. Ayrıca desteksiz zayıf bir azınlık olan Yahudilere saldırmanın çok kolay olduğunu da hatırlatalım. Onları tutan, onlara yardım eden yoktu. Rumlar ve Ermeniler, ne de olsa Hıristiyan Avrupa'nın şu veya bu yardımına güvenebilirlerdi. Bir Yahudi devleti henüz yoktu. Bu, milliyetçilerin genel yabancı düşmanlığını bir Yahudi düşmanlığına doğru yöneltti.

Halk kitleleri daima, Yahudiler dahil, dinî azınlıkları küçük görürlerdi, fakat bu küçük görme hemen hemen asla fi-

ziki saldırılara dönüşmedi. 1920'lerin başlarında kitle göçleri, kaçmalar ve nüfus mübadelesi oldu. Milyonlarca insan köklerinden kopmuş göçmenlere döndüler. Bu bakımdan toplumsal açıdan, kışkırtılması kolay, daha yerleşmemiş topluluklar haldeydiler. Bürokrasi bir imparatorluğu yönetmiş olmaktan bugünkü duruma düşmüş olmanın küçüklük duygusu içindeydi,[26] bu da kolayca yabancı düşmanlığına dönüşebilirdi. Devlet önderleri modern bir ulus-devlet olma arzusundaydılar, azınlıklar olmasa daha kolay olurdu, fakat sorumlu ve olumlu devlet adamları olarak, kurallara uygun şekilde davranmaya ve yeni devlete iyi bir görünüm kazandırmaya çalıştılar. Halktan gelen baskılar azınlıkları Türkiye'yi terketmeye zorlarsa buna üzülmeyeceklerdi, ancak bu baskıları devlet olarak asla desteklemediler. Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddeleri devlet önderlerini rahatsız ediyordu. Bu maddeleri zorunluluk karşısında kabul etmişlerdi. Eski Osmanlı sistemine çok benzeyen bir durum yaratılmıştı. Genç Cumhuriyet içinde bağımsız azınlıklar istemiyordu. Azınlıklar kendi arzularıyla bu Lozan haklarında vazgeçseler çok iyi olurdu. Rahatsız eden özellikle Yunanlılar ve Fener Patrikhanesi idi. Yahudiler azınlıkların bir yandan en zayıf, diğer yandan da Türklerle en iyi ilişkileri olanı idiler. Bu, paradoksal bir sonuçla baskıyı üzerlerine çekti. Yahudilere saldırılar kısmen onları Lozan haklarından feragat ettirmeye yönelikti. Yahudiler böyle bir adım atsalar Ermeni ve Rumlar da arkalarından gitmek zorunda kalabilirlerdi. Bu bakımdan, hükümet Yahudilere karşı saldırılara bir dereceye kadar göz yumuyordu.

Bunlara ek olarak iç siyasî durum daha oturmamıştı. İktidar için mücadeleler, örfî idare, Atatürk'e suikast, İstiklâl Mahkemeleri ve idam cezaları ile beraber sürüp gidiyordu. Atatürk devrimlerinin siyasî bakımdan en önemlileri bu

26 Bkz. Karpat, *Turkey's Politics.*

gerginlikler içinde gerçekleştirildiler. Kemalizme açıkça saldıramayanlar hınçlarını Yahudilerden alıyordu.

En son olarak, Avrupa'da savaş sonrasında kuduran antisemitizmi hatırlatmak gerekir, bu antisemitizmin yankıları Türkiye'ye de sızdı. Özellikle genç milliyetçiler arasında onun etkisinde kalanlar oldu, bazı antisemit sloganlar işitilmeye başladı.

Ayrıca işin bir de iktisadî yönü vardı. Çeşitli gruplar, her şeyin Yahudilere yaradığını, onların Rum ve Ermenilerin iktisadî miraslarına konduklarını ileri sürdüler. Onlara göre, geçen savaşlarda Yahudiler hiç zarar görmemişler ve hiç yaralanmamışlardı. İmparatorluğun son dönemindeki iktisadî bağımlılık bu grupları ürkütüyor ve azınlıkların ülke iktisadîyatındaki paylarını daraltmayı da milli bir amaç olarak görüyorlardı.

Yukarıda saydığımız bu nedenler yüzünden 1920'lerin ilk yıllarında aralıksız bir Yahudi düşmanlığı kampanyası vardı. Bu kampanya 1926-1927 yıllarında somut iki olayla tepe noktasına ulaştı, sonra yavaşça ve kendiliğinden söndü.

Sami Ginzburg Davası

Yukarıda adı geçen Ebüzziya Tevfik, 1909 yılında antisemit sloganları Türkiye'de ilk kullanan olmuştu. Jön Türk ihtilâlinden hemen sonra antisemit yazıların Türkçe'ye çevrilmelerine girişmişti. II. Abdülhamid döneminde, eski rejimde, böyle yayınlar yoktu. Bununla beraber biz Ebüzziya Tevfik ve benzeri birkaç kişiyi Türkiye'de modern antisemitizmin varlığına bir kanıt olarak görmüyoruz. Türkiye'de henüz büyük toplumsal sarsıntılar doğuran kentleşme ve sanayileşme süreçleri olmamıştı. Bu, çeşitli Avrupa ülkelerinde oldu ve modern antisemitizm orada doğdu ve gelişti. Türkiye'de geleneksel çerçeveler yıkılmadı ve sınıf kavgası doğ-

madı. Hatta, 1920'ler Türkiye'sinde modern bir sanayi proletaryası ve kapitalist bir sınıf dahi henüz yoktu. Bunlarsız modern antisemitizm düşünülemezdi ve Türkiye'deki bir taklitçilikten ibaretti.

Ebüzziya Tevfik gazetesinde, genel olarak ikide bir Yahudilere çatar oldu. Sonra İstanbul'un tanınmış diş doktorlarından Sami Ginzburg'a karşı bir kampanya açtı.[27] Bu kampanyada Ginzburg Türklere ihanetle itham ediliyordu. Ebüzziya'nın iddialarına göre Ginzburg'un kliniği, Alman subaylarıyla Müslüman kadınların buluşma yerine dönüşmüş, bu subaylar kadınlardan sır elde ettiklerinden Ginzburg da böylece casusluk yapmış olmaktaydı. Öykü tam anlamıyla saf bir öyküydü, zira Almanlar savaşta Türkiye'nin müttefikiydiler. Diğer yandan, öykü çok etkiliydi, "Müslüman kadınların namusu" gibi güçlü bir imge vardı. Sami Ginzburg, büyük cesaret gösterdi ve Ebüzziya'ya karşı hakaret davası açtı. Avukatları Abraham Naon ve Moiz Albala idiler. İkisi de tanınmış ve saygın hukukçulardı. Davanın daha ilk duruşmasında, Ebüzziya'nın mahkemeyi antisemit propagandasına âlet ettiği ortaya çıktı. Mahkemeyi nakleden bütün Türk gazeteleri Ebüzziya'nın antisemit söz ve sloganlarını da haliyle zikrettiler. Ebüzziya Tevfik ikide bir Ginzburg hakkında "Bu alçak Yahudi" şeklinde konuştu. Albala ve Naon bunu protesto ettiler. İkisi de "Biz Yahudi olmakla iftihar ediyorsak da, dava vesilesiyle, davalının "Yahudi" kelimesini bir hakaret olarak kullanılmasına imkân verilmemelidir" dediler. Ebüzziya sözlerinde genellemelerden ileri gidemedi, "Türklük" kavramının arkasında gizlendi. O dönemde "Türklük" kavramı öylesine güçlüydü ki, bunu kullanan sanki derhal haklı olurdu. Ebüzziya, Albala ve Naon'un onu dava etmekle Türk basınını küçülttüklerini bunun ise Türklüğe karşı olduğunu iddia etti. Dava aylarca sürdü. Ebüzziya, Ginzburg'un casusluk yap-

27 *El Tyempo*, 28 Eylül 1923.

tığını kanıtlayamadı, ve suçlu çıktı. Kararı temyiz etti, dava tekrar açıldı ve aralıklarla 1928(!) yılına kadar sürdü.[28] Ancak altı yıl sonra Ginzburg'un suçsuzluğu kesinlik kazandı. Altı yıl boyunca dava açıkça veya imâ yoluyla Yahudilere karşı saldırılara vesile oldu.

Yahudilere Saldırı Konuları

Uluslararası Yahudi tehlikesi, Yahudilerin Türkiye'nin iktisadîyatını ele geçirmeleri, Türkleri sömürmeleri, ateşkes devrindeki ihanetleri, Yahudilere karşı saldırılarda işlenen başlıca konulardı. Şu veya bu gazete ikide bir Yahudi iktisadî tehlikesinden söz etti ve güya halk kitleleri içinde Yahudilere karşı bir kaynaşma olduğunu anlattı. Durum özellikle limanlarla iktisadî merkezlerde öyleydi. Gazeteler sık sık birbirlerinin sözlerini naklettiler. Öyle ki başta bir söylentiden, bir iddiadan konuşulurken sonradan sözüm ona bir "gerçek"ten konuşulur oldu. İzmir'de *Türk Sesi*, Selânik Yahudilerinin Türklere karşı güya yaptıklarını anlatıp, Edirne ve İzmir'de Yahudilerin güya Türklerden nefret ettiklerini iddia etti. İddiaları sırasında, Yahudilerin Müslümanları sömürdükleri ve Yunan işgali zamanında Türklerin mallarını ellerinden aldıkları da vardı. Yukarıda bahsettiğimiz *Paşaeli* gazetesi Yahudileri bedavadan zengin olmakla suçlarken, Avrupa'da o kadar çok konuşulan Yahudi tehlikesinin bir gerçek olduğunu vurgulayıp, kamuoyunu bu tehlikeye inanmaya ve ona karşı savaşmaya çağırdı. Bursa'nın *Arkadaş* gazetesi ise Türklerin kahramanca savaşıp vatanı kurtardıklarını ve ne yazık ki iktisadî bakımdan Yahudi esaretine girdiklerini(!) yazdı. Samsun'un *Piyasa* gazetesi, Yahudilerin gerçekten Türk iktisadına hâkim olduklarını(!) yazdı. İstanbul'un *Tevhid-i Efkâr* devamlı olarak benzer konuları topladı ve *Ya-*

28 *A.g.g.*, 7 Nisan 1924.

hudi Tehlikesi adı altında bir dizi yazı yayımladı. Bu yazılarda vatanı Yahudilerden kurtarmaya(!) çağırıverdi. İzmir'de bazı gazeteler, Yahudilerin Rumlarla işbirliği yaptıklarını, Yunan bayrakları astıklarını, şapka giydiklerini, başkalarının sırtından zengin olduklarını ve refah içinde yaşadıklarını yazdı.[29] Bu saldırılar galiba Ribi Becerano'yu etkiledi ve Galata'da Kneset İsrael Sinagogu'nda verdiği yıllık "Daruş"unda[30] Yahudileri göze batmamaya, süslü, gösterişli giyinmemeye ve kıskançlık yaratmamaya çağırdı. Ona göre kıskançlık birçok kötülüklerin altında yatan nedendi.[31]

Yahudilerin, Rumlarla birlik oldukları ve Türklere ihanet ettikleri hakkında yazılanlar genellemelerden ibaret olup duygusal ve sağ yazılardı. Somut örnek olarak gösterilebilenler, Yahudi kızlarının Edirne'de Rumların balolarına, partilerine gittikleri ve Rumlarla dansettikleri veya başka dillerde şarkı söyledikleriydi.[32] O zaman İstanbul'da bulunan Edirneli öğrenci Bohor Habif, *İkdâm* gibi Türk gazetelerinde bir dizi yazılar yayımladı, tarih ve ad belirterek somut kanıtlar getirdi ve ithamları red etti. Yazılarını Yahudileri Balkan ülkelerinden Türkiye'ye akan Türk mülteciler lehine açılan yardım kampanyalarına cömertçe katılmaya çağırmakla bitirdi. Benzer çağrıları Türk gazetelerinde de "Yahudilerin 'sadakatlerine' bir kanıt olsun diye" sık sık buluyoruz.

David Fresko, bu saldırıların arkasında, Yahudi rakiplerini tasfiye etmek isteyen Müslüman tüccarların bulunduğu

---

29 *El Mundo*, 22 Kasım 1923. Bu gazeteye göre Yahudi düşmanlığını tek bir gazete başlattı, zamanla diğerleri de katıldılar. Yine *El Mundo*'ya göre Yahudilere saldırıların arkasında Rus bolşevizmi vardı. Türkiye'de Rusya'daki gibi bir komünist ihtilâli yaratmak niyeti vardı. Kampanya aslında para sahiplerine karşıydı, fakat açıkça bir servet düşmanlığı göstermekten çekinildiği için Yahudilere saldırı şeklinde kamufle ediliyordu. Asıl düşman "serbest teşebbüs" idi.

30 Dinî vaaz.

31 *El Tyempo*, 14 Eylül 1923.

32 *A.g.g.*, 5 Ekim 1923.

düşüncesindeydi. *El Mundo* gazetesi ise, bu yazılarda örtülü bolşevik propagandası görüyordu. Bizce durum daha karışıktı. Saldırıların arkasında sadece tüccarlar değil, genç aydınların bir kesimi de vardı. Başlıca nedenler, iktisadî değil ideolojikti. Daha ılımlı *Tanîn* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın, uygulanması gereken bir tasarı yayınlandı. Bu tasarının ilk maddesi, ateşkes döneminde düşmanla işbirliği edenlerin cezalandırılmalarını ve on birinci madde ise düşmanı desteklemiş olan gazetelerin kapatılmasını istiyordu. Diğer maddeler ise, Türkiye'de yabancı dillerin kullanılmasının yasaklanmasını, bütün devlet bürokrasisinden ve bağlı iktisadî kurumlardan yabancı vatandaşlıkları olanların azillerini ve yurt dışı edilmelerini, yabancı ve azınlık okullarının sıkı sıkı denetimlerini istiyordu. Görüldüğü gibi, liberal ve ılımlı olarak tanınan bir gazete ve yazarın tasarısı dahi her şeyden önce milliyetçiydi.

Fiziki Saldırılar

Gördüğümüz gibi Yahudilere saldırılar çoğunlukla gazete sayfalarında ve sözle idi, fiziki saldırı ve olaylara çok az rastlanıyordu. Tekirdağ ve Edirne'de Yahudi tüccarlarını bu kentlerden kovma deneyleri oldu.[33] Uzunköprü'de önce Yahudilere boykot ilân edildi, sonra, Yahudilerin kentten kovulmaları için gösteriler yapıldı. Son anda kaymakam olaya müdahale ederek Yahudilerin evlerinde kalmalarını sağladı.[34] Babaeski'de Yahudiler kenti terkedip İstanbul'a yerleşme kararı aldılar. Bütün bu örnekler görüldüğü gibi Trakya ile ilgiliydi ve Trakya'nın özel durumu yukarıda belirtilmişti. Yine de tekrarlayalım ki saldırılar çok sınırlıydı ve asla somut kişilere karşı yönelmedi.

33 *A.g.g.*, 7 Kasım 1923.

34 *A.g.g.*, 16 Ekim 1923.

Yetkililerin Tutumu

Yetkililerin tutumunda bazen bir ikilik, bir çelişki görüldü. Bu çelişki özellikle genel ilkelerle somut davranışlar arasındaydı. Örneğin, İstanbul'un yanındaki Çatalca'da, polis bütün Yahudilerin evlerine el koydu, nedeni de Çatalca'nın Balkan göçmenlerine ayrılmış olması ve oradaki Yahudilerin kentin kıdemlileri olmamalarıydı. *El Tyempo*'ya göre, Ankara, Yahudilerin Çatalca'dan kovulmalarına karşı çıkmış ve İçişleri Bakanlığı'ndan, Çatalca polisine Yahudilere dokunulmamasını emreden bir telgraf gönderilmişti. Buna karşın bile, evlere el konulması ve Yahudilerin kovulması gerçekleştirildi.[35] *El Tyempo*'nun verdiği haberler doğruysa burada ortaya yetkinin paylaşılmasıyla ilgili önemli bir sorun çıkıyor. Görüşümüze göre yerel yetkililerin, böylesine bir sorunda Ankara'nın açık emirlerine karşı hareket etmiş olmaları pek akla yakın değildir.

Yukarıda Ebüzziya - Ginzburg davasına değinmiştik. Dava ikili bir şekilde gelişmişti. Aynı durum *Paşaeli* gazetesiyle ilgili davada da görüldü. Yetkililer *Paşaeli* gazetesini, halkın bir kesimini diğer bir kesim halka karşı tahrik suçuyla yargıladılar, fakat gazete davada beraat etti.[36] Çeşitli fırsatlarla önemli yetkililer Yahudilere karşı yatıştırıcı bir dil kullandılar, fakat fiilen saldırılar devam etti. Ek olarak dönemin Nâfia Vekili, bütün azınlıkların devlet memuriyetlerinden azledileceklerine dair bir beyanat verdi.[37] Gerçekten aralarında Yahudiler olmak üzere birçok azınlık devlet memuriyetlerinden hatta İktisadî Devlet Teşekkülleri'ndeki işlerinden atıldılar. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus

35 *A.g.g.*, 7 Aralık 1923. Çatalca'da evlerinden kovulanlar, bir kafile halinde kara yoluyla Anadolu, Suriye ve Lübnan'ı katedip Filistin'e göç ettiler. Hepsinin Yafa'ya yerleştiklerini bulduk.

36 *A.g.g.*, 22 Ekim 1923.

37 *A.g.g.*, 23 Ekim 1923.

hüviyet cüzdanlarının verilmesinde Yahudilere karşı zorluklar çıkarıldı.[38] Bu arada çeşitli nedenlerle yasal yoldan Türkiye dışına çıkmış bulunan Yahudilerin dönüş vizeleri almalarında da zorluklar çıkarıldı.[39]

Okullar Sorunu

Yetkililerin baskısı en çok okullar sorununda hissedildi. Yetkililerin bu konudaki birçok somut adımları azınlıklara karşı takınılan dönemin havasına uyuyordu. Maârif Vekâleti, her azınlık okulunun haftada en az beş saat Türkçe dersi vermesini emretti. Bu dersleri bakanlığın atayacağı Türk öğretmenler verecekti. Bu öğretmenlerin maaşını da Bakanlık tespit edecek, fakat okullar ödeyecekti. Bu kararlar yürürlüğe konulunca, söz konusu öğretmenlerin maaşlarının, dönemin standart maaşlarının üç katı olarak tespit edildikleri ortaya çıktı.[40] Bu doğal olarak okullar için taşınılması güç bir yük oluyordu. Yahudiler, devlete her türlü vergi verdiklerini, bu vergiler arasında Tedrîsât Vergisi'nin de bulunduğunu söylediler. Eğitim hizmetini sağlamak öyleyse devlete düşmeliydi. Gerçekte ise Yahudi okullarının tüm giderleri Yahudi toplumunun sırtındaydı.

Bakanlık ayrıca, Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi derslerinin de mutlaka Türk öğretmenlerce verilmelerini emretti. Onlar da Bakanlıkça tayin edilecekti. Bunun sonucunda Yahudi okullarında bu dersleri öğretmeye gelen Yahudi öğretmenler görevlerinden atıldılar. Ayrıca, yabancı vatandaş olan her müdür ve öğretmen azledildi. Bu özellikle Yahudilere dokundu, çünkü okullarının çoğu Alliance çerçevesinde Fransa Yahudi Cemaati işbirliğiyle kurulmuş olup, bir-

38 *A.g.g.*, 23 Ekim 1923.

39 *A.g.g.*, 21 Kasım 1923.

40 *A.g.g.*, 14 Eylül 1923.

çok Fransız vatandaşı görevlendirilmişti. Bunlar bir anda, uzun yıllar sürmüş görevlerinden atıldılar ve işsiz kaldılar. Okullar ise öğretmensiz kaldı. Ribi Becerano bir mektupla İstanbul Valisi'ne başvurdu. Durumdan doğan zararlara karşı anlayış ve yardım istedi. Yahudi öğretmenlerin Türk öğretmenler tarafından değiştirilişinin kademeli bir şekilde yapılması ve işlerinden atılan öğretmenlere Milli Eğitim çerçevesinde Türkiye'nin de çıkarlarına uygun yeni iş sağlanmasına gayret edilmesini rica etti. Yabancı vatandaş olan öğretmenlerin işlerine devam etmelerinin hem onların kişisel geçimleri, hem de okulların öğretmen kadrosunun korunması açılarından uygun olacağını da belirtti, vekâletçe atanmış olan öğretmenlerin maaşlarının yüksekliğinden de şikâyet etti. Becerano'nun istekleri toptan red edildi.[41] Yalnız şunu belirtelim ki yukarıdaki adımların uygulanmasında yine de bir kademeli yumuşaklık göründü. Yetkililer çok anlayış ve ılımlılık gösterdiler. Fakat her ne olursa olsun azınlık okulları bağımsızlıklarını tamamen kaybetmiş olup, Bakanlığın sıkı denetimi altında olacakları belli idi. Görüşümüze göre, Bakanlık yabancı uyruklu öğretmenleri istememekte haklıydı, fakat Türk uyruklu Yahudi öğretmenlerin Türk (yani Müslüman) öğretmenlerce değiştirilmelerini kabul etmek güçtür, zira bu din ölçeğine göre bir eşitsizlikti. Türk terimi, devletin bütün Müslüman vatandaşlarını kapsıyordu. Devletin önderleri lâik bir devlet kurmak için çabalarken dahi İslâm, Türk olabilmek için gerekli ve yeterli bir ön koşul durumundaydı.

Yahudilerin Tutumu

Özellikle basındaki saldırılar ve çeşitli baskılar karşısında, Yahudiler hem kendi gazetelerinde ve hem çeşitli yayın or-

41 *A.g.g.*, 5 Ekim 1923.

ganlarında kendi görüş ve tutumlarını açıklamaya başladılar. Amaç Türklerin sempatisini kazanmaktı. Yahudilerin daima devlete sadık kalmış olmaları özellikle vurgulandı ve son savaşlarda görevlerini yerine getirdikleri belirtildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski dönemlerinde askerlik yapmayıp özel vergiler vermişlerdi fakat Jön Türk ihtilâli ile durum kökünden değişmişti. Son Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları arasında Yahudiler devlet yasalarının gerektirdiği gibi askerlik yapmış, savaşmış, yaralanmış, kaybolmuş ve ölmüşlerdi. Arkalarında dullar ve öksüzler bırakmışlardı, bu konuda elimizde kesin sayılar yoktur, kaç Yahudi'nin ölüp yaralandığını bilemiyoruz, fakat kesinlikle bildiğimiz askere alınmaları yasaların öngördüğü şekilde hiçbir ayrıcalık yapılmaksızın olmuştur. İstanbul Haydarpaşa Mahallesi'ndeki Yahudi mezarlığında, Birinci Dünya Harbi'nde ölmüş yetmiş Yahudi genci gömülüdür. Bunu biliyoruz zira, mahallelerden bir tanesi bu yetmiş genç için bir küçük anıt yaptırdı ve bu anıtın yapılışı gazetelere yansıdı.[42] Yukarıda, savaş sonunda yalnız İstanbul'da Yahudiler arasında bin beş yüz yetim ve dört bin "aguna" bulunduğunu yazmıştık, dulların sayısını bilemiyoruz. Edirne'nin *La Boz De la Verdad* gazetesi, İstiklâl Savaşı'na gönüllü olarak katılmış olup, zaferden sonra evlerine dönen beş Yahudi gencinden söz eder.[43] Bu gençler, Kemalist kuvvetler arasında daha başka Yahudi gönüllülerin bulunduğunu anlattıkları gibi, geçtikleri Samsun liman kentinde Yahudi karşıtı bir kaynaşma olmadığını da görgü tanıkları olarak belirtiyorlardı. Bu da tabiî o günlerde Yahudilere devamlı saldırmakta olan bazı gazetelerde yazılanları yalanlamaktaydı. O gazeteler, olaylardan ziyade amaçladıkları emellerini yazmaktaydılar, yazılar Yahudi düşmanlığını anlatmaya değil doğurmaya yönelikti.

---

42 *A.g.g.*, 24 Eylül 1923.

43 *A.g.g.*, 14 Eylül 1923. İstiklâl Harbi'nde Yahudi gönüllülerin bulunuşu.

Bursa'dan Avukat Kemal ben Yosef Levi *İkdâm* gazetesinde, son savaşlar sırasında yalnız Bursa'dan iki yüz elli Yahudi'nin ölmüş olduğunu söyleyip Bursa'da Yahudi nüfusunu iki bin beş yüz kişi civarında olduğunu belirtiyordu. Demek ki Bursa Yahudi nüfusunun yüzde onu savaşlarda ölmüştü, bu da çok yüksek bir orandı. Kemal Ben Yosef Levi, kendisinin şahsen bütün savaş boyunca askerde olduğunu belirtip, savaşta ölmüş olan aile yakınlarının künyelerini vermiştir. "Biz savaşıp, vatan için kan dökerken, Yahudiler zenginleştiler" yollu iddia ve ithamlar gerçeklere uymamaktaydı, çünkü "Yahudilerin son savaşlar sırasında hiçbir muafiyetleri yoktu", dedikten sonra yardım ve dayanışma konusunda, Bursa'da göçmenler için Kızılay'ın topladığı otuz bin Lira'nın on bir bin Lira'sını Yahudilerin bağışladığını belirtip "Benim başkanlığımdaki bir komite bu parayı topladı" dedi. Bu arada, Bursa'da mevcut olan altı yüz büyük tüccarın ancak otuz sekizinin Yahudi olduğunu da belirtti, Yahudilerin, Bursa'da başka yardım kurumlarına da beş bin Lira bağışladıklarını söyledi. Yahudilerin kendi sosyal yardım ve eğitim kurumlarını kamu bütçelerinden hiç yardım almaksızın kendi kendileri yeterli olduklarını da sözlerine ekledi. Kemal Ben Yosef Levi "Yunan işgali sırasında Rumlar bize barbarca davrandılar. Şimdi Türk yönetiminde de rahata kavuşamadık" diye yazmaktaydı.[44] Kemal Ben Yosef Levi'nin sözlerinde bütün çabalarına karşın daima örsle çekiç arasında ezilen zayıf bir azınlığın şikâyetleri dile gelmektedir. Bu azınlık, tüm görevlerini yerine getirse de iyi karşılanmıyor ve devamlı olarak "sadakatini kanıtlama" ve iyi niyet "satın almak" zorunda bırakılıyordu.

Bursalı iki genç öğrenci Kemal Levi'ye cevap olarak "Teberru ettiğiniz 2-3 kuruşu, gönüllü verdiğiniz 3-4 askeri dinlemekten bıktık. Ya bize köle olacaksınız, ya da defola-

44 *A.g.g.*, 14 Ocak 1923. *İkdâm*'da çıkan yazı aynen çeviri olarak verilmektedir.

caksınız"[45] diye bir yazı yayınladılar. Bu yazı dönemin ruhunu kısa ve kesin olarak özetliyordu.

İzmir'de Yahudilerce yayımlanan *El Mundo* gazetesi okurlarını İsrail-İsmail kardeşliğine çağırdı. Gazete İzmir Yahudi toplumunu, morali düşük, perişan, boyun bükmüş olarak gösteriyordu. Haklarını bilmedikleri gibi, bu haklarını koruyacak güç ve cesaretleri kalmamıştı. Cemaat tümüyle ve çeşitli kurumlarıyla felç olmuş durumdaydı. Yönetici ve yol gösterici kimse kalmamıştı.[46] Bu durum da bir yıldan az bir süre içinde meydana gelmişti.

David Fresko Yahudileri savunan bir dizi yazı yayınladı.[47] Sözde "Yahudi Tehlikesi"ni reddetti ve Yahudilere karşı saldırıların köklerini yabancı devletlerde özellikle Almanya'da ve Rusya'da gördü. Yahudilerin, çalışkan ve olgun olduklarını belirtip onların iktisadî alandaki etkinliklerinin devletin yararına olduğunu söyledi. *İkdâm* gazetesi bu yazıların Türkçe çevirilerini yayınladı, ayrıca gazetenin ılımlı bir başyazısında, Yahudilerin yasalara hürmet eden, sükûnet ve barışsever kişiler olduklarını, siyasete hiç karışmadıklarını ve asla isyan etmedikleri belirtildi. *İkdâm*, bundan sonra, Yahudilere karşı iyi davranılması ve onlara karşı saldırıların durdurulması yolunda çağrıda bulundu. Bununla beraber, *İkdâm*, Türkiye'nin İspanya'dan kovulan Yahudileri iyi karşıladığını, Yahudilerin de buna karşın vatana hizmet borçları olduğunu söyledi. *İkdâm*'a göre yüzyıllar boyunca Yahudiler vatana bir fayda getirmemişlerdi, her değişiklik, her gelişme onlara yaramıştı. Hristiyan azınlıkların gidişi ile onların miraslarına Yahudiler konmuştu. Savaş sırasında vergi ödemeden zenginleşmişlerdi. *İkdâm* örnek olarak, Kamhi ailesini veriyordu. Bu aile yıllardır, milyonlarca liralık işler

45 *A.g.g.*, 16 Kasım 1923.

46 *El Mundo*, 23 Kasım 1923.

47 *El Tyempo*, 23-26 Ekim 1923.

yapıyordu. Bu gazeteye göre, Yahudilerin sık sık tekrarladıkları "vatana sadakat" boş sözlerden ibaretti. *İkdâm*, Yahudi ileri gelenlerine, bir komite kurup, göçmenlere yardım için para toplamalarına ve böylece gerçek sadakatlarını kanıtlamaya çağrıda bulundu. Bununla beraber, *İkdâm* antisemit saldırıların temel tezini, yani Yahudilerin, dünya iktisadîyatına sahip olduklarını gülünç bulup red etti. *İkdâm*, başyazıyı "biz onları değerlendirmeyi bilmiyoruz" diye bitirdi. İşte bu o dönemin en dengeli ve ılımlı sayılan bir yazısının özetidir. David Fresko bu yazıya cevap vermeyi gerekli gördü. *İkdâm*'ın yazısında gerçek payının çok olduğunu kabul etti. Yahudilerin "büyük işleri ve kârlar"ının çoğunun yalnızca "kâğıt üstünde" mevcut olduğunu belirtti. Yahudi kurumlarının gelirsizlikten iflas durumunda olduklarını hatırlattı. "Türkiye'de Yahudiler, kamu bütçelerinden yardım almayıp diğer ülkelerdeki Yahudilere el açmak zorunda kalıyorlar. Bütün Yahudiler zengindir imajı çok yanlıştır. Ve bu yanlış imajdan Yahudiler, vatanın kanını emiyorlar hükmü doğuyor" dedi.[48] *İkdâm*'da Behor Habif bu konularda birçok yazı yayınladı. *Tevhid-i Efkâr* bu yazılara küfür ve hakaretlerle cevap verdi. *Tercümân-ı Ahvâl*, savaş sırasında vergi ödemeksizin kolayca zenginleşme, Hıristiyanların mirasına konma ve halkı sömürme iddialarını tekrarladı. Bu gazete, Yahudilerin okullar konusundaki düşüncelerini reddetti. "Kamu bütçeleri Yahudi kurum ve okullarına yardım etmemelidir", dedi. Türk öğretmenlerin maaşlarını da Yahudilerin ödemeleri gerektiğini, çünkü Yahudilerin zengin olduklarını iddia etti ve "eğer kurumları ayakta tutmaya güçleri yoksa, kapatsınlar, çocuklarını da Türk okullarına göndersinler" diye yazısını bitirdi.[49] Yahudi mahallelerinin çoğunda o zamanlar hiç devlet okulu bulunma-

48 *A.g.g.*, 7 Kasım 1923.

49 *A.g.g.*, 21 Kasım 1923.

dığını elbette hatırlatmadı. Gerçek oydu ki Türk toplumu, kendi içinde şu veya bu şekilde bağımsızlığı olan bir azınlık istemiyordu. *La Boz De la Verdad* gazetesi "Ermeni ve Rumlardan sonra sıra size geldi" şeklinde tehditler duyulduğunu yazdı.[50] Dönemin havası buydu.

Küçük Borçlar Sandığı'nın Kurulması

1923 yılının bir yandan zor iktisadî ve sosyal durumu, diğer yandan ise siyasî, ideolojik saldırıları karşısında, Yahudi toplumunun en önemli ve olumlu kurumlarından birisinin bu yıl içinde kurulmuş olduğunu hatırlatmak zevkli bir görevdir. Bu Küçük İstikrâzât Sandığı'dır. 1909 yılında Jön Türk İhtilâli'nden sonra, Yahudi toplumu içinde, toplumun ve üyelerinin durumunu geliştirmek ve kalkındırmak için yalnız okul açmanın yetersizliğini görmeye başlayanlar çıktı. İktisadî alanda da çabalamak gerekirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra bir Küçük Borç Sandığı kurma düşüncesi ileri sürüldü. Amaç, ordudan terhis edilecek binlerce askerin tekrar topluma yerleştirilmelerine ve kendilerini besleyecek hale gelmelerine yardım etmekti. İstiklâl Savaşı'nın bitişiyle ayrıca bir de Batı Anadolu'dan İzmir'e sığınmış binlerce göçmenin sorunu eklendi. Sandığı gerçekleştirmek için çalışmalar yoğunlaştı.[51] Fikir ve girişim İstanbul Bene Berit Derneği'nden geldi. Amaç mümkün olduğu kadar çok kişiye ufak borçlar yoluyla, bir başlangıç sermayesi sağlamak, bir meslek edindirmek, bir iş açtırmak yolundaki "ilk adım"ı sağlamaktı. Bu krediler bir bankanın uğraşmayacağı küçük tutarlar, kredilerin verileceği insanlar ise her hangi bir teminat veremeyecek düzey-

50 *A.g.g.*, 16 Ekim 1923.

51 Küçük İstikrâzat Sandığı, Ticaret Bakanlığı'nın 23 Eylül 1923 gün ve 175. 28-2358 sayılı izniyle kuruldu.

de olan sıradan bireylerdi. Bu bireylere bir yardım eli uzatıldığı taktirde kendi ayakları üstünde durabilecek hale gelebilirlerdi, bu yardım eli uzatılmazsa, bu kişiler "yardıma muhtaç" durumuna düşmeleri muhtemel kişilerdi. Sandık, kredileri yöneticilerin kararlarına göre hiç teminatsız verecekti. Kredi belli amaçlara yönelik kullanılacaktı. Ödeme, bir zaman sonra aylık küçük taksitlerle yapılacak ve normal banka faizi alınacaktı. İdareciler gönüllü olarak çalışacaklardı. Sandığın kârı ana paraya eklenip yine küçük krediler verilmede kullanılacaktı. Sorun, sandığın çalışması için gerekli ilk sermayeyi bulmaktı. 30.000 Liralık ilk sermayeyi, hisse senetleri satarak temin edilmesi düşünüldü. Yahudi toplumunun birçok önde gelen kişi ve kurumları, belli miktarda hisse senedi almayı taahhüt ettiler. Hisse senetlerinin satılışı ve bedellerinin tahsili vakit alacaktı. Amerika Yahudileri, JOİNT kanalıyla 15.000 Lira borç verdiler. Sandık bu parayla işlemeye başladı. İlk merkez İstanbul'daydı, sonra Edirne ve İzmir'de de şubeler açıldı. Bu sandığın çalışması, uzun yıllar boyunca, toplumun mütevazi üyelerine bir yardım, bir destek, bir teşvik oldu. Binlerce kişinin onurlu bir şekilde kendi kendilerini besler duruma gelmelerini sağladı.[52]

3. Anayasa'nın Hazırlanması ve Yahudilere Karşı Tutum

1924 yılı, Türk siyaseti bakımından çok önemli bir yıldı. Hilâfet iptal edildi ve hilâfetle birlikte Osmanlı Hanedanı yurt dışı edildi. Dinin toplumdaki gücünün kırılması ve lâiklik yolunda köklü adımlar atıldı. Atatürk Devrimleri'nin önemli bir kısmı gerçekleştirildi. Geçmişten kopmak için çaba gösterildiği gibi, Kemalizm'e karşı çıkmış olanlar da

52 Bu kurumla ilgili ayrı ve geniş bir çalışma hazırlamaktayım.

hesap vermek zorunda bırakıldılar. En önemli olaylardan biri Anayasa'nın hazırlanması oldu. Anayasa o günkü durumu ve gelecek hakkındaki emelleri özetliyordu. Anayasa'nın hazırlanması sırasında birçok konuda çetin tartışmalar oldu. Vatandaşlık konusuyla ilgili 88inci madde konumuz için merkezî bir önem taşımaktadır. Çeşitli kesimler vatandaşlık hakkının dinî azınlıklara tanınmamasını istiyorlardı. Onlara göre, geçmiş açıkça gösteriyordu ki, dinî azınlıkların, müslüman ümmeti içinde bütünleşmelerine olanak yoktu. Bu azınlıklar yüzyıllar boyunca kendi özel etnik karakterlerini, geleneklerini, hayat görüşlerini, değerlerini ve hatta dillerini korumuşlardı. Müslümanları hakir görüyorlar, hatta nefret ediyorlardı. Vatandaşlık ve eşitlik verilse de bu hislerinde bir değişme olmayacaktı. Daima Türk-Müslüman toplumu içinde yabancı kalacaklardı, vücudun sağlığını bozacaklardı. Müslüman Türk toplumu türdeş bir bütün olarak kalabilmesi için onlara vatandaşlık hakkı tanımak değil, onları tasfiye etmek gerekliydi.

Diğer taraftan, başka kişi ve kesimler eşitlik ve vatandaşlık verilmesine taraftardılar. Modern, ilerici Türk Devleti ancak eşitlik ve adalet ilkeleri üstüne kurulabilirdi. Bu ilkeler demokratik bir Cumhuriyet rejimi için şarttı. *Tanîn* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, iki tarafın görüşlerini bir dizi yazıda özetledi ve eşitlik isteyenleri destekledi. Ona göre eşitlik zamanla sosyal ve kültürel bütünleşmeyi doğuracaktı. Bu yoldaki ilk adımı çoğunluk azınlığa doğru atmalıydı. Bu bakımdan Hüseyin Cahit Yalçın, azınlıkların hak ve ayrıcalıklarına da değindi. Yalnız eşitlik verilirse bu ayrıcalıklara yer kalmayacaktı. David Fresko, bu tartışmayı özetleyip kendi görüşlerini de ekledi. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere gibi demokrasinin yerleşmiş olduğu devletlerde azınlık sorunu yoktu, eşitlik ilkesi hakimdi. Fakat henüz yerleşmemiş ve ağır sarsıntılar geçirmiş

olan Yugoslavya, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Avusturya ve Türkiye için ülkelerde bu sorun mevcut olup, barış antlaşmalarına, azınlıklarla ilgili maddeler eklenmişti. Bu maddelerin amacı azınlıkların selâmetini korumaktı. Muhtemelen, zamanla, bu ülkelerdeki değişik etnik unsurlar beraberce yaşamayı öğrenecekler, birbirleriyle uyum içinde yaşamaya başlayacaklar ve bu özel maddelere de yer ve gerek kalmayacaktı. David Fresko, azınlıkların özel hak ve ayrıcalıklarına sevinmiyordu. Tersine o Yahudi sorununa "emansipasyon" (aydınlanma) çerçevesinde çare arıyordu. Ona göre "modern milliyetçilik" beraberce yaşamaya karar vermiş bireyler arasında siyasî ve iktisadî bir birlik olup, Anayasa onlar arasındaki antlaşmanın adıydı. Anayasa, bu birliğe girmiş üyelerin hak ve görevlerini eşitlik ve adalet ilkelerine göre belirlemeliydi. Üyenin dinî inancı ile hiç ilgisi yoktu. Devlet mutlaka lâik olmalıydı. Devletin dinî olamazdı, yalnız tüm üyelere ortak olan eşitlik ve adalet inancı vardı. David Fresko, eşitlik ve tam vatandaşlık haklarının verilmesine karşı çıkanlara şaşıyor ve "azınlıkların, Türk milletinin bir parçası olmasını önlemek nasıl mümkündür?" diye soruyordu. Bunun tek yolu bütün dünyanın gözü önünde, açık ve sistemli bir baskıydı. Bu ise demokrasi ruhuna karşı olup İslâm'ın ilkelerine de uymazdı ve Devlet için tüm dünya önünde olumsuz bir görünüm yaratırdı. Müslüman olmayanları yok etmenin tek yolu, siyaset ve ekonomi kapılarını onlara kapatmaktı. O durumda ise azınlıklar devlete karşı sadakat borçlu olamazlar, hayatlarını vatan için feda etmek istemezler, askerlik görevini yerine getirmek ve vergi ödemekle yükümlü olmazlardı, zira nasılsa sesleri duyulmuyor, parlamentoda, meclislerde, veya iktisadî kurumlarda temsil edilemiyorlar ve hiçbir kamu görevi üstlenemiyorlardı.

Bütün bunlara dayanarak Fresko, T.B.M.M.'nin din ve ırk

farkı gözetmeksizin eşit vatandaşlık hakkını kabul etmesini arzuluyordu. O zaman azınlıklar, onur ve güven duyacaklar, müslümanlara yaklaşacaklar ve beraberce devlete hizmet etmek isteyeceklerdi. Bu durum bütün dünyaya Türkiye'nin ilerleme yolunda olduğunu kanıtlayacak ve bu da yalnızca fayda getirecekti. Fresko, Yahudilerin böyle bir eşitlik ve liberalizm gösterisi beklediklerini, zaten daima devlete sadık kaldıklarını, Müslümanlara karşı hiçbir kötü duygu beslemediklerini, hiçbir özel ihtirasları olmadıkları ve tek arzularının, dinî özgürlük ve adalet olduğunu belirtiyordu.

Yukarıda yaptığımız özetlerden anlaşıldığı gibi, tartışma din konusundaydı. Ayırım müslümanlarla gayri-Müslimler arasındaydı. Arap, Kürt ve Arnavut gibi müslümanların devlete isyan etmiş olmalarına karşın bu şekilde bir ayırım mevcuttu. Bir kesim, devletteki gayri-Müslim azınlıkları tamamen yok etmek isterken öteki kesim devlete fayda temini açısından kesin eşitlik vermeye arzuluydu. Her iki kesim de azınlıkların, geçmişte devlete zarar getirdikleri düşüncesinde hemfikirdiler. Fark yalnızca bir kesimin geçmişin hesabını sormakta ısrar etmesinde, diğerinin gelecekle ilgili yeni bir yaprak açmaya istekli olmasındaydı. İki düşünce kesimine mensup olan kişiler arasında isyan etmiş olan Rum ve Ermenilerle, isyan etmemiş olan Yahudiler arasında ayırım yapan yoktu.

Yahudilerin en önde gelen düşünce adamlarından ve sözcülerinden biri olan David Fresko, Yahudi sorununun çözümünü eşitlikte görüyordu. Yahudiler adına hiçbir siyasî özel emel görmediği gibi, istediği tek şey din özgürlüğünden ibaretti. Ona göre ideal devlet, lâik ve demokrat bir devletti, eşitlik ve adalete dayanmalıydı. Bu ilkeler olmazsa, devlete sadakat borcu da düşünülemezdi. Millet bu isteklerden doğma bir birlik olup, üyelerinin siyâsî ve iktisadî bir

çerçeve içindeki antlaşmaları, aralarındaki karşılıklı görev ve hakları eşitlik ve adalet ilkelerine dayanarak saptardı. David Fresko'ya göre azınlıklar için özel ayrıcalıklar gereksizdi.[53] Öyleyse, vatandaşlık etrafındaki tartışma, Lozan Antlaşması'nın özel maddelerine varıyordu. Belki de vatandaşlık vermeme sözleri, azınlıkları Lozan'dan doğan özel haklarından vazgeçmeye yöneltmek için duyurulmuştu.

T.B.M.M. Anayasa komisyonu, yabancı ülke vatandaşı olmayan ve Türkiye'de yaşayan herkese, din ve ırk farkı gözetmeksizin eşit vatandaşlık hakkı tanıdıktan sonra, nüfus cüzdanları ile ilgili bir tartışma başladı. Bazıları nüfus cüzdanlarında, din ve ırk maddelerinin yer almalarını istediler. Buna karşı çıkanlar oldu. Sonunda nüfuslarda ırkla ilgili madde konulmadı, fakat din ile ilgili madde konuldu.[54]

Okullar Sorunu

1924 yılı boyunca, Yahudi okullarına getirilen sınırlama devam etti ve hiçbir bağımsızlıkları kalmadı.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yahudi okullarına gönderdiği bir genelgeye göre, bu okullarda eğitim dili ya Türkçe, ya da İbranice olacaktı. Lozan Antlaşması'na göre azınlık okulları milli dillerini kullanabilirlerdi. Ancak, İbranice asırlar boyunca yalnız din ve ibadette kullanılmış olan bir dildi. Milli Eğitim Bakanlığı'na göre, Lozan'da Türkiye "milli dil" de öğretimi kabul etmiş olduğundan, Yahudiler milli dilleri olan İbranice, olmazsa Türkçe eğitim yapmalıydılar. Yahudi okullarının çoğu Alliance çerçevesi içinde olduklarından, eğitim dili oldum olası Fransızca'ydı. Milli Eğitim Bakanlığı, Yahudilerin İbranice eğitim yapmalarına imkân olmadığını biliyordu. Ne İbranice anlayabilecek öğrenci, ne İbrani-

53 *El Tyempo*, 20 Şubat 1924.

54 *A.g.g.*, 23 Ocak 1924.

ce öğretim malzemesi ne de İbranice öğretebilecek öğretmen vardı. Dolayısıyla Yahudi okulları Türkçe öğretmeye geçeceklerdi. 1923-1924 yıllarında, öğretmenlerin çoğu derslerini Türkçe vermeye muktedir olmadıklarından okulların her anlamda Türkleşmeleri gerekecekti. David Fresko, Fransızca'nın uzun zamandır Yahudilerin milli diline dönmüş olduğunu iddia edip İbranice'yi dinî dil olarak saydı. Türkçe'nin geniş çapta öğretilmesini iyi karşılamakla beraber Fransızca öğretiminin devamında fayda gördü. O'na göre Fransızca, Türkiye Yahudilerinin durumlarının düzelmesinde çok etkin olmuştu. Uluslararası, bir ticaret dili olmak yanında Yahudilerin kullandıkları İspanyolca'ya benzerliği yüzünden kolay öğrenilebilme avantajı da vardı. Fransızca birçok Yahudi'ye iş bulmada ve işlerini sürdürmekte yararlı olmuştu. Okullarda Fransızca öğretiminin durdurulması büyük ölçüde zarar getirecekti.[55] Okulların müdürleri Bakanlığa başvurarak kararın değiştirilmesini istediler. İki avukat Mordehay (Marko) Nahum ve Rafael (Ferit) Eşkenazi Ankara'ya gönderildi. Bakan Vasıf (Çınar) ile görüşerek ona durumu anlattılar. Bakan, öğretim dilinin hemen değiştirilmesine olanak olmadığını ve Fransızca'nın Yahudiler için önemini kabul ettiyse de önerdiği çare, Yahudi okullarını, Türk devlet okulu haline sokmaktı. Yine de İstanbul Milli Eğitim Müdürü'ne yazıyla başvurmalarını önerdi.[56] Sonunda öğretim dili Türkçe oldu. Konu Yahudilerin kendi içlerinde tartışma ve bölünmelere yol açtı. Türk gazetelerinde yine Yahudilere karşı saldırıların yenilenmesine vesile oldu. Bu kez Yahudiler Fransızlara bağlılıkla suçlandılar. *Vakit* gazetesinde Yahya Halit "Yahudilerin Dili"

---

55 *A.g.g.*, 20 Haziran 1924, 1 Temmuz 1924. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bakınız: *La Gazette*, 18 Haziran 1924, 19 Haziran 1924, 4 Temmuz 1924, 25 Temmuz 1924.

56 *El Tyempo*, 12 Ağustos 1924.

adlı bir makale yayınladı. Bu makale önceleri Yahudilerin tutumunu açıklayan ve savunan yazılar yazmış olan Avram Galanti'ye bir yanıttı. Yahya Halit, "Yahudiler bozuk bir lehçe veya tuhaf bir Fransızca konuşmayı, devletin dilinde konuşmaya tercih ediyorlar" dedi.[57] Bununla gelecekte çok duyulacak olan dil konusu tartışmaya açıldı.

Okullar konusuyla ilgili olarak, bütün yabancı okulların kapatıldıklarını da hatırlatmak gereklidir. Yalnız İstanbul'da kapatılan yabancı okulların sayısı otuz sekiz idi. Bu okulların çoğu Hıristiyan misyoner okulu idi. Toplam olarak on dört bin öğrencileri vardı. Yahudilerden bu okullarda okuyanlar çoktu. Bu öğrenciler bir süre için açıkta kaldılar. Fakat Yahudiler için tehlikeli bir durum doğmuştu. Okullarının çoğu Alliance çerçevesinde olduğu için yabancı okul sayılıp kapatılabilirlerdi. Dönemin yetkilileri çok anlayış gösterdiler, hiçbir Yahudi okulunu kapamadılar. Okulların yönetiminin Yahudi toplumunun elinde bulunduğunu kabul ettiler.[58] Okulların adlarından "Aliyans" sözcüğü çıkarıldı, yerine "Musevi" sözcüğü konuldu. Öğretmenler konusunda da yetkililer sonsuz iyiniyet gösterdiler. Bakanlık koşullar yerine getirilene kadar, koşullarına uymayan birçok Yahudi öğretmenin geçici olarak işlerine devam etmelerine izin verildi. Aralarında yabancı uyruklu olanlar dahi vardı.[59] Diğer taraftan yetkililer dinî örgütlerin okulların yönetimlerine karışmalarını kesinlikle yasak ettiler.[60] Bu tutum tabii, rejimin ideolojisine uymaktaydı: din ve devlet işleri birbirlerinden ayrılmalıydılar. Yetkililer öğretmenlerin yüksek maaşları konusunda da direndiler. Öğretmenlerin maaşlarını zamanında ödemeyen okul derhal kapatıla-

57 *A.g.g.*, 19 Ağustos 1924.

58 *Journal d'Orient*, 14 Mart 1924.

59 *A.g.g.*, 3 Nisan 1924.

60 *A.g.g.*, 13 Mart 1924.

caktı.[61] Bu arada, İstanbul Yahudi okullarında yedi bin İzmir'de ise iki bin öğrencinin bulunduğunu belirtelim.[62]

Avukatlar Sorunu

Yeni rejimin ilgilendiği konulardan biri de avukatlardı. Özel bir komisyon kuruldu ve bu komisyon ülkedeki tüm avukatların dosyalarını gözden geçirdi. Sonunda mevcut dokuz yüz altmış avukattan beş yüzden fazlasının çalışma izinleri iptal edildi. Dört yüz otuz bir avukatın dosyası uygun bulundu. Komisyon, kararlarını başlıca üç ölçeğe göre verdi. Ölçeklerden ilki teknik ve mesleki idi: gerekli belgelerde eksiklik, staj yapmamış olmak v.b. gibi. Diğer ölçek olumluydu: önemli bir kamu görevinde bulunmuş olmak. Yeni rejim bir avukatın, bir davada taraflardan birini temsil etmesinde adalet ve eşitliğe karşı bir durum gördü. Bir diğer ölçek ise, "ahlâk" idi. Ahlâk derken, özellikle Yunan işgali sırasında meydana gelmiş vatanperver sayılmayacak davranışlar kastediliyordu. Bunların başında da Yunanlıların kurdukları mahkemelerde çalışmış olmak vardı.

La Gazette gazetesi, tüm avukatları dinlerine göre ayırıp, çalışma izinlerini iptali nedenlerini yayınladı.[63] Bunu iyice incelediğimizde durum şöyle özetleniyor: Dokuz yüz altmış avukatın dört yüz otuz birinin çalışma izni onaylandı, aralarında:

587	Müslüman'dan	313'ü	yani % 53'ü
162	Rum'dan	42'si	yani % 25'i;
144	Ermeni'den	39'u	yani % 27'si;
60	Yahudi'den	34'ü	yani % 57'si;
7	çeşitli dinden olanından	3'ü	yani % 42'si vardı.

61 *A.g.g.*, 14 Mart 1924.

62 *La Gazette*, 4 Temmuz 1924.

63 *A.g.g.*, 23 Temmuz 1924'ten başlayarak.

Bu sayılara göre, izinleri onaylanan avukatlar arasında en yüksek oran Yahudilerdeydi: %57. Müslümanlar hemen hemen aynı orandaydılar: % 53. Rum ve Ermeni avukatların ise yalnız dörtte birinin izinleri onaylanmıştı.

ÇALIŞMA İZİNLERİNİN İPTAL NEDENLERİ

Neden	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Diğerleri
Ahlâki	38	60	47	11	–
Mesleki	60	49	34	6	3
Kamu Görevi	101	3	3	2	1

(Tablo, 23 Temmuz 1924 tarihli *La Gazette*'deki bilgilere dayanmaktadır)

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi, Müslümanların çalışma izinlerinin iptallerinde en önemli neden, önemli bir kamu görevinde bulunmaktı. Azınlıklarda ise bu neden önemsizdi. Demek oluyor ki, önemli kamu görevinde bulunan azınlık mensupları yok gibiydi. Yalnız Müslüman ve Yahudilerde mesleki nedenlerden izin iptali, ahlâki nedenlerden izin iptalinden daha yüksek bir orandaydı. Ahlâki derken kastedilen, tekrarlıyoruz, işgal devrinde, işgalcilerle –sözün en geniş anlamıyla– işbirliğiydi. Rum ve Ermenilerde ise izin iptalinde bu neden başta geliyordu: % 50'den fazla.

Çalışma izinleri iptal edilen Yahudi avukatlar arasında, toplumun yönetiminde ve çeşitli kurumlarında önemli konumda olan kişiler vardı: Simantov Toledo Efendi, Adolf Rozental, Leon Şönman, İzak Taranto, İzak Ferera, Hayim Şabat, Nisim Salti, Mişon Ventura, Haim Nahum v.b.

Komisyonun kararlarına itiraz etme olanağı vardı. Mesleki konuda ise eksik staj, belge ve imtihanları tamamlamak da mümkündü. Elimde yapılan itirazlar ve tamamlanan staj ve belgelere dair kesin bilgi mevcut değildir, fakat yukarıda

saydığımız adların çoğuna sonraki yıllarda, çalışan birer avukat olarak rastlanmaktadır. Yalnız Leon Şönman'ın çalışma izninin uzun yıllar geri verilmediğini biliyoruz. 1940'larda hâlâ iznini geri almak için çabalıyordu.

Yukarıdaki özet bizi çok önemli iki hükme varma olanağını vermektedir:

- İşgal döneminde Yahudilerin davranışları, Müslümanların davranışlarıyla çok benzeşiyordu.
- Türk basınının aksine, yetkililer, somut olaylarda Yahudilerle, Rum ve Ermeniler arasında ayırım yapabiliyorlardı.

Devrimler ve Yasalar

1924 yılında Özel Seyahat Yasası yürürlüğe kondu. Bu yasa işgal döneminde Türkiye'den yurt dışına gitmiş olan Türk uyrukluları da kapsıyordu.[64] Lozan Antlaşması'nda savaş zamanında yapılmış ve Türklere karşı ihanet olarak sayılabilecek davranışlara genel af tanınmıştı. Yukarıda söz konusu olan Seyahat Yasası, bu affın uygulanmasında ve Türk vatandaşlığının tanınmasında kesin ölçekler getirdi. Bu yasa çerçevesinde de Yahudilere ayrıcalıklar getirildi. Yasanın yedinci maddesine göre, savaş veya ateşkes döneminde Türk pasaportu almadan yurt dışına çıkmış olan Yahudiler, kişisel beyana dayanan kolay bir işlemle Türkiye'ye dönebileceklerdi. Bu kolaylık, Rum ve Ermenilere tanınmamıştı. Yine görüyoruz ki yetkililer somut sorunlarda, Yahudileri Rum ve Ermenilerle değil, müslümanlarla bir tutuyorlardı. Doğal olarak, yetkililer Türk çıkarlarını öne alıyorlar ve ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlardı.

Buna karşın, yasa –o dönemin geçici koşullarını hatırlamak gerek– İstanbul'un, Rusya'dan kaçan Beyaz Ruslar ve bu arada Rus Yahudileri için bir transit merkezine dönüş-

64 *A.g.g.*, 25 Temmuz 1924.

mesini önlemeyi öneriyordu. Bunda hem siyasî, hem de iktisadî nedenler olduğu apaçıktır.

1924 yılı özellikle dinle ilgili Kemalist devrimlerin çoğunun gerçekleştirildikleri yıldı. Hilâfet ve Şeyhülislâm kurumları iptal edildi. Tekke ve tarikatlar kapatıldı, Vakıflar devlet idaresi altına alındı, din adamları ise devlet memuru durumuna getirildiler. Türkiye'yi çağdaş ve batılı devletlere benzer bir yapıya sokmak için birçok adım atıldı. Bu adımlar genellikle toplumu geçmişten koparmayı amaçlıyorlardı ve Müslüman-Türk toplumu ile ilgiliydiler. Buna karşın etkileri Yahudi toplumunda da hissedildi, özellikle gelenek yaralandı. Örnek olarak haftalık zorunlu tatil gününü ele alalım. Yasa Cuma gününü haftalık zorunlu tatil günü olarak tanıdı. Sonra da bütün Avrupa'da olduğu gibi bu gün Pazar günü oldu. Geçmişte zorunlu haftalık tatil günü yoktu. Yahudiler kendi iradeleri ile Cumartesi günü tatil yaparlardı. 1924 yılının haftalık zorunlu tatil günü ile ilgili yasası, birçok Yahudi tarafından Cumartesi günü çalışmanın zorunlu olduğu şeklinde anlaşıldı, sonradan Cumartesi günü de tatil yapabilecekleri belirtildi. Fakat Yahudilerin çoğu iktisadî nedenlerle, haftada iki gün tatil yapmaya muktedir değillerdi. Ribi Becerano, Meclis-î Ruhanî ve din adamları, Cumartesi günü çalışılmasını önlemek için büyük gayretler sarfettiler.[65] Sonuçlar umulduğundan azdı. Yahudiler giderek Cumartesileri çalışıp Pazarları tatil yapmaya alıştılar. Bu Türk Yahudileri için bir yenilikti. Laikleşen Türkiye'de, Yahudiler de laikleşiyordu.

Yeni rejim, alkollü içkilerin içilmesini serbest bıraktığı gibi, bu içkilerin yapım ve satışı zamanla devlet tekeline alındı. Geçmişte Yahudi toplumu kendi kaşer[66] şarabını kendi

65 *El Tyempo*, 15 Aralık 1924; *Journal d'Orient*, 25 Şubat 1924.

66 İbrani dininin kurallarına göre yenmesine izin verilmiş olan yiyeceklere verilen ad.

yapardı ve bu da toplum bütçesine en önemli geliri sağlardı. Yeni durumda, bu gelir artık kalmadı. Devrimler genel olarak din alanını daralttılar, bunun bir sonucu olarak da Yahudi toplumunun yönetim bağımsızlığı giderek azaldı. Hahambaşılık Yahudilerle devlet arasında aracı olmak durumundan çıktı. Yahudiler de diğer vatandaşlar gibi devletle kişisel, aracısız ilişkilerle bağlı oldular. Türkiye yenileşiyor, yenileşen Türkiye'de Yahudi toplumu da "eski"den kopuyordu.

Eşitsizlik Alanları

Gerçi, 1924 Anayasası, din ve ırk farkı gözetmeksizin eşitlik ilkesini kabul etmiş ve yasalar eşitlik ruhuna göre hazırlanmışlardı. Fakat 1924'te yürürlüğe giren durum, çeşitli alanlarda eşitlik ilkesiyle tamamiyle uyuşmuyordu.

Müslümanlarla dinî azınlıklar arasındaki eşitsizlik en başta siyaset alanında vardı. 1923 yılından başlayarak, azınlıklar hiçbir siyasî organ içine alınmadıkları gibi hiçbir karar alıcı forumda ne milli ve ne de yerel çapta temsil edildiler. Gerçi seçme ve seçilme hakları yasaya göre vardı, fakat aralarından hiç kimse hiçbir göreve aday gösterilmedi.

Mülkî, idarî alanda da durum aynıydı. Kamu hizmetine azınlıklardan görevli alınmadığı gibi, eski görevliler de azledildiler. Fiilî olarak azınlıkların kamu hizmetinde, Mahkemeler'de, Bakanlıklar'da, Belediyeler'de hatta İktisadî Devlet Teşekkülleri'nde dahi çalışamayacakları saptandı.

Ordu ve askerlikte eşitsizlik daha da göze batıyordu. Askeri Akademiler ve Harp Okulları, azınlıklara kapandı, böylece subay olmaları önlendi. Yedek subaylık hakkı dahi verilmedi. Genellikle Amele Taburları'na alındılar, silah taşımalarına izin verilmedi.

İkâmet alanında da bazı fiilî sınırlamalar vardı. Yunanis-

tan'la anlaşma çerçevesinde Batı Anadolu'da Rum bırakılmadı. Ermeniler'in İzmir'de oturmaları yasaklandı. Yahudilere de Aydın'da yerleşmek yasak edildi. Bu fiilî durumun ardında hiçbir yasa yoktu.

Dolaşım konusunda, azınlık mensuplarının özgürlüklerinde kısıtlamalar vardı. Her yolculuktan önce polisten özel bir izin almak gerekiyordu. Bu iznin alınması için, polise, yolculuğun amacı, süresi ve yolu önceden tüm ayrıntılarıyla bildirilmeliydi. Bu alanda kısıtlamalar Yahudilere uygulanmadı. Bu konuda da Yahudiler, Müslümanlar gibi özgürdüler. Kısıtlamalar Rumlar ve Ermeniler içindi.

Genel olarak yetkililer Yahudilere karşı, Rum ve Ermenilere göre daha yumuşak ve liberal idiler. Fakat tam fiilî eşitlik Yahudiler için de yoktu.

Anayasa din farkı gözetmeksizin eşitlik ilkesini getirince, Türk milliyetçiliğinin en önemli dayanağı kültür oldu. Kültür konusunda ise en önemli ölçek Türk dili idi. Türkçe konusunda ise azınlıklar arasında Yahudilerin durumu en zayıf ve hücumlara açık olanı idi. İspanya'dan geldiklerinden beri Ladino, yani Yahudi İspanyolcası konuşurlardı. Profesör İlber Ortaylı'nın "kompartıman sistemi" diye adlandırdığı Osmanlı sistemi, onları Türkçe öğrenmeye zorunlu kılmadığı gibi, Türkçe'yi düzgün bir şekilde öğrenmelerine dahi olanak tanımadı. Eğitim kurumları dinî idi ve yönetimleri de devletin elinde değildi. Bu durumda Türkçe'yi sadece kulak dolgunluğuyla, sokakta öğrenebildiler. Yazmayı bilmedikleri gibi, dilbilgisi ve şiveleri de bozuktu. Yahudiler bu durumdan sorumlu ve suçlu değillerdi. Bu, çoğulcu ve birlikte yaşamaya dayanan Osmanlı sisteminin, yasa ve usullerinin sonucuydu. Ulus-Devlet olmayı amaç edinen Cumhuriyet'te bir anda, Türkçe, hem de kusursuz Türkçe konuşmaları istendi. Bir dilden diğerine geçişin kuşaklar gerektirdiğini, önceden gerekli eğitim ku-

rumlarının hazırlanmaları ve geçiş döneminde özellikle şive bozukluklarının hoşgörü ile karşılanması gerektiğini dikkate almadılar. Hoşgörü ve sabır yerine baskı geldi. Cumhuriyet'in özellikle tek parti devrinde, Yahudilerden Türkçe konuşmaları istendi. Türkçe'yi sevmemekle itham edildiler ve konuşmayı deneyenler ise, şiveleri yüzünden karikatür konusu oldular. Bu bir açmazdı. Türk vatandaşlarının Türkçe konuşmalarını istemek doğaldı, fakat bunu baskı yoluyla gerçekleştirmeye çalışmak yersizdi. Yahudilerin durumu, bu bakımdan Rum ve Ermenilerden daha kötü gibiydi. Konuştukları dil için "İbranice değil, onları kovan İspanya'nın dilidir" denilebiliyordu. Konuştukları dilin, İspanyolca değil, Yahudi İspanyolcası olduğu ve birçok bakımdan yerelleşmiş bir dil olduğu dikkate alınmadı. Zaten bu durum çoğu kimsece de bilinmiyordu. Zamanla Yahudiler, kamu yerlerinde, sokakta, çarşıda konuşmaktan utanır oldular. Bir anne çocuğuna, "dikkat et, otomobil geliyor" sözlerini bir suçmuş gibi ve fısıltıyla söylemeye zorlandı. Bu durumuyla da daha da olumsuz bir şekilde dikkati çekti, saldırı ve alaylara konu oldu.

Kamuoyu ve Yahudiler

Yasalar, yetkililer ve kurumların yanısıra kamuoyunu ve o dönemde hüküm süren havayı da hatırlatmak gerekmektedir. Bu konuda özellikle basının rolü önemliydi. Somut bir örnek olarak, Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, Meclis Anayasa Komisyonu üyesi olan Celâl Nuri'nin *İleri* gazetesinde yayımladığı bir yazı gösterilebilir.[67] Yazı tam anlamıyla ikili idi. Anayasa'nın eşitlik ilkesini hatırlatmakla başlıyor ve Anayasa'ya göre Müslüman çoğunluğun, Yahudi azınlığa saldırmasının yasak olduğunu belirtiyordu. Ayrıca

67 *La Gazette*, 4 Mayıs 1924; *El Tyempo*, 6 Mayıs 1924.

hiç kimsenin Yahudiler'de vatan düşmanlığının mevcut olduğunu iddia edemeyeceğini ekliyor, ayrıca ırkçılık ilkesi red ederek bütün dünyada saf bir ırk bulunmadığını ve ırk denirken aslında millet kastedildiğini söylüyordu. Hemen sonra Celâl Nuri, dil konusuna geçiyor, dili milliyetçiliğin en önemli parçası olarak tanıtıyor ve Yahudileri Türkçe konuşmadıkları için derhal suçluyordu. Gerçi, Lozan Antlaşması'na göre Yahudilerin Ladino konuşabileceklerini belirtiyor, fakat bu "bozuk lehçe"yi konuşmakta devam ettikleri sürece Türklerin onları sevmeyeceklerini söylüyordu. Yazı, Celâl Nuri'nin Yahudilere Türkçe konuşmak ve Türkleşme çağrısıyla bitiyordu. Yalnız o zaman Türkiye'de mesut ve ferah yaşayabilirlerdi.

Gatenyo, *La Gazette*'te Celâl Nuri'ye cevabî bir yazı yayınladı. Bu yazıda, Yahudilerin zamanla Ladino'yu terkedecekleri belirtiyor, fakat bu gerçekleşinceye kadar "Türklerin Yahudilere düşman olmaları doğru değildir" diyordu.[68] *Tanîn*'de Sadi A. Levi bir yazıyla Türkiye'ye sadakat beyanında bulundu.[69] David Fresko önce eşitliği fiilen gerçekleştirmek gerektiğini savunarak ilişkilerin iki yönlü olduğuna işaret etti. "Türk siyasî toplumunu Yahudilere açmak gerekir" diyerek bütün liberal ülkelerde Yahudilerin çevreyle kaynaştıklarını belirtti ve "Türkiye'de de Yahudilerin Türkleşmesinin yolu liberalizm ve hoşgörüden geçer" dedikten sonra, *İleri*'de yayınlanan Yahudilere karşı saldırıları hatırlattı ve "saldırı ve baskı türkleşme getirmez, tersine önler" hükmüne vardı.[70]

Aynı yıl, İzmir'deki İktisat Kongresi sırasında İzmirli hukukçu ve gazeteci M. Amato, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Yahudiler konusundaki düşüncesini sordu. Cumhurbaşkanı, Türk Yahudilerini, Türk ulusu ile bütünleşmiş ve

68 *La Gazette*, 4 Mayıs 1924.

69 *El Tyempo*, 6 Mayıs 1924.

70 *A.g.g.*, 6 Mayıs 1924.

ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü söyledi.[71] Ulusun en yüksek önderinin ağzından gelen bu sözlere rağmen, bütün yıl boyunca Türk basınında Yahudilere karşı saldırı ve suçlamalar tekrarlandı. Saldırı konuları yukarıda sıraladıklarımızdı. Bazen gülünç denilebilecek saldırılar dahi oldu. Örneğin, İtalya ile Türkiye arasındaki bir gerginlik sırasında Türk resmi haber ajansı, Mussolini'nin eski Roma İmparatorluğu'nu gerçekleştirme[?!] hülyası nedeniyle, İtalyan emellerinin gerçekleşmesinde Rodos Yahudilerinin ön planda yer alacaklarını bildirdi. Rodos Yahudilerinin dinî başkanı Ribi İsrael derhal bu sözleri yalanladı. Saldırılar her zaman olduğu gibi Yahudiler'in ellerinde asla bulunmayan bir gücün varlığına dayanıyordu. Rodos Yahudileri'nin güçleri ne idi ki, nasıl bir etkileri olabilirdi? Ne Ribi İsrael'in yalanlaması, ne de Rodos Yahudilerinin yabancı Yahudiler oluşları, Türk Yahudilerinin durumunda bir düzelme doğurmadı. "Yahudi" yine Türkiye'ye zararlı, tehlikeli bir söylemde anılmıştı.[72]

1924 yılında, İstanbul'da *Aravud* adında bir Ermeni gazetesi çıkmaya başladı. Bu Ermeni gazetesinin sloganı "Türk vatanına hizmet etmek"ti. 1 Aralık 1924 sayılı *Aravud*'da Yahudilere karşı uzun bir yazı yayınlandı. Yazı Lozan Antlaşması'nın genel af maddesine ve hükümetin hazırladığı Türkiye'ye dönüş nizamnamesine değiniyordu. Yukarıda belirtildiği gibi bu Nizamname Ermeniler için çok sınırlamalar getirdiği halde Yahudiler için çok hoşgörülüydü. Gazete bunu belirtip "Ermeniler zaten ağır bir şekilde cezalandılar", deyip, ateşkes döneminde Türkiye'ye zarar verenlerin Ermeniler olmayıp, Yahudiler olduğunu, Rum işgali sırasında İzmir ve Edirne'de Yahudilerin küstahça davrandıklarını belirtiyordu. Gazete ayrıca İttifak Devletleri'nin ordularında savaşan Yahudileri ve Filistin'de bir milli Yahudi devleti yaratma ütopyası-

71 *La Boz de Oryente*, Şubat 1934, bu görüşmeyi aktarıyor.

72 *La Gazette*, 12 Haziran 1924.

nı hatırlatıyordu. Gazeteye göre, İttifak Devletleri ordularında çarpışan Yahudi askerlerin sayısı Doğu Anadolu'da isyan eden Ermenilerden daha çoktu. Bundan sonra gazete, Türkiye'nin Yahudilerce iktisadî esaret altına alındığı iddiasına geçiyordu. Bu da Rum ve Ermenilerin gitmelerinden doğmuştu. En sonunda gazete, kültür ve toplum konularına geçiyordu. Bu Ermeni gazetesine göre, dil, âdetler, değerler, inançlar ve hayat tarzları bakımından Yahudiler Türkiye'de daima yabancı kalmışlardı. Yazı Avrupa antisemitizminin sloganlarıyla doluydu: İçinde yaşadıkları toplumun kanını emerler; iki yüzlüdürler; toplumu iktisadî bakımdan boğarlar, her şeyin Yahudi tekelinde kalması için Türkler arasından zanaatkârların, tüccar, sanayici ve bankacıların çıkmasını önlerler. Göze batan nokta, bu Ermeni gazetesinin, Ermenilerin durumunda düzelme talep edeceğine Yahudileri kötüleme için iddialar sıralamasıydı. Ayrıca, Türk Yahudilerinin vatana ihanetlerine delil olarak, Fransa ve İngiliz Yahudilerinin Fransız ve İngiltere ordularında askerlik yapmalarını gösteren tek kaynak oluyordu.[73] Türk vatanseverliği adına konuşan bir Ermeni gazetesinin antisemitizmi bugün gülünç görünse dahi o günlerde çok kötü bir şekilde etkiliydi.

İktisat konusu ile mizah gazetesi *Akbaba* da uğraştı. O da "Yahudi tehlikesi" adlı bir yazı yayınladı. Gerçi bu yazı daha ziyade mizahi olup, okuyucuyu güldürmeye çalışıyordu ve Yahudilere karşı suçlamalar getirmiyordu. Yine de *La Gazette* bu yazıya değinmeyi zorunlu gördü. *La Gazette*'in genel tezi "yaşamak haktır yaranma değildir" idi. Bu Türkiye Yahudileri için de öyle olup, eğer onlar çalışıp kazanırlarsa demek ki hak etmişlerdi.[74] *Akbaba* ve *La Gazette*'in yazıları, Mebus Reşit Saffet [Atabinen]'in tartışmaya katılmasına yol açtı: *La Gazette*'e "Hayır, Türkler Antisemit Değil-

73 *El Tyempo*, 12 Aralık 1924. Yazının tam çevirisi ve incelenmesi var.

74 *La Gazette*, 28 Eylül 1924.

lerdir" başlıklı uzun bir açık mektup gönderdi.[75] Reşit Saffet, önemli kamu görevleri yapmış özellikle iktisat alanında çalışmış önde gelen bir kişiydi. Maliye Bakanlığı'nda Genel Müdürlük yapmıştı. Yahudileri yakından tanımış, bir ara Yahudi hocaları olmuştu. Mektubu Yahudilere övgülerle doluydu. Mektubuna, yirmi beş yıldır Türkiye'nin iktisadî ve toplumsal gelişmelerini yakından izlediğini bildirmekle başlıyor, bunun sonucu olarak kimin Türkiye için, kiminse Türkiye'ye karşı çalıştığını gayet iyi bildiğini, Yahudiler arasında asla Türk düşmanı bir kesim bulunmadığını belirtiyordu. Çeşitli kriz anlarında, Türkiye'ye ihanet etmiş olan Türklerin dahi çıktığını anlatıyordu. Birçok Müslüman unsur kara günlerde Türkiye'ye isyan ve ihanet etmişlerdi. Yahudiler ise asla etmemişlerdi. Reşit Saffet, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, tüm dünyaya dağılmış olan "eski Türk Yahudileri"nin yaşadıkları ülkelerinde Türk taraftarı lobilerin ön saflarında yer aldıklarını söylüyordu. Türk karşıtı bilinen unsurların anti Türk propagandalarını dengelemek için Yahudilerin nasıl gayret etmiş olduklarını hatırlatıyordu. Yahudilerin iktisadî etkileri konusunda, Yahudilerin çalışmalarında yalnızca fayda görüyordu. Yahudiler siyaset ile uğraşmazlar ve iktisadî çalışmalarının siyasî yönü yoktu. Köylüler daha önceden, Ermeni ve Rumlarca sömürülmüşlerdi. Bugün onlara yüksek faizle para veren ve ürünlerini ucuza kapatanlar ise Yahudiler değil, Türklerdi. Yahudiler çalışkan olduklarından, ticarette başarılı oluyorlardı. Türk Yahudileri dürüsttüler, yasalara karşı gelmezler, hırsızlık yapmazlardı. Sadıktılar, yasa ve düzene saygı gösterirlerdi. Reşit Saffet, ayrıca Yahudilerin yüksek kültür düzeylerini beğeniyordu. Bir devletleri olmadan yaşayabiliyorlardı. Reşit Saffet daha birçok övgülerde bulunuyordu. Gelecekte de Reşit Saffet Yahudilerin savunmasına koşacak ve saldıranla-

75 *A.g.g.*, 29 Eylül 1924.

ra karşı sesini duyuracaktı.

Akbaba olayı ayrıca, Türk Yahudileri arasında, Yahudilerin savunmasını üstlenecek medenî cesaret sahiplerinin bulunduğunu da gösterdi. Fakat hava genellikle olumsuzdu. Saldırı niteliğinde yayınlar birbiri ardından geldiler.[76] Bu arada, "dönme" sorunu sık sık tartışılan bir konu oldu. Balkan savaşlarından sonra, dönmelerin çoğu Selânik'i terkedip Türkiye'de yerleştiler. Selânik Yahudilerinden de Türkiye'ye çok göç eden oldu. Gazetelerde sık sık dönmelerden söz edilip gerçekten Müslüman olup olmadıkları soruldu. Çoğu zaman gizli Yahudi gibi gösterildiler. Selânik, dönmeler ve Yahudiler hep birbirlerine karıştırıldı.[77]

Saldırılar arttıkça Yahudiler kendilerini sadakat beyanları vermeye zorunlu hissettiler. Bu beyanlarda genellikle Türklerin yaptıkları iyilikleri ve Yahudilerin ödenmez borçları sıralanıyordu.[78] Hahambaşılık çerçevesinde, göçmenler için para toplayacak özel bir komite kuruldu ve bu komite çok para topladı. Yalnız o dönemdeki hava içinde, yapılan bağışların gerçekten gönüllü olup olmadığını saptamak zordur. Bu durum her iki taraf için de fazla onur verici bir durum değildi.[79]

1924 Yılı Sonunda Yahudi Toplumunun Durumu

Anayasa'nın ve çeşitli yasaların kabullerinden ve idari birçok kararların alınıp yürürlüğe konulmalarından sonra, ba-

---

76 Örnek olarak *El Tyempo*, 26 Ekim 1923, 5 Aralık 1923, 5 Ocak 1924 tarihli nüshalara bakılabilir.

77 *El Tyempo*, 5 Ocak 1924.

78 Örnek olarak Abraham Naon'un *Tanin*'de yayınladığı Yahudilerin Türklere ödenmez borçları konusundaki uzun şiire bakınız. Şiirin çevirisi 5 Ocak 1924 tarihli *El Tyempo*'da yayımlandı.

79 Bu komitenin çalışmaları için bakınız: *El Tyempo*, 30 Kasım 1923, 12 Aralık 1923, 28 Aralık 1923.

sındaki devamlı saldırılar dolayısıyla, 1924 yılı sonunda Yahudi toplumunun durumu her bakımdan kötüydü.

Daha 1922 yılı sonundan başlayarak gittikçe artan bir göç dalgasını görüyoruz. Türk Yahudileri birçok denizaşırı ülkeye gidip yerleşiyordu. Göç edenlerin sayısı büyüktü. Öyle ki bir kaç yıl içinde Türkiye'deki Yahudilerin sayısı yarıya, birçok kentte de üçte bire kadar düştü.[80] Göç konusuna değinen tüm kaynaklar önce, daha varlıklı olanlarla, daha müteşebbis ruhlu olanların göç ettiklerini söylemektedirler. Sonuç o oldu ki kalanlar, daha büyük ölçekte bir toplumun ölçülerine göre yapılmış kurumlarla başbaşa kaldılar, bu kurumların giderlerini karşılayamadılar. Toplum içinde Cemaat vergileri ödeyenlerin sayısı çok azaldı. Kurumların ve liderlerin otoriteleri sarsıldı. İktisadî durum genellikle kötüydü. 1924 yılının Şubat ayında, büyük tüccar Vitali Kamhi'nin mâli sıkıntılar yüzünden intihar etmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Vitali Kamhi'nin adı, basında Yahudi servetine örnek olarak gösteriliyordu. Daha çok zaman önce "büyük işler mutlaka büyük kârlar değildir" demiş olan David Fresko'nun haklılığı da bu şekilde ortaya çıktı. İstanbul Aşkenaz ve İtalyan Yahudi toplumları, Türkiye Yahudi Cemaati'nin Hahambaşılık gibi genel kurumlarıyla işbirliklerini ikide bir bozar oldular. Toplum içinde daha etkin olanlar giderek kedere kapıldılar. Kurumlarda görev yüklenmeyi kabul edecek kimse bulmak giderek zorlaştı.[81] İdare heyeti, Hahambaşılığın ve ona bağlı ku-

80 *La Gazette* daha 1924 yılı Haziran'ında Türk Yahudilerinin sayısını 50.000 olarak tahmin ediyordu. İki yıl kadar önce *El Tyempo* 200.000 kişi tahmin ediyordu. Bu rakamlar kesin olmasa dahi genel eğilim belli oluyor. Bakınız *La Gazette*, 3 Haziran 1924. Sonradan 1934 yılında *La Boz de Oryente*, İzmir Yahudilerinin sayısını 13.000 olarak vermekteydi. 1922'de 40.000 tahmin ediliyordu. Bene Berit bültenlerinden birinde Edirne'de Yahudi sayısının 18.000'den 6.000'e inmiş olduğu yazılıdır.

81 İstanbul Cemaati idare heyetinin toptan istifa edişi için bakınız *La Gazette*, 18 Mayıs 1924. Yerine seçilenler görevi red ettiler, (bkz. *La Gazette*, 31 Mayıs

rumların, dinden başka bir konuyla ilgilenme hakları olmadığını ilân etti. Eğitim ve sosyal yardım kurumları bağımsızlıklarını kaybettiler, iktisadî sıkıntılara düştüler. Bütün raporlar, para sıkıntısı, çalışmaların azalması, hatta kesilmesini anlatır oldular. Edirne'de mevcut olan iki okul, Talmud Tora ve Alliance, bir okul olarak birleştiler. İzmir'de Talmud Tora Okulu çoğu sınıflarını açamadı. İzmir'deki Yahudi hastahanesi gelirleri azaldığından vakıflarının ana parasını yedi. İstanbul'da Kuzguncuk Okulu kapandı.[82] Bu durumda dahi Ribi Becerano, bir beyanat verip, hükümetin kararlarının toplum içinde hiçbir sıkıntıya neden olmadığını vurguladı. Hükümetin okullarla ilgili tüm kararlarını –azledilen eski öğretmenler, Türkçe'ye geçiş, Türk öğretmenlerin alınışı ve yüksek maaşları v.b.– haklı gördü.[83] Toplum üyeleri gittikçe ürkek ve boyun eğer oldukları gibi yöneticileri de kısa bir zaman içinde, yetkililerin istediklerini söyler bir âlete dönüştüler. Yahudi kurumlarının varlığı bile, basının doğurduğu düşmanlık havasının içinde, yetkililerin iyiniyetine ve Cumhuriyet önderlerinin ilkelerine bağlıydı. Bundan dolayı toplumun idarecileri artık özgürce düşüncelerini söyleyemiyor, yetkililerin sözlerine göre hareket ediyorlardı. Cumhuriyetin milliyetçilik ilkeleri ve sadakat bölünmezliği görüşü çerçevesinde, Alliance, Jewish Agency[84] gibi Yahudi örgütleri, Türk Yahudileri ile ilgili ça-

1924). Genel Kurul, Ribi Becerano'ya uygun kimseler araması için yetki verdi, (bkz. *La Gazette*, 3 Haziran 1924). R. Becerano tüm çabalarına rağmen görevi almayı kabul edecek uygun kimse bulamadı. "Hahambaşılık para sıkıntısı yüzünden kapanmak tehlikesinde. R. Becarano, her şeyi tek başına yardımsız ve parasız yürütmeye çalışıyor". (bkz. *La Gazette*, 25 Haziran 1924).

82 *El Mundo*, 25 Eylül 1923; *La Gazette*, 18 Mayıs 1924, 31 Mayıs 1924, 3 Haziran 1924, 25 Haziran 1924; *La Boz de Oryente*, 14 Nisan 1931; *El Tyempo*, 20 Ekim 1926.

83 *Journal d'Orient*, 4 Nisan 1924 ve önceki sayılar. *El Tyempo*, 6 Haziran 1924'e de bakınız.

84 Yahudi Ajansı. World Zionist Organization (Dünya Siyonist Organizasyo-

lışmalarını durdurmak zorunda kaldılar. Çalışan yalnızca Bene Berit'in İstanbul şubesiydi. Yahudi dinî yeni yılı (Roşaşana) dolayısıyla yazdığı, ve geçmiş olan yılı özetleyen makalesinde David Fresko, 1924 yılını en olumsuz bir şekilde anlatıyordu: Türk basını her şeyden Yahudileri suçluyordu; Yahudiler artık korku ile yaşar olmuşlardı. Toplumda görünmekten, trende, vapurda yolculuk yapmaktan çekiniyorlardı; Hahambaşılık, hukukî temellerini kaybetmişti; kurumların çalışmaları daralmıştı, toplumun seçkinleri Cemaatin yönetimine olan ilgilerini kaybetmişlerdi. Öyle ki kurumlara yönetici bulma olanağı yoktu, gelenler kısa bir zaman içinde işten kaçıyorlardı. Herşey Ribi Becerano'nun eline kalmıştı.[85]

4. Ayrıcalıklar Konusu

1925 yılı Yahudilerin durumuna bir düzelme getirmedi. Türk gazeteleri ikide bir Yahudilere saldırmaya devam ettiler. Saldırı konuları genellikle yukarıda saydıklarımızdı: iktisadî bakımdan Türkiye'ye hâkim olmak[86] Türkçe konuşmamak[87] v.b. Bu hava içinde, Lozan Antlaşması'nın sağladığı ayrıcalıklar ön plâna çıktı ve Yahudi toplumunun kendi arzusuyla bu haklardan feragat etmesiyle bu konu da sona erdi.

---

nu)nun temsilcisi olup, hükümet dışı bir uluslararası kurumdur. Amaçları arasında, İsrail Devleti kurulana kadar dünyadaki Yahudileri İsrail Devleti'nin kurulması ve gelişmesi yönünde yardım ve teşvik etmektir. İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra Yahudilerin İsrail'e göçleri, orada yerleşmeleri ve Yahudi gençliğine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.

85 *El Tyempo*, 2 Ekim 1924.

86 *A.g.g.*, 7 Ağustos 1925.

87 *A.g.g.*, 23 Haziran 1925, 7 Ağustos 1925.

Konunun Ön Plâna Çıkışı

1925 yılında, Aile Kanunu ve Medenî Kanun hazırlanıp yürürlüğe konuldular. Bu yasalar İsviçre yasalarından ilham alınarak hazırlanmışlardı. Lozan'ın 42. maddesi gereğince, azınlıkların bu konuda tam özgürlükleri vardı. Bu bakımdan, yasalar hazırlanırken, yetkililer azınlıkların sözcüleriyle işbirliği yaptılar. İzmir'den İzak Gabay ve İstanbul'dan Mişon Ventura Yahudilerin sözcülüğünü yaptılar. Kabul edilen yasa, medeni nikâhı şart görüyorsa da dinî nikâha da izin veriyordu. Boşanma ve miras gibi medenî hayatla ilgili diğer konularda da devlet yasası hükümran oluyordu. Devlet'in kurum ve mahkemeleriyle çelişmeyecek şekilde ek olarak, toplum iç kurumlarından da yardım almak mümkündü. 1925 yılından başlayarak önce devletin zorunlu kıldığı yasal nikah, sonra dinî nikâh olmak üzere Yahudiler Türkiye'de çift nikâh yapmaya başladılar. Boşanma konusunda ise, iki taraf arasında anlaşmazlık olduğu taktirde, gönüllü olarak Yahudi kurumlarına gitme ihtimali ortadan kalkmakta, dava açma ve davayı karara bağlama devletin lâik mahkemesine kalıyordu. Dinî mahkeme yalnız dinî bakımdan boşanma (get) ve yeniden evlenmeye dinî izin vermekle veya vermemekle uğraşıyordu. Dinî mahkeme, devletin lâik mahkemesinin kararına karışamaz ve koşullarda hiçbir değişiklik yapamazdı. Bildiğimiz kadarıyla Yahudiler arasında boşanmalar çok azdı.

Konumuzla ilgili olan önemli nokta, Aile Kanunu hazırlanırken, Lozan Antlaşması'yla ilgili azınlık haklarının söz konusu oluşudur. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nde, bağımsız azınlıklara yer yoktu. Anayasa eşitlik ilkesini getirmişti. Lozan Antlaşması ise sanki azınlıkların eski Osmanlı sistemini hatırlatır şekilde bağımsızlıklarını garanti etmişti. Türkler çetin bir pazarlık sonucu Lozan'ı imzalamışlardı. Arada görüşmelerin kesilmesine yol açan çekişme konula-

rından başlıcası azınlık haklarıydı. Antlaşma imzalandıktan sonra, Türkler her zaman olduğu gibi imzalarına saygı gösterdiler. Fakat durumdan hoşnut değillerdi. Yahudiler ise daha Anayasa tartışılırken gördüğümüz gibi, kökü dışarıda haklar ve garantiler değil eşitlik ve toplumla bütünleşme istiyorlardı. David Fresko'nun görüşlerini yukarıda belirtmiştik. 1925 yılında çeşitli Türk kesimleri, "azınlıklar kendi istekleriyle Lozan haklarından vazgeçerlerse iyi yaparlar", demeye başladılar. İlk adımı atacak azınlık en çok prestiji kazanacaktı. Aslında, Lozan hakları sağlam bir temele dayanmıyorlardı, çünkü bu hakların korunması Cem'iyyet-i Akvâm'a bırakılmıştı. Bu kurum ise bilindiği gibi ölü doğmuştu. Anlaşmaların arkasında bulunan Wilson, ve seçimleri ve başkanlığı kaybetmiş Amerika Birleşik Devletleri ise, Cem'iyyet-i Akvâm'a girmek şöyle dursun, tamamen dünya siyasetinden elini eteğini çekmişti. Gerçekte Lozan hakları azınlıklara bağımsızlık getirmedikleri gibi, Türk kamuoyundaki azınlık düşmanlığının önemli bir nedeni de olmuşlardı. Aile Kanunu'nun kabulünden az bir zaman sonra Yahudi toplumunun yöneticileri, Lozan haklarından vazgeçmek arzusunda olduklarını bildirdiler. Türk Yahudileri Türk yasaları çerçevesinde eşit birer vatandaş olmak arzusundaydılar. Yahudi toplumu yöneticilerinin bildirisi dünya Yahudileri arasında ters tepkiler yarattı. Amerika Birleşik Devletleri'nden yargıç Lewis Marshall Türkiye Yahudilerinin yöneticilerini cemaatlerine ihanetle dahi suçladı. Lewis Marshall Lozan haklarının Yahudileri de kapsamına alması için çok çalışmıştı. Aslında Lewis Marshall'ın Türk gerçeklerini iyi bilmediği belliydi. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok farklıydı, egemenliğine en ufak bir gölge düşürmek istemezdi. Eninde sonunda Lozan'daki azınlık haklarını iptal edeceklerdi. Yahudilerin kendi arzu ve girişimleriyle bunu yapmaları çok daha yerindeydi, daha

gerçekçiydi,[88] tek olumlu çareydi. Yahudilerin bu haklardan feragat beyanı Türkler tarafından iyi karşılandı. Fakat basın burada dahi Yahudileri suçlamak fırsatını kaçırmadı. *İkdâm*'da Ahmet Cevdet, bir yazısına "Yahudiler en sonunda gerçek Türk oluyorlar" diye başladı. Yahudilere hoş görünme sayılabilen, Hazar Türkleri,[89] Kırımçaklar[90] ve Karaylar[91] gibi konulara değindikten sonra, kolayca zenginleşme, iktisadî hayata hâkim olma, bedavadan Rum ve Ermenilerin miraslarına konma gibi malûm konularda saldırılara geçti, Türkiye'de en az elli Yahudi milyoner bulunduğunu ve Türkler'in Yahudilerden istifade etmeyi başaramadıklarını söyledi.[92] Görüldüğü, Lozan haklarından vazgeçme arzusu ile dahi, Yahudiler kesinlikle bir hoşgörü ve sempati kazanamadılar, buna karşın, Türk Yahudilerini çok desteklemiş olan Amerika Yahudilerinin sempatilerini kaybedip onları ikna için çaba sarfeder duruma düştüler.

Yine Okullar Konusu

Bu arada, Lozan Antlaşması'ndan doğan hakların en önemlisi olan okullar konusunda yeni ve süratli gelişmeler devam etti. Bütün Yahudi okullarının müdürleri Türk dil ve edebiyatından sınava girmeye mecbur edildiler. Sınavda başarı görevlerine devam için şarttı. Sınava girenle-

88 Lewis Marshall ile bu konudaki tartışmaları ve David Fresko ve Sezer Becarano'nun Türk Yahudi önderlerini savunmaları için bakınız. *El Tyempo*, 7 Ekim 1925.

89 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Doç. Dr. Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi - Hazar ve Karay Türkleri*, Genişletilmiş 2. Baskı, Alıç Matbaacılık, Ankara, 1993

90 Kırım asıllı olup ana dilleri Türkçe olan Yahudiler

91 8. yüzyıl başında kurulmuş olan ve Talmud ve Hahamı geleneğini red etmesi ile belirginleşen Yahudi mezhebi.

92 *A.g.g.*, 15 Ekim 1925.

rin hepsi başarısız oldu ve bunun üzerine görevlerinden alındılar. Ortaköy Yahudi toplumu başkanı Marko Eşkenazi Ankara'ya gidip Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileriyle görüştü ve görevden alınmanın bir yıl temdit edilmesini ve bu arada müdürlere ikinci defa sınav fırsatı verilmesini sağladı.[93] Yahudi okulları yalnız bakanlığın değil basının da denetimi altındaydı. *Cumhuriyet* gazetesi Yahudi okullarında öğretilen ders programları ve Türkçe öğretimi konusunda bir inceleme yaptı ve bunun çerçevesinde gazetenin yazarları, Yahudi okullarına uzun ziyaretler yaptılar.[94] Böylece şekillenen durumda Yahudi okullarının bağımsızlıklarından söz dahi etme olanağı kalmadı. Yöneticilerin yetkileri tamamen yok oldu. İbranice ve Yahudilik hakkında hiçbir şey öğretilmez oldu. Öğretim dili Türkçe olmuştu. Birçok dersler Türk hocalar tarafından veriliyorlardı, ders programını ise bakanlık hazırlıyordu. Uygulama hem bakanlık, hem kamuoyu (basın) tarafından sıkıca denetleniyordu. Her şey Türk yetkililerinin istediği gibi olmuştu. Lozan Antlaşması'nın bağımsız eğitim öngören maddesi böylece zaten yürürlükten kalkmıştı. Bu durumda okulların Yahudilikleri sadece öğrencilerinin Yahudi olmaları ve giderlerinin Yahudi toplumu tarafından ödenmesindeydi.

Telgraf Olayı ve Lozan Haklarından Vazgeçiş

1926 yılında, Yahudi düşmanlığı kampanyası tepe noktalarından birine ulaştı. Türk Yahudilerince İspanya'ya --kime?– güya gönderilmiş olan bir sadakat telgrafı ile ilgili uydurma bir haber buna neden oldu. Olay 26 Şubat günü patladı. Bütün Türk gazeteleri, güya Amerika'nın keşfinin yıl-

93 *A.g.g.*, 15 Ekim 1925.

94 *A.g.g.*, 16 Ekim 1925.

dönümünün kutlanması münasebetiyle İstanbul ve İzmir'deki Yahudilerden önde gelen üç yüz kişinin Madrid'e bir telgraf çekip Türk Yahudilerinin İspanya'ya sevgi ve bağlılıklarını dile getirdiklerini sayfa boyu manşetlerle bildirdiler. *Cumhuriyet* gazetesi elinde bu üç yüz kişinin adlarının tam listesi bulunduğunu ve yakında –neden hemen değil?– yayımlayacağını yazdı. Aynı yazıda, devlet yetkililerinden derhal resmi bir araştırma açılması istendi. Yahudiler *Cumhuriyet* gazetesinin ağzı ile "nankör bezirgânlar"a döndüler. Hemen İspanya'ya "def olmaları" istendi. Enkizisyon ve Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları, Türkiye'de hoşgörü ve misafirperverlikle karşılanmış olmaları ve yüzyıllardır özgürlük ve bolluk içinde yaşadıkları hatırlatıldıktan sonra Yahudilere "yılanlar" sıfatı yakıştırıldı. *Vakit* gazetesi, Türkiye'de bu iki yüzlülere yer olmadığını yazdı. *Milliyet* gazetesinin ilk sayfa başlığı "Nankörler"di. Yalnız *Akşam* gazetesi, bir telgraf çekildiğini bir haber olarak bildirdi, hiçbir hakaret ve küfür eklemedi.

Yahudiler şok içindeydiler. Hiç kimsenin ne böyle bir telgraftan haberi ne de böyle bir telgrafla ilgisi vardı. Kimsenin İspanya'ya özel bir ilgisi ve sempatisi yoktu. Üç yüz kişilik hiçbir forum mevcut değildi. İstanbul, İzmir, Edirne, Ankara, Bursa ve diğer birçok Yahudi toplumlarının yöneticileri Türkiye'ye bağlılık beyanında bulundular ve adı geçen telgraftan haberleri dahi olmadığını bildirdiler. Ribi Becerano, Yahudilerin yasal temsilci kurumlarından hiçbirinin böyle bir telgrafla ilgisi olmadığını tekrarladı. Avram Galanti, bir açık mektup yayınlayarak telgrafın varlığından kuşkusu olduğunu bildirdi.[95] Bu mektubu üzerine Türk gazeteleri, Galanti'den "Türk dostu" diye bahsedince, 'Galanti', "hayır ben Türk dostu değil, bir Türküm" diye cevap

95 *A.g.g.*, 23 Şubat 1926. Gazetenin bu sayısı Türk basınında bu konu ile yazılanları toptan naklediyor.

verdi.[96] Özel bir heyet Ankara'ya gidip bağlılık beyanında bulundu ve basındaki Yahudi karşıtı kampanyanın durdurulmasını rica etti. İtalya, İsviçre ve Filistin'deki eski Türk vatandaşı Yahudiler Türkiye'ye bağlılık mektuplar yazdılar.[97] Şemuel Sadi Levi Eşkenazi yurt dışından Ankara'ya koşup Başbakan İsmet Paşa'yı ziyaret etti.[98] İsmet Paşa, dünyaya dağılmış eski Türk Yahudilerinin sadakatlerinden duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra basında Yahudilere karşı yer alan saldırılardan üzüntü duyduğunu söyledi. Aynı gün *İkdâm* gazetesi, Yahudilere, Hava Kuvvetleri için üç uçak satın alıp sadakatlerini böylece kanıtlamalarını tavsiye etti.[99]

Yahudi karşıtı kampanya uzun zaman devam etti. Gazetelerin bahsettikleri ve "yayınlayacağız" dedikleri üç yüz kişilik liste asla yayınlanmadı, telgrafın tam metni verilmedi, İspanya'da hangi kişi veya kuruma, hangi adrese gönderildiği açıklanmadı. Yahudiler'in kendileri İspanya Posta İdaresi'ne başvurup telgrafın ayrıntılarını istediler. İspanya'dan, "Türkiye'den gönderilmiş üç yüz imzalı hiçbir telgraf yoktur" yanıtı geldi. Polisin açtığı araştırma hiçbir sonuç vermedi. Adliye hiç kimseye karşı soruşturma açmadı. Yahudi toplumunun idare heyetlerinin dokuz veya on bir kişiden, genel kurulları ise altmış kişiden oluştuğunu burada hatırlatmak gerekir. Bu sayılardan üç yüz kişiye varma olanağı yoktu. "Acaba Türk Yahudileri beş yüz yıl sonra İspanya'ya sempati duyuyorlar mı?" veya "böyle bir sempati neden suç olur?" soruları konuyla ilgili olmadıklarından, üzerlerinde durmayacağız. Dönem, bölünmezliğe dayanan sadakat, katı ve aşırı bir milliyetçilik dönemiydi. Yetmiş yıl

96 *A.g.g.*, 26 Şubat 1926.

97 *A.g.g.*, 3 Şubat 1926.

98 *A.g.g.*, 26 Şubat 1926.

99 *A.g.g.*, 26 Şubat 1926.

sonra bugün kesinlikle biliyoruz ki, gönderilmiş böyle bir telgraf yoktu, her şey gazetelerce uydurulmuştu. Bu olayın kökünde, azınlıklara karşı düşmanlık ve Yahudilerin o zamanlar Yahudi İspanyolcası konuşur olmaları ve bir anda Türkçe konuşura dönememiş olmaları vardı. Yalnız kampanyanın tüm gazetelerin işbirliğiyle sanki bir merkezden yönetilir gibi başlamış olması ve devam etmesi göze batmaktaydı. Hükümetin bu kampanyadaki rolünün ayrıca araştırılması gerekmektedir. Her nasılsa bu kampanya, Yahudilere Lozan haklarından feragat etmeleri konusunda baskı görevi gördü.

Gazetelerde saldırılar her gün devam ederken, bir Yahudi heyeti, Yahudi kurumlarının örgütlenmeleri ve Lozan hakları konularında yetkililerle görüşmek üzere Ankara'ya gitti. Hem bu heyetin, hem de Yahudi idare heyetlerinin toplantıları, hükümet temsilcilerinin katılmalarıyla yapıldı, kararlar çoğunlukla bu temsilcilerin talimatlarına göre alındı. Yahudi heyetinde hukukçu Şimon Levi, hukukçu Nissim Masliah (son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân üyesi, İstiklâl Harbi'nde çok hizmetleri olmuştur), Profesör Avram Galanti ve Hanri Soryano vardı. Görüşmeler çok kısa zamanda sonuçlandı. Heyet, Lozan haklarından kesinlikle ve resmen feragat etti. Ayrıca dinî ve lâik konular arasında ayırım yapmayı, yani Hahambaşılığın Yahudi kurumları üzerindeki her yetkisinin iptalini kabul etti. Her okul, yetimhane, ihtiyarlar evi, hastahane, hatta sinagog tamamen bağımsız oldu. Kurumlar arasında işbirliği, uyum ve eşgüdümü sağlayacak merkezi bir yönetim kalmadı. Hahambaşılığa ve topluma yeni ve modern Cumhuriyet'e uyan bir Nizamname verilmedi, Hahambaşı tâyin edilmedi, Yahudi toplumu dağınık, parçalanmış bölünmüş ve yöneticisiz kaldı.

Lozan haklarından feragatten sonra, basındaki Yahudi karşıtı kampanya yavaşladı ve kayboldu. Hiçbir şey kanıtla-

namadı, çünkü ortada fol yok yumurta yoktu. Aylarca süren küfürlerle hakaretlerle dolu baskı ve korkutma kampanyası siyasî amacına ulaşmıştı. Bu kampanyadan sonra ve onun doğrudan etkisiyle bir Türk-Yahudi Dostluk Cemiyeti kuruldu. Bu derneğe Yahudilerin en önemli kişileri, Nissim Masliah, Gad Franko, Şekip Adut, Marko Nahmiyas, Moşe Kohen, Viktor Galimidi ve Ferid Aseo katıldılar. Türklerden *Cumhuriyet*'in sahibi Yunus Nadi gibi katılanlar oldu. Derneğin amaçlarının en önemlisi Yahudiler arasında Türkçe'nin kullanılmasını sağlamaktı. Dernek çerçevesinde Moiz Kohen (Tekinalp) çeşitli manifesto, plân ve beyannameler yayınladı.[100] Yahudiler sık sık sadakat beyannameleri yayınlamaya, Türkçe'yi öğretecek dernekler kurmaya ve geçmişte Türkçe konuşmadıkları için, Türk kültürüne ve edebiyatına hizmet etmedikleri için kendi kendilerini suçlamaya devam ettiler.[101]

Bu olayda da belli bir modeli tekrar görüyoruz. Basında, Yahudilere hücumlar başlıyor, yetkililer Yahudileri avutuyorlar fakat kampanyayı durduracak fiilî bir şey yapmıyorlardı. Kampanya sözle ve yazıyla genellikle gazetelerde kalıyor, fizikî hiçbir saldırı görülmüyordu. Münferit bireyler olarak Yahudiler günlük olağan yaşamlarına devam edebiliyorlarsa da, toplum olarak devamlı baskı altında kalıyorlardı. Baskı arttıkça, Yahudiler daha çok baş eğiyorlar, sadakat kanıtlamaya, hoşgörü satın almaya çabalıyorlardı. Her şey yetkililerin iyiniyetlerine bağlı olup, bireyler onlardan aldıkları talimatlara göre hareket etmeye alış(tırılı)yorlardı.

---

100 *A.g.g.*, 4 Temmuz 1926.

101 *A.g.g.*, 12 Kasım 1926'da Moiz dal Medico'nun makalesine bakınız.

5. Elza Niyego Olayı[102]

"Kuando mas eskure es para amaneser"
(Havanın en çok kararchığı an gün doğacak demektir.)
Bir Ladino atasözü

17 Ağustos 1927'de İstanbul'da Elza Niyego olayı patlak verdi.[103] Elza Niyego İstanbullu genç bir Yahudi kızıydı. Akşam üzeri Galata'da gezinirken, Osman Ragıp adında 45 yaşında bir adam tarafından öldürüldü. Osman Ragıp evli, çocuk, hatta torun sahibi bir adamdı. Elza Niyego'ya bir yerde rastlamış, âşık olup arkasından koşmaya başlamış, kızdan yüz görmeyince onu tehdit etmiş, hatta kaçırmaya kalkışmıştı. Niyego ailesi Osman Ragıp'ı polise şikâyet etti. Osman Ragıp tutuklandı, ancak bir zaman sonra serbest bırakıldı. Bu arada Elza Niyego akrabasından bir gençle nişanlandı. Bunu duyan Osman Ragıp, 17 Ağustos günü akşam üzeri Elza'nın yolunu kesti ve onu bıçaklayarak öldürdü. Polis derhal olaya el koydu ve katil derhal tutuklandı, aklî durumu kontrol edildi, hareketinden sorumlu görülüp hakkında cinayet davası açıldı. Bu, o günlerde sık sık görülen gündelik bir olaydı. Öldürülenin Yahudi oluşunun ilgisi yoktu. Kamuoyu Elza Niyego'ya olağanüstü sempati gösterdi: Çok gençti, babasını yeni kaybetmişti, kültürlüydü, çalışıyordu. Dönemin genç kız idealine uyuyordu. Bütün Türk ve Yahudi gazeteleri olayı ayrıntılarıyla verdiler. Olay kişiseldi, dinle, milliyetle ilgisi yoktu. Ertesi gün Elza'nın cenazesi yapıldı. Cenazeye çok kimse katıldı. Yahudi *El Tyempo* ve *Journal d'Orient* ga-

---

102 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Avner Levi, Elza Niyego Olayı ve Türk-Yahudi ilişkilerine yeni bir bakış, *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, sayı 25, s. 23-27.

103 O tarihteki İstanbul Yahudi gazetelerinden *El Tyempo*, *El Telegrafo* ve *Journal d'Orient*, Türk gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Son Saat*, *Vakit*, *Milliyet* ve *Akşam*'ı okudum. Olayla ilgisi çok olan İzmir gazetelerini okuyamadım. Okuduğum gazeteler, onlardan naklen çok bilgi veriyorlar. Metinde söz ettiğimiz tarihlerin ertesi günkü gazeteleri okumak gereklidir.

zeteleri, Türk gazetelerinin olayı nasıl sempatiyle aktardıklarını vurguladılar. Bütün kentin kamuoyu üzgün ve iyiniyetliydi. Bir gün sonra durum baştan başa değişti. *Cumhuriyet*, *Son Saat*, *Vakit* ve diğer gazeteler Yahudilere karşı korkunç saldırı yazılarıyla dolu çıkmaya başladılar. Güya Yahudiler Elza Niyego'nun cenazesini Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir gösteriye dönüştürmüşler, Türklüğe hakaret etmişler, polise karşı gelmişler, trafiği durdurmuşlar ve asayişi ihlâl etmişlerdi. Bu iddialar tabii Yahudilere karşı hakaret ve küfürlerle bezenmiş olarak verildi. Gazetelere göre her şey nankör ve küstah Yahudilerce önceden hazırlanmıştı. Ribi Moşe Becerano, zavallı, bermutad tüm iddiaları yalanladı.[104] Ona göre gazeteler yanılıyordu, Yahudiler kime karşı gösteri yapabilirlerdi ki... Gösteri sözcüğünün kullanılışını hayretle karşılayıp, Yahudilerin daima yasalara saygılı olduklarını, barış ve düzeni sevdiklerini, anarşiden korktuklarını hatırlattı. Tekrar Elza Niyego cinayetiyle din ve milliyetin hiçbir ilgisinin olmadığını vurguladı. Olan biten, cenaze esnasında cenaze alayını yarıp geçmek isteyen bir kamyonun kortej geçinceye kadar beklemek zorunda kaldığıydı. Türk gazeteleri Yahudilere saldırmaya devam ettiler: Yahudilerin cenaze sırasında "Kahrolsun Türkler, Adalet isteriz" şeklinde bağırdıkları iddia edildi.

Bu olay Yahudi karşıtı kampanyanın her bakımdan tepe noktasıydı. Bu kez, gazete saldırılarının hemen arkasından Emniyet ve Adliye de harekete geçti, birçok Yahudi tutuklandı. İlk defa gazetelerde başlayan bir kampanya tutuklamalara kadar varıyordu. Olayın kronolojik bir mantığı yoktu. Lozan haklarından vazgeçilmişti, baskıya hiç gerek kalmamıştı. 21 Ağustos'ta Yahudi *Journal d'Orient* gazetesi, yetkililerin trafiği önleyen bazı kişilere karşı dava açtıklarını bildirirken Türk gazeteleri, "azan, küstah Yahudilerin" tu-

104 *Journal d'Orient* 20 Ağustos 1927.

tuklandıklarını yazdılar. Aynı gün dokuz kişi yargıç önüne getirildiler: hepsi esnaf olan Davit Boton, Danyel Karaso, Moiz Şemuel, Şemuel Bereşi, Eli Pardo ve Nisim Ben David, diş doktoru ve Galata Sinagogu Gabay'ı[105] Leon Yeuda, Galata Yahudi Cemaati sekreteri Hayim Levi, ve en son olarak Rus uyruklu bir tüccar olan Leytis adlı bir kişi.

Suçlular Ağır Ceza Mahkemesi'ne getirildiler ve yargıç önünde soruşturmalarına başlandı. Savcı iddianamesini okudu. Ona göre cenaze Niyego'nun evinin önünden geçerken "Adalet isteriz" şeklinde bağırmalar duyulmuş, kalabalık azmış, trafik zorla durdurulmuş, iki polis memuru itilmiş ve bütün bu davranışlar:

- görev sırasında polise dokunma,
- bir kesim halkı diğer bir kesime karşı tahrik etme,
- toplantı ve gösteri yasalarına karşı gelme,

suçlarını teşkil ediyorlardı.

Aynı gün Avram Korido adlı resmi giysili bir Yahudi asker daha tutuklandı. Kendisi Şükrü Efendi adlı birisini cenaze sırasında tehdit etmekle suçlandı. İddia, devletin ona vatanı savunmak için emanet ettiği silahı bir vatandaşa karşı kullanmasıydı. Bilindiği gibi o dönemde Yahudilere askerlik görevleri sırasında silah taşıma izni verilmezdi. Sanıkların kefaletle tahliye talepleri red edildi. Mahkeme sanıklar hapisteyken de devam etti. Olaya adları karışan iki polis memuru ayrıca sanıkları kendi adlarına da dava ettiler, davalar birleştirildi.

27 Ağustos günkü celsede iki polis memuru, cenaze sırasında kalabalıktan "Alçak Türkler! Kahrolsun Türkler!" bağırtılarını duyduklarını söylediler, Avram Korido'yu da Şükrü Efendi'yi döverken görmüşlerdi. Polislere karşı gelindiği

105 İbranice "gavah" kelimesinden türemiş olup Sinagog'un işlerini yöneten ve özellikle Torah'ın okunması sırasında duayı okuma gibi onurlu bir görevi, âyinde hazır olan kişiler arasından seçtiklerine veren Sinagog görevlisini tanımlar.

ve "Bu bizim cenazemizdir, sizin burada yapacak bir işiniz yok" dendiği belirtildi.

Sanık avukatlarının soruşturmasında, iki polis memurunun günlük resmî raporlarında, iddialar ile ilgili hiçbir şey kaydetmedikleri, üç gün sonra basında Yahudi karşıtı kampanya zirveye erişmişken, ek bir rapor doldurup bu bilgileri kaydettikleri ortaya çıktı. İki polis memuru bu gecikmeyi ikna edici bir şekilde açıklayamadılar, sanıkların kimliklerinde yanlışlıklar yaptılar ve kendi sözleriyle çelişkiye düştüler. Aynı gün sanıklardan diş doktoru Leon Yeuda, cenazeye katılmadığını, kliniğinde çalışıp hasta kabul ettiğini kanıtladı, serbest bırakıldı. 7 Eylül'de ise olayı doğurmuş olan gazete muhabirleri, celsede tanıklık yaptılar. İfadeleri Yahudilere karşı saldırılarla doluydu. *Akşam* gazetesinin muhabiri, güya, Yahudilerin ağzından duyduğu Türklere karşı edilen küfürleri sıraladı. Bu muhabirler de, neden öylesine önemli bir olayı aynı gün bildirmediklerini ve ertesi günü beklediklerini açıklayamadılar. 14 Eylül'de ilk olarak Yahudiler lehine ılımlı bir tanıklık dinlendi. Bu *Son Saat* gazetesinin müdürü Ekrem Bey'in tanıklığıydı. Söze sanıkları tanımadığını ve onları önceden hiç görmediğini söylemekle başladı. Cinayet günü, maktulun evini ziyaret ettiğini bildirdi. İfadesine göre evde yüzlerce kişi birikmişti. Kendisini ve yanındaki gazeteci arkadaşlarını tanıştırınca, yaşlılar arasından "Bu memlekette yasa yok, hâkimler hâkim değil. Bu adam bu kızı çok zamandır rahatsız ediyordu. Şikâyet ettik. Önemli bir şey yapılmadı. Bu facia meydana geldi. Şikâyet edenler Yahudi olmasalardı, yetkililer başka türlü hareket ederlerdi" gibi sözleri duyduğunu belirtti. İfadesini, "Bu sözleri gazeteye iletmedim. Gerek görmedim. Yaşlı bir aile... Mahvolmuş bir aile... Üzüntüden kendini kaybetmiş kimselerin sözleri... Cenazede iddia edilenler olmuşsa da acıdan kaynaklanmıştır... Kederden başları dönmüş kimselerden

gelmiştir..." diye bitirdi. Aynı celsede Avram Korido'nun avukatı sanığın silahsız bir askerî birlikte silah taşımadan askerlik yaptığını kanıtladı.

18 Eylül'deki celsede, Şükrü Efendi'nin hafif yaralı olduğunu ve tedavisinin on sekiz Lira'ya mal olacağını belirten bir tıbbî rapor getirildi. Aynı gün Topçu Okulu eski hocalarından Jak Pardo adında emekli, yaşlı bir adam tutuklandı. Jak Pardo, eskiden öğrencisi olan Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak Türk basınında bütün Yahudilere karşı yürütülen kampanyadan şikâyet etmişti. Bu mektup İsmet Paşa yerine yardımcılarının ellerine geçmiş olup, onlar da mektubu savcılığa havale ettiler. Savcılık mektupta, basına karşı hakaret, "Adliye'yi küçük düşürme" suçlarını bulup Jak Pardo'yu tutuklattı. O günkü celsede Savcı sözlerini şöyle özetledi: O'na göre olay önceden hazırlanmış olup, kötü niyet vardı. Bene Berit ve Amicale[106] adlı Yahudi kurumları cenazeyi finanse etmek için sekiz bin Lira tahsis etmişlerdi. Jak Pardo'ya karşı iddianamede ise, Yahudilerin yüzlerce yıldır Türkiye'de refah içinde yaşadıkları fakat onların nankörlük ettikleri söylendi: "Türkçe konuşmuyorlar, bu da Türklük şerefini lekelemektir." Savcı Pardo'ya "İsmet Paşa eski öğrencinse ne çıkar? Sanıklar senin yakınların mı? Onların avukatı mısın?" diye bağırdı. Yaşlı emekli hoca, bu bağırışlar karşısında tamamen çöktü, ağlamaya, yalvarmaya başladı... "Mektubu yazdığım zaman her halde aklım başımda değildi" dedi. Mahkeme kararın dinlenmesine kadar tecil edildi.

Bütün bu zaman içinde basındaki kampanya devam etti. En aşırılar arasında meşhur gazeteci ve yazarlar Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Mahmut Esat Bozkurt vardı. *Son Saat* gazetesi bir aralık, Yahudileri "kanunsuz vatandaşlar" diye adlandırıp ülkeden gitmeye çağırdı: "Filistin'e gitsinler!"[107]

---

106 Alliance Israelite Universelle okulları mezunlarının kurdukları kültür derneği.

107 *Son Saat*, 26 Ağustos 1927.

Aynı gazete, İzmir'de Ribi Moşe Melamed'le yaptığı Yahudileri alçaltıcı bir mülâkatı yayınladı.[108] Muhabirin soruları arasında "kaç tane Hahamınız var? Kurumlarınız neler? Kaç okulunuz var? Kim dua ediyor? Niçin Cumartesi'leri çalışmıyorsunuz? Neden yalnız kaşer yiyorsunuz? Niçin Yahudi kızları Türklerle evlendirmiyorsunuz?" gibi sorular vardı. *Akşam* gazetesi, şimdi Yahudilerin de dolaşım için izin almak zorunda olduklarını bildirdi.[109] *Vakit* gazetesi Bornova Türk Ocağı Başkanı'nın yazdığı bir çağrıyı yayınladı: "Bu mel'ûn Yahudileri cezalandıralım!"[110] İstanbul'da Yahudilerin evlerinde silah ve cephane depo ettikleri(!) İzmir'de bütün Yahudilerin kollarına siyah matem şeritleri taktıkları, ve sinagoglarda toplandıkları, [!?] rapor edildi.[111] Ribi Moşe Melamed her şeyi yalanlayıp "Buyurun gelin, bakın, kendi gözünüzle görün!" dedi.[112] Polis, İstanbul Ha-

---

108 *A.g.g.*, Bu mülâkat İzmir Yahudi toplumunu şöyle özetliyor: 20 ila 30 bin kişi mevcuttur. Biri Musevi yetimleri için olmak üzere bu toplumun üç okulu mevcuttur. Toplumun elinde ayrıca altı yedi hayır kurumu vardır. Yetimlere bakan bir bayanlar komitesi vardır. 1927 yılında Yahudi toplumunun yirmi üç havrası, on yedi hahamı olup, bunların çoğunun gerekli eğitimi yoktu. Hiçbir merkezî örgüt yoktu. Hahamhane'de bir memur çalışır ve görevi yetkililerden gelen mektuplara cevap vermekti. Önceden bir idare heyeti ve dini mahkeme vardı. Yeni çıkan yasalar ve özellikle aile yasasından sonra tüm bunlar kayboldu. Duaya gelenlerin azlığından çoğu havralarda günlük dualar yapılmıyordu. Duaya gelenler genellikle yaşlılardı. Çoğu Yahudiler, Cumartesileri çalışıyorlar ve kaşer olmayan yemek yiyorlardı. Bu tarif biraz savunmaya dönük olsa da gerçeğin birçok yönünü yansıtmaktadır. Cumhuriyetin ilk dört yılı, topluma dinden ve geleneklerinden ayırıp laikleştirmeye yetmiştir.

109 *Journal d'Orient*, 30 Ağustos 1927'de *Akşam*'dan bu haberi aktarıyor. *El Telegrafo* 14 Eylül 1927 aynı haberi tekrarlıyor. Sonradan olay kapanınca Yahudi gazeteleri dolaşım özgürlüğünün tekrar verildiğini yazıyorlardı. O günleri yaşayan ve hatırlayan İstanbul'lu N.T. sonradan bana "seyahat etmemiz yasaklanmıştı, korkudan evden çıkmaz olmuştuk" şeklinde anlattı.

110 *Vakit*, 25 Ağustos 1927.

111 *Vakit*, 25 Ağustos 1927 - 27 Ağustos 1927; *Akşam*, 25 Ağustos 1927 - 27 Ağustos 1927.

112 *El Tyempo*, 29 Ağustos 1927. Ribi Melamed sözlerinde, "bütün havralar ortada, kapıları açık. İsteyen ziyaret edip kendi gözleriyle görebilir", diyordu.

hambaşılığı'nda, Yahudi toplumu ve Bene Berit yönetim merkezlerinde araştırmalar yaptı.[113] *Journal d'Orient* gazetesi yönetmeni Albert Karaso,[114] ve Galata Yahudi toplumu başkanı Marko Nahum sorguya çekildiler. İzmir'de, "Neden sen Türkçe konuşmuyorsun?", diyen bir Türkle kavga eden bir Yahudi genç tutuklandı. Yine İzmir'de kentin öğretmenleri bir toplantı yaptılar. Toplantıya altmış kadar öğretmen katıldı. Yahudilere karşı bir protesto mektubu kaleme alıp kentin valisine gönderdiler.[115] Öğretmenlere sonradan öğrenciler de katıldı. Hep beraber Yahudi Hastahanesi'ne gidip, hastahane müdüründen İbrani dilinde yazılı bir tabelayı indirmesini istediler.[116] Müdür reddedince, tabelâyı kendileri zorla indirdiler. Oradan Hahamhane'ye geçip orada da İbranice yazılı tabelâları kaldırdılar. Birçok yerde Türkçe'den başka dil de içeren reklâm afişlerini yırttılar. Türk Ocağı'nda bir toplantı yapıldı. Toplantıda "Asil Türk gençliğinin, bir cinayet vesilesiyle Türklüğe hakaret eden alçak Yahudilerden talepleri" adlı bir açık mektup hazırlandı. Talepler şöyleydi:

1) Türkiye'de Yahudice hiçbir şeyin basılmaması,

2) Yahudi okullarının kapatılmaları,

3) Dua yöneten Hahamlar dışındaki Hahamların yurttan kovulmaları,

4) Askerlik yapmamış olan her Yahudi'nin yurttan kovulması,

5) Yurt dışından Yahudilerle ilgili hiçbir malzeme getirilmemesi.

Ayrıca bütün vatandaşlara,

---

113 *Akşam*, 28 Ağustos 1927; *Milliyet*, 28 Ağustos 1927.

114 *El Tyempo*, 23 Ağustos 1927. Bu gazeteye göre, Karaso'nun sorgulanmasının nedeni gazetesinde cenazeyi çok ayrıntılı olarak anlatmasıydı.

115 *El Tyempo*, 30 Ağustos 1927.

116 *El Telegrafo*, 6 Eylül 1927.

1) Türkçe konuş! Başka dil kullanmak, Türklüğe hakarettir,

2) Bu ülkede Türk gibi hissetmeyen ve davranmayan kimseye yer yoktur,

3) Bu ülkede mevcut tek ülkü Türk milliyetçiliğidir,

4) Her Türk'ün görevi dilini korumaktır.[117]

şeklinde bir bildiri yayınlandı.

Bütün bu yukarıda sıralanmış olanlarla beraber, zamanla ve tedrici olarak, yumuşama işaretleri de görülmeye başlandı. Yunus Nadi *Cumhuriyet*'te bir dizi makale yayınlayarak, ılımlılığa, ve her ölçüyü kaçırmış olan Yahudi düşmanlığı kampanyasının durdurulması yönünde çağrıda bulundu.[118] Türklerin de yasaları ve düzeni korumakla yükümlü olduklarını yazdı. Yahudiler bir yanlış yapmışlarsa adalet bununla uğraşmaktaydı. İzmir'de kentin yüksek memur ve hatırlılarından oluşan bir heyet, Ribi Moşe Melamed'i ziyaret edip kentin Yahudilerine karşı sempatilerini dile getirdiler.[119] Eylül başında İstanbul'a gelen T.B.M.M. Başkanı Kâzım Karabekir Paşa kentin Yahudilerinin gönderdiği bir heyeti kabul etti.[120] Heyette şair ve avukat Abraham Naon, Ferit (Rafael) Bey Aseo, Avukat Marko Elnekave ve Marko Alfandari vardı. Kâzım Paşa, heyeti çok iyi bir şekilde kabul etti. Abraham Naon olayın Yahudi anlatımını açıkladı: cenazede başta az insan vardı. Cenazenin güzergâhı üzerinde Şişhane Sinagogu bulunuyordu. Bu sinagogda dua etmekte olanlar geçen cenazeye katıldılar. Bir kamyon cenazeyi götüren kalabalığı yarıp geçmek istedi, bunun üzerine tartışma doğdu. Polisler derhal her şeyi düzene soktular. Hiçbir bağırma,

---

117 Türkçe'de Yahudice sözcüğü Judeo-Espanyol demek olup alçaltıcı bağlantıları vardır. Bakınız *Vakit*, 25 - 26 Ağustos 1927.

118 *Cumhuriyet*, 24-26 Ağustos 1927.

119 *Vakit*, 25 Ağustos 1927.

120 *El Telegrafo*, 28 Ağustos 1927.

hakaret veya küfür olmadığı gibi kimse polise karşı da gelmedi. Kâzım Paşa, söylenenleri dikkatle dinledikten sonra, cenazede neler meydana geldiğine bakmaksızın, bunu tüm Yahudi toplumuna mal etmemek gerektiğini söyledi. Yahudileri topluca suçlu görmek imkânı yoktu.[121]

Nihayet beklenen 20 Eylül günü geldi. Mahkemenin son celsesinde karar okundu. Önce Jak Pardo beraat ettirilip serbest bırakıldı. 21 Eylül'de kararın devamı okundu. 20 Ağustos'ta tutuklanmış olan sekiz kişinin sekizi de beraat ettirilip serbest bırakıldılar, tam otuz üç gündür hapisteydiler. Kararda, hâkimler, olayda hiçbir art niyet bulunmadığı gibi, önceden hazırlanmış bir şey de mevcut olmadığını belirttiler. Polislerin, raporlarını olaydan üç gün sonra yazdıklarını ve raporların çok abartılmış olduğunu belirttiler. Yalnızca Avram Korido ile Şükrü Efendi arasında kavga olmuş olduğu ve bu kavga sırasında, Şükrü Efendi'nin hırpalandığı gerçekti. Avram Korido otuz beş gün hapse mahkûm edildi. Zaten otuz üç gündür tutukluydu. Mahkeme kararı Türk gazetelerinin çoğu tarafından, önemsiz bir haber olarak küçük puntolarla iç sayfalarda verildi. Bu sayfa boyu küfürlerin sonuydu. Haftalardır kamuoyunda esen fırtınadan bir şey kalmadı. Bir zaman sonra İsmet Paşa'nın, Jak Pardo hakkında savcılığa bir mektup yazmış olduğu basına aksetti. Bu mektubunda, İsmet Paşa, Pardo'nun mektubunun kendi eline geçmediğini, kendisinin haberi olmadan, yardımcılarının mektubu savcılığa gönderdiklerini bildirip eski hocası Jak Pardo hakkında övgü dolu sözler kullanıyordu: Jak Pardo yıllarca Türk gençliğinin ilim ve irfanına hizmet etmiş fevkalâde bir öğretmendi.[122] Mektup mahkeme kararından az önce yazılmıştı.

Bu olaydan görüldüğü gibi bu kez olay gazetelerde başla-

121 *A.g.g.*, 14 Eylül 1927.

122 *El Tyempo*, 27 Eylül 1927.

dı. Fakat Yahudi düşmanlığı kentli genç aydınlarda da mevcuttu. Gazeteci ve yazarların yanında öğretmenler ve öğrenciler bu olayda rol oynadılar. Bu kez de Türk Ocağı etkendi. Gösteriler, bildiriler ve mektuplar bu dernekçe hazırlandı. Halk kitlesinin kampanyaya katıldığına dair en ufak bir işaret bulamadık. Kampanya yine genellikle yazıda ve sözde kaldı, fiziki saldırganlık olmadı. Yüksek memurlar ve hatırlılar, düzene verdikleri önem yüzünden havayı yatıştırıcı ve yumuşatıcı oldular. Polis ve Adliye gazetelerin yarattıkları havaya uydular. Özellikle başta çok sert davranıldı. İlk ve son kez olarak bu olay tutuklamalara ve kişilerin mahkemeye verilmelerine yol açtı.

Hükümet bir süre sustu. Yahudilere sözlü yazılı saldırılar, belli bir sınırı aşmamak koşuluyla, rahatsız etmiyordu. Saldırılar aşırılaşıp, devam edince yatıştırıcı önlemler alındı. *Cumhuriyet* gazetesinin yön değiştirmesi, İzmir'de memur ve hatırlıların sempati ziyareti, muhtemelen hükümet çevrelerinden ilham alınarak yapılmıştı. Kâzım Paşa'nın İstanbul ziyareti sırasında Yahudi heyetiyle görüşmesi ve görüşmede kullandığı yumuşak sözler ve nihayet İsmet Paşa'nın savcılığa yazdığı mektubu her halde olumlu etkiler yarattılar. Fakat, mutlu sonuca varılıncaya kadar, otuz üç gün boyunca, bütün Yahudiler korku içinde ve yağmur gibi yağan küfür, hakaret ve ithamlar altında yaşadılar. Dolaşım özgürlüğü kısıtlandı. Suçsuz, günahsız on bir kişi bir aydan fazla hapis yattılar. Bir yandan neredeyse, ihtilâl ve iç savaş hazırlamakla itham edilirlerken diğer yandan korkaklık, dalkavukluk ve iki yüzlülükle tasvir edildiler.

Bu 1922 yılı Eylül ayından beri süregelen Yahudi düşmanlığı kampanyasının tepe noktasıydı. Lozan haklarından vazgeçilmişti. Bu da Rumlara karşı kaldıraç olarak kullanılıyordu. Devrimler gerçekleştirilmiş, rejim oturmuş, savaşın yaraları sarılmış geleceğe güvenle umutla bakılır hale gel-

mişti. Atatürk büyük nutkunu hazırlamakla meşguldü. Bu ortamda Elza Niyego olayını mantıkî değil duygusal temellere oturtmak gerekmektedir.

Elza Niyego olayı beş yıl devam eden Yahudi karşıtı kampanyanın birikintisinin bir geç etkisi olup, kendisini doğuran nedenler ortadan kalktıktan sonra da patlak verişi bunun bir göstergesiydi.

6. Sakin Yıllar 1927-1933

Elza Niyego olayı sanki bir hastalığın en güçlü fakat son nöbetiydi. Bu olaydan sonra Yahudilere düşmanlık kampanyası hafifledi ve yok oldu.[123] Belki Lozan haklarından feragat yavaş yavaş olumlu etkisini göstermiş ve bu feragat Yahudilere karşı sempati doğurmuştu. Bunun tabii iç siyasetle de ilgisi vardı. Dediğimiz gibi rejim oturmuş, muhalefet kalmamıştı. Takrir-î Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri, suikast, isyanlar ve iç savaş tehlikesi tarihe karışmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti tanınmış, istiklâline ve bütünlüğüne karşı çıkan kalmamıştı. Savaşın mirası olan Musul gibi dış ihtilâflar kısmen giderilmişti. İmparatorluktan kalan borçlar ödenmiş, kapitülasyonların son izleri silinmiş olup, ticari şirketler yabancılardan satın alınıyordu. Nüfus en nihayet artmaya başlamış, ticari gelişmeye de yol açılmıştı. Bütün bunlar azınlıklara karşı daha hoşgörülü olmaya imkân tanıyordu. Bu zayıf ve küçük azınlıklardan devlete bir tehlike gelemezdi. Azınlıkların durumu gerçi en ideal bir şekle dönüşmedi fakat çok büyük bir iyileşme görüldü. David Fresko 1927 yılı sonbaharında, Roşaşana[124] bayramı

123 1923, 1924 yıllarındaki saldırı konularına artık basında rastlanmıyordu. Yalnız dil ve sadakat konuları hakkında tartışmalar devam etti. Bakınız *El Tyempo*, 28 Eylül 1927; *Journal d'Orient*, 2 Eylül 1927; *El Telegrafo*, 4 Eylül 1927.

124 Yahudilerin dini açıdan yeni yılı.

dolayısıyla yazdığı makalede bu iyileşmeyi dile getiriyordu.[125] Bu iyileşmeyi, Siyonist Örgütü yanlış değerlendirerek, Türkiye'de faaliyete geçebileceğini dahi sandı.[126] Azınlıklara karşı hoşgörüyle, anlamı "çifte sadakat" olan siyonist faaliyet arasında çok fark olduğunu göremediler.

Yönetim çevrelerindeki yumuşamanın birçok somut sonucu oldu. 1927 Kasım ayında, Yahudilere tekrar serbest dolaşım hakkı tanındı.[127] Bu hak Elza Niyego olayı sırasında iptal edilmişti. Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü, bütün Türk okullarının, Yahudi çocuklara açık olduklarını beyan etti.[128] Daha sonra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yukarıdaki beyanı tekrarladı ve Yahudilerin eşit vatandaşlar olduğunu vurgulayıp, İstanbul, İzmir, Edirne ve Kırklareli'nde hükümet bütçesinden Yahudi okullara yardım edildiğini açıkladı.[129] Bu ilk kez önemli bir devlet adamının hükümet bütçesinden Yahudi kurumlara yardım edilmesi ilkesini kabul edişiydi. Bu arada, 1922'de açılan Sami Ginzburg mahkemesi nihayet olumlu bir şekilde sona erdi: Sami Ginzburg hakkında hiçbir suç bulunmadığı gibi, kendisinin, vatana hizmet etmiş bir vatanperver olduğu belirtilip, İstiklâl Madalyası almaya aday gösterildi.[130] Başka bir davada, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi "Türklüğe hakaret"ten dava edilmiş üç Yahudi'yi beraat ettirdi:[131] Bir sinemada bir adam genç bir Yahudi kızını rahatsız etmiş, kızın kardeşleri olaya karışmışlar, kızı rahatsız eden adam da derhal işi "Türklüğe hakaret"e dönüştürmüştü. Yet-

125 *El Tyempo*, 12 Eylül 1927.

126 Bakınız Genel Siyonist Arşivi, Türkiye bölümü 34-3263 L.. Yafe'den Londra Siyonist Örgütü'ne 10 Temmuz 1930 tarihli mektup. Aynı yerde Y. Kalev'in Urbah'a 23 Şubat 1924 tarihli mektubu ile karşılaştırınız.

127 *El Tyempo*, 31 Ekim 1928.

128 *A.g.g.*, 2 Ekim 1927.

129 *A.g.g.*, 23 Ocak 1929.

130 *A.g.g.*, 7 Nisan 1929.

131 *Journal d'Orient*, 21 Mart 1923.

kililer Galata'da Yahudi nüfusunun artması üzerine burada yeni bir Sinagog inşa edilmesine izin verdiler ve Neve Şalom Sinagogu'nun inşaasına başlandı.[132]

Diğer taraftan Elza Niyego olayının sanıklarının İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nce beraatı kararını Savcılık temyiz etti. Dava tekrar açıldı, tekrar beraat edildiler. Bir kere daha dava edildiler ve üçüncü kez beraat edildiler.[133] Aynı suçtan üç kez mahkeme edilmişlerdi.

Yukarıda sıraladığımız gelişmeler Yahudilerin birey olarak durumlarını düzeltmişti. Fakat bir toplum olarak değişme olmadı. Yetkililer Hahambaşılık ve bağlı kurumlarının düzenlenme ve yeniden örgütlenmesine izin vermediler.[134] 1865 yılından kalan Nizamname hâlâ toplum örgütünün tek temeli kaldı. Yahudilerin tekrar tekrar başvurmalarına rağmen yeni ve çağdaş bir Nizamname'ye izin verilmedi. Kurumların yönetimi âdet ve geleneklere göre devam etti. David Fresko, Anayasa'ya ve ondan doğan yasalara göre Yahudilerin din ve sosyal yardım kurumlarını yönetmeye yetkili olmaları gerektiğini belirtti. Ayrıca, "Bizden Türkleşmek, Türkçe'ye geçmek ve Türk kültürüne hizmet isteniyor. Gerekli kurumlar ve yöneticiler olmaksızın kitleyi bu amaçlara kim ve nasıl götürecek?" diye sordu.[135] Dil konusunda yetkililerin tutumu çok kesindi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, "Ben Türk'üm diyen herkes Türkçe konuşmalıdır" dedikten sonra, "bir savaş halinde, Türkçe konuşmayanlar düşmanla işbirliği edebilirler" diye devam edip bütün Türk eğitim ve kültür kurumlarını, Türkçe'yi azınlıklar arasında yaymaya çalışmaya çağırdı.[136]

---

132 Burada 6 Eylül 1986 tarihinde Arap teröristler 21 Yahudiyi öldüreceklerdi.

133 *El Tyempo*. 27 Ocak 1929, 17 Mart 1929, 27 Mart 1929.

134 *A.g.g.*, 21 Nisan 1929.

135 *A.g.g.*, 2 Kasım 1927.

136 *Journal d'Orient*, 21 Mart 1932. Büyük Osmanlı kentlerinde yaşam ve dil için bkz. Levi, *Yakov*.

1927 yılında yabancı uyruklular konusunda önemli bir adım atıldı. Yasalar, yabancı uyrukluların birçok meslekler-de çalışmalarını yasakladı. Meslekler arasında şoförlük, kapıcılık, bekçilik, garsonluk v.b. vardı. Amaçlanan Rusya'dan kaçmış Beyaz Ruslar'dı. Fakat bu yasak ileride göreceğimiz gibi Hitler'den kaçan Yahudilerin Türkiye'ye gelmelerini de önledi.

Gazetelerde yine ara sıra Yahudilere hücumlar olduysa da konular değişmişti, düşmanla işbirliği, ihanet veya fes giymeme suçlamaları artık görülmemekteydi, önemli tek konu dil konusuydu.[137] İktisadiyata hâkim olmak veya Türkleri sömürmekten de artık söz edilmez olmuştu. Dil konusunda yetkililerle basın arasında uyum vardı. Türkçe konuşmayan Yahudilere müdahale ediliyor[138] ve gazeteler Türkçe konuşmadıkları sürece Yahudileri boykot etmek gereğinden söz ediyorlardı.[139] Galata'da yeni Sinagog inşası konusuyla ilgili olarak *Son Saat* gazetesi Yahudilerin pintiliklerinden söz etti: Yahudiler masraf etmemek için Balat ve Hasköy'de boş kalan sinagoglara gitmiyorlardı.[140] Bu iddiayı ileri süren kişiye, Yahudi dinîne göre Cumartesi ve dinî bayramlarda seyahat etme yasağının varlığını hatırlatmaya hiç gerek dahi yoktu. Yeni sinagogların inşaalarının gerektirdiği giderlerin yanında yol giderlerinin değeri neydi ki?

1929 yılında Filistin'de Araplar Yahudilere saldırdı. Bu olayların ardından da Türk Yahudilerinde Filistin'e para yardımı yapmak veya Filistin Yahudileri lehine lobi faaliyetlerinde bulunma eğilimleri görüldü.[141]

Genel olarak Yahudilerin tutumu baş eğmekti. Kendile-

137 *El Tyempo*, 23 Ocak 1928, 22 Şubat 1928, 7 Mart 1928, 21 Mart 1928.

138 *A.g.g.*, 2 Ekim 1927.

139 *A.g.g.*, 21 Mart 1929, 10 Nisan 1929.

140 *A.g.g.*, 16 Kasım 1927.

141 *A.g.g.*, 4 Eylül 1929.

rinden istenilenleri haklı bulup bu istekleri yerine getirmek istediler. Cenazelerin çok sade bir şekilde yapılmaları yönünde çağrılar oldu.[142] İleri sürülen bahane trafiği rahatsız etmemekti. Gerçek neden ise dikkati çekmekten korkmaktı. Burada Elza Niyego olayı üzerine yayınlanan iki kitaptan söz etmek istiyoruz. Birincisi Moiz Kohen'in (Tekin Alp),[143] Yahudilerin Türkleşmesini öngören *Türkleştirme* (1928, Resimli Ay Matbaası) kitabıdır. Bu kitapta Moiz Kohen'in kaleminden çıkma bir "On Emir" yer alıyordu:

1) Adların Türkleşmesi,
2) Konuşma dilinin Türkçeleşmesi,
3) Duaların hiç değilse bir bölümünün Türkçeye çevrilmesi,
4) Okullarda yalnız Türkçe öğretilmesi,
5) Çocukların yalnız Türk okullarına gönderilmesi,
6) Türk toplumuna karışma ve katılma,
7) Türklerle kaynaşma,
8) Azınlık zihniyetinden vazgeçme,
9) İktisadî alanda üstüne düşen görevin yapılması,
10) Vatandaşlık haklarının bilinmesi.

Moiz Kohen'in bu On Emir'inin Türk Yahudilerine bir etki yapmadığı kanısındayız. Bu broşürün önemi, yayımlanmış olmasındadır. Yahudilerden ziyade Türklere yönelmiştir. Bu broşürden sonra Moiz Kohen, düşüncelerini muhtelif gazetelerde birçok makaleyle genişletti. Yahudilerin her bulundukları ülkenin adlarını kullandıklarını ve Türkiye'de de Musa ve Süleyman varken Moşon veya Salamon adlarına yer olmadığını iddia etti. Dua konusunda, Yahudilikte duaların çevirilerinin yasak olmadığını söyledi. Tersine duaların Türkçe söylenmeleri Yahudileri hem Tanrı'ya hem de

142 *A.g.g.*, 25 Nisan 1928.

143 Tekinalp hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1996.

vatana yaklaştıracaktı. Kültüre dayanan milliyetçilik anlayışında ırka yer yoktu. O'nun düşüncesine göre ırk yalnız hayvanlarda bulunurdu. Öyleyse Yahudiler Türkçe'ye geçmeli ve Türk kültürüyle bütünleşmeliydiler. Arada, Yahudilerin, yaşlılara Türkçe öğretmek için birçok akşam kursu açtıklarını da anlatıyordu. Şive nedeniyle Türklerin, Türkçe konuşan Yahudilerle alay ettiklerini belirtip, Türkçe'nin yayılması için, anlayış rica ediyordu.[144] Moiz Kohen'in sözleri Türk yöneticilerinin ilkelerine uymakta olup dönemin Türk gerçekleri içinde mantıkidirler. Sözlerindeki olumsuz taraf, görüşlerini "emir" olarak sunmasındadır. Dil değiştirmek emirle değil, doğal bir şekilde, zamanla ve hoşgörüyle olurdu.

Türkiye'yi Osmanlı döneminde terkedip Rodos'a yerleşmiş olan eski İzmir'li Hezkiya Franko, Moiz Kohen'in sözlerini kesinlikle red etti.[145] Türkiye'de kalmış olsaydı belki Moiz Kohen'in görüşlerine yaklaşırdı. Birkaç yıl içinde Osmanlı anlayışından, Türkiye Cumhuriyeti anlayışına geçişi ve bu iki anlayışın farkını Moiz Kohen - Hezkiya Franko tartışması somutlaştırmaktadır.

İkinci kitap, Avram Galanti'nin *Türkler ve Yahudiler* adlı tanınmış eseri idi. Hem Türkçesi, hem Fransızcası yayınlandı.[146] Girişte, Galanti kitabı, İspanya'ya telgraf ve Elza Niyego olaylarına cevap olarak yazdığını belirtti. Kitap genellikle ma'rûzât ve özür dileme ile karışık bir savunmaya yönelik olup, yanlı idi. Yazar, yüzyıllar süren bir tarihten istediği olayları seçip aktarmıştı. Hepsinde Türkler Yahudilere karşı hayırsever ve Yahudiler Türklere karşı sadık ve faydalı idiler. Kitabın genel hatları tarihi bir gerçeği yansıtır fakat tarih asla öylesine salt beyaz değildir. Olayları seçmenin

144 *A.g.g.*, 11 Mart 1928.

145 *El Buletin*, 12 Ocak 1935.

146 A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler* veya A. Galante, *Turcs et Juifs*.

yanında bazı olayların şekli de, yazarın tezine uyacak şekilde biraz değiştirilmiştir. Kitap gerçi "Gerçeği söylemekten korkma" sloganı ile sunulmuş olmasına rağmen Yahudiler'e uygulanan Aydın'da oturma yasağı hatırlatılmıyordu, Yahudilerin Aydın'dan kovulmalarının nedeni Rumlar'a atfedilmekteydi -ki bu bir gerçektir, Rumlar Aydınlı Yahudileri öldürmeyi dahi tasarlamışlardı ve onları kurtaran Türk ordusu olmuştu- ancak Yahudilerin Aydın'a dönmelerini yasaklayan Türklerdi. Nazilli ve Denizli Yahudilerinin toptan dağa kaldırılmalarından da söz edilmiyordu. Galanti bunları mutlaka biliyordu. Diğer taraftan, Yahudiler arasından Türklere sadık olmayanların da çıkmış olduğu söylenmiyordu. Türkiye Yahudilerinin tarihine dair sonradan yazdığı tüm kitaplarda da Galanti yanlıdır. Her Yahudi toplumuyla ilgili kitap mutlaka bir Türkiye'ye sadakat bölümünü içerir. Onun kitaplarını doğru değerlendirmek için nasıl bir hava içinde yazıldıklarını göz önünde tutmak gerekir. Kitapları, yalnız bilimsel amaçlarla yazılmamış olup, güncel işlevleri vardı, bu da Yahudilere Türklerin sempatisini kazandırma idi. Kitaplar zaten aslında Türklere hitap ediyordu. Her kitabının birçok nüshasını Türk siyaset alemine devlet, ilim, fikir ve sanat adamlarına dağıtırdı.

Türkiye dışında yaşayan Yahudiler de, Türklere şirin görünmeye çalıştılar. Özellikle Avrupa ve Amerika'da yaşayan eski Türk Yahudileri sık sık Türkiye'ye sadakat mektupları yazdılar, Türk elçilerini ziyaret ettiler ve Türkiye lehine her türlü faaliyette bulundular.[147] Bu arada Türkiye'deki Yahudi nüfusu eksilmeye devam etti.[148] Yahudi kurumlarının para sıkıntısı arttı. Okul, hastahane ve diğer sosyal yardım kurumları, çalışmalarını artan bir güçlükle savaşarak sürdürebildiler. Bu arada çalışma alanları giderek

147 *El Tyempo*, 17 Ekim 1927, 9 Mayıs 1928.

148 *A.g.g.*, 8 Ağustos 1928, 12 Eylül 1928.

daraldı ve hatta bu kurumlardan bazıları tümüyle kapandılar.[149] Alliance Israelite Universelle, Alliance adı çıkarıldığı halde eski okullarına yardıma devam etti. Krizin tepe noktasında, Yahudi toplumu Hahambaşılık binasını ipotek edip borç almak zorunda kaldı. Dört yüz yıldır toplumun elinde olan bu tarihi bina, borçlar yüzünden satılma tehlikesine dahi düştü. Son anda Bene Berit Derneği olaya karışıp bu tarihi emaneti kurtardı. Fakat Hahambaşılık, bir kurum olarak günden güne daha az çalışır oldu. Yetkileri devamlı kısıldı. 1931 yılında, Hahambaşı kaymakamı, Ribi Moşe Becerano'nun ölümüyle toplum dinî bir önderden daha mahrum kaldı. Bir zaman için Hukuk Profesörü Mişon Ventura, Hahambaşılığa aday gösterildi, fakat ataması asla gerçekleşmedi. Öyleki Yahudi toplumu ta 1953 yılına kadar, yetkililerin tanıdığı resmi bir Hahambaşı'dan yoksundu. Gerçi Ribi Becerano dahi Hahambaşı değil, yalnız kaymakamdı fakat, çok kuvvetli bir kişiliği vardı ve dünya çapında tanınmış bir ilim adamıydı, kaymakam olarak kalmasına rağmen toplumu onurla temsil edebiliyordu, ölümüyle bu da sona erdi.

1930 Aralık ayında Menemen'de Kubilay olayı oldu. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi iyice oturduktan sonra meydana gelmiş önemli tek tepkisel olaydır. İzmir'e bağlı Menemen'de, bir şeyh, etrafına topladığı bir güruhla "şeriat isterük" kabilinden bir gösteriye kalkıştı. Tesadüfen orada bulunan Kubilay adlı bir yedek subay olaya karışıp gösteriyi durdurmak istedi. Dinî bir âyinde kurban kesilir gibi, kafası kesildi. Bir an gerici bir ayaklanma başlar gibi oldu. İktidar derhal ve kararlılıkla harekete geçti. Örfî idare ilân edildi, birçok ordu ve jandarma birlikleri getirildi, duruma

149 Balat Or-Ahayim Hastahanesi'nin sıkıntıları için, a.g.g., 9 Kasım 1927, 23 Kasım 1927. Balat'ta iki Yahudi okulunun kapanması için, a.g.g., 25 Temmuz 1925. Yahudi lisesinde bütçe açığı için, a.g.g., 1 Ağustos 1928. Hahambaşılığın mâli sıkıntısı için, *La Boz de Oryente*, bir çok sayıda.

hâkim olundu. Özel bir mahkeme kuruldu, geniş tutuklamalar yapıldı. Gizlice çalışan birçok tarikat ortaya çıkarılıp suçlular tutuklandı. Bu arada, bu yerel olayda dahi yabancı entrikalar görenler çıktı. Bazıları ise yine suçu azınlıklara yüklediler.[150] Gazeteler, İngiliz casusu Lawrence'in Türkiye'de bulunduğunu, veya, birçok Rumca mektubun ele geçtiğini bildirdiler.[151] Tutuklananlar arasında Behor Yosef ben Hayim adlı bir Yahudi de vardı. Bazı kesimler olayda Yahudi parmağı görebilirlerdi. Fikrimce, hükümetin çok sıkı önlemleri böyle oyunları önledi. Yosef ben Hayim'in dükkânı olay yerindeydi. Kubilay'ın başı kesilirken, herhalde korkudan el çırpmıştı. Bunun üzerine tutuklanmış, sorgulamalar sırasında, olayı doğuran Şeyh'in mehdilik iddiasında olduğu ve bu iddiasının doğruluğunu kanıtlamak için Türk Yahudilerini Müslüman yapacağını ilân ettiği ortaya çıktı. Tesadüfen orada bulunan Yosef ben Hayim'in nasıl paniğe kapıldığını tasavvur etmek kolaydır. O günlerde hâkim olan hava düşünülürse yetkililerin kararlı tavrını da anlamak kolaylaşır. Mahkeme olayla ilişkisi olan otuz iki kişiyi idama mahküm etti. Bir Ocak 1931'de bu otuz iki kişi asıldılar. Aralarında bir anlık korkusunu yaşamıyla ödeyen Yosef ben Hayim de vardı. İleride göreceğimiz 1934 yılı Trakya olaylarında Yosef ben Hayim Yahudi karşıtı kampanyanın kullandığı imgelerden biri oldu.

1930'lar, Türkiye Yahudileri için bireysel açıdan iyi yıllardı. Herkes kendi evinde ve kendi içinde yasaların tanıdığı hak ve görev çerçevesinde güvenlik refah ve özgürlük içinde yaşayabiliyordu. İktisadî durum gittikçe düzeliyor, dünyadaki büyük iktisadî kriz ortalığı kasıp kavururken, Türk ekonomisi uygulanan devletçilik sistemiyle ileriye gidiyor, hemen hepsi kentli olan Yahudilerin de yaşam düzeyleri

150 *Journal d'Orient*, 11 Ocak 1931.

151 *A.g.g.*, 11 Ocak 1931, 23 Ocak 1931.

yükseliyordu. 1927 yılından beri duyulan hoşgörü ve iktisadî durumdaki düzelme, 1930'lu yıllarda Yahudilerin dış ülkelere göç etmelerini durdurdu, hatta zamanla, özellikle Almanya'da Naziler'in iktidara gelişi olan 1933 yılından sonra dışardan Türkiye'ye göç durumunu doğurdu.

İKİNCİ BÖLÜM

Nazizmin Gölgesinde

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci on yılının başlangıcı, tesadüfen Almanya'da Hitler'in iktidara geçiş yılına rastladı. Tüm dünya bu yıldan başlayarak, sonunda İkinci Dünya Savaşı'na varacak olan siyasî bir krizin içine girmişti. Alman Nazizmi bütün dünya Yahudilerini etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye, Lübnan, Cezayir, Tunus ve Fas Fransa'nın, Mısır, Irak, Ürdün ve Filistin, İngiltere'nin olmak üzere, çoğu Orta Doğu ülkeleri Batılıların sömürgelerine dönüşmüşlerdi. Suudi Arabistan, Aden, Kuveyt gibi şeklen bağımsız olan birçok ülke de, İngiltere'nin uydusu durumundaydılar. İran ve Afganistan dahi kesinlikle İngiltere etkisindeydiler. Bunun sonucu olarak bütün bu ülkelerde İngiltere ve Fransa'ya karşı düşmanlık duyuluyordu, bu da Nazi Almanya'sının sempatiyle karşılanmasına yaradı. Türkiye'nin durumu farklıydı, tam anlamıyla bağımsız tek Orta Doğu ülkesiydi. Gerçi İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmıştı, fakat sonunda vardığı barış, onurlu, tam bağımsızlığa dayanan bir barıştı. Barıştan sonra siyaset ve kültür konularında Batı dünyasına yaklaştı ve hiçbir küçüklük

duygusu olmaksızın onlarla işbirliği yaptı.

Hitler'in 1933 yılının Ocak ayında iktidara gelişi, Türkiye'de olumsuz tepkiler yarattı.[1] Türk dış siyaseti iki temel ilkeye dayanıyordu:

- Vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı,
- Barış.

Bu ilkeler Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" deyişinde dile getirildiler. Türkiye'nin hiçbir genişleme hırsı yoktu. Yunanistan ve Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere, hemen hemen tüm dünya devletleriyle iyi ilişkileri vardı. Bir statüko devleti olarak, Türkiye'nin çıkarları Alman revizyonizmi ile uyuşmuyordu. Ayrıca Türk önderleri Batılıların üstünlüğüne inanıyorlar, siyasî kültür bakımından Batı demokrasilerini ideal bir model olarak görüyorlardı. Bunun için Hitlerizm, antisemitizm de dahil olmak üzere, Türkiye'de pek iyi kabul görmedi. Türkiye 1930'larda da, 1920'lerde olduğu gibi, yoluna devam etti. Azınlıklar ve Yahudiler konusundaki amaç onları Türkleştirmekti. Bu konuda atılan yeni bazı adımlar azınlık kurumlarının çalışma alanlarını ve bağımsızlıklarını daha da daraltti. Türkleştirme amacıyla baskılar devam etti. Türk kültürüyle bütünleşmenin yolu Türkçe'den geçiyordu. Alman Nazizmi, Türk yetkililerinin Yahudilere bakış tarzında bir değişiklik getirmedi. Diğer yandan Yahudi sorununa yeni bir boyut eklendi: Almanya ve diğer revizyonist ülkelerden kaçan Yahudi mülteciler.

Yetkililerce desteklenen azınlıkları Türkçe konuşturma kampanyası 1933 yılında devam etti. Yukarıda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konudaki sözlerini aktarmıştık. Yetkililerin tutum ve sözlerine karşı, Yahudi ileri gelenleri 1933 yılından sonra da sık sık "yalnız Türkçe konuşmalı" kararı alıp bunu açıkladılar; Türkçe'yi Yahudiler

1 Türk dış politikası için bakınız Erkin.

arasında yaymak için çalışacak özel komisyonlar kurdular, özel Türkçe kursları açtılar.[2]

Yahudi topluluğuna ait yeni bir nizamname kabul edilmedi. Bunun sonucu olarak topluluğun genel kurulu 1930'larda hiç toplanmadı, (Yahudi kurumlarını ileride ayrı bir ciltte inceleyeceğiz) ve Hahambaşı atanmadı.[3] Çeşitli Yahudi kurumları birbirleriyle işbirliği yapmaksızın, bir eşgüdümü gerçekleştirecek merkezî bir önderlikten yoksun olarak eski rüzgârdan kalma hızla, âdet ve gelenekler çerçevesinde sınırlı bir şekilde çalıştılar. Topluluğun içinde bölünme eğilimleri giderek arttı. Bütün bu gelişmelerde Alman Nazizminin ve antisemitizmin hiç etkileri olmadığı gibi gelişme ters yöndeydi. Türkiye'de temel ırk değil kültürdü ve amaç Yahudileri kültür ve dil bakımından Türkleştirmekti. Bunun doğal olarak dinle hiç ilgisi olmadı. Şimdi, somut bir örnek olarak yetkililerin Alman Yahudi mültecilerine karşı gösterdiği çok olumlu davranışlarını inceliyeceğiz.

1. Yahudi Mültecilerin Almanya ve Diğer Antisemit Ülkelerden Türkiye'ye Kabulleri

1933 yılında Türkiye'de, Almanya'da meydana gelen olaylarla hiç ilgisi olmaksızın tamamen bir iç olay olarak, İstanbul Üniversitesi'nin reformuyla uğraşılıyordu. Üniversite 19. yüzyılda Dâr-ül Fünûn adıyla kurulmuştu. Cumhuriyet döneminde üniversitenin daha mükemmelleştirilmesi için çalışıldı, bu amaçla İsviçreli tanınmış pedagog Profesör Malche davet edildi. Malche İstanbul Üniversitesi'ni her bakımdan inceledikten sonra ayrıntılı bir rapor sundu. Bu raporda yeni bilim dallarının kurulmaları ve mevcut bilim

2 *Journal d'Orient*, 5 Şubat 1933.

3 *La Boz de Oryente*, 29 Ekim 1933.

dallarının güçlendirilmeleri öneriliyordu. Ayrıca öğretim üyeleri arasında akademik başarı ölçeklerine göre değişiklikler de öngörüldü. Bu raporun ışığı altında üniversite yeniden yapılandı, bazı öğretim üyelerinin görevlerine son verildi, yerlerine başkaları atandı. Yeniden yapılanma planı 1933 yılında uygulandı. Tam o sırada Almanya'da bütün Yahudi ilim adamları, ırkçı Nazi yönetiminin yasaları gereğince, üniversitelerden atılmışlardı. İstanbul Üniversitesi'nde yapılan personel değişikliğinden sonra, Avram Galanti Eski Çağ Tarihi Profesörü, Mişon Ventura Roma Hukuku Profesörü olarak yerlerinde kaldıkları gibi daha başka bazı Yahudi ilim adamları da Türk yüksek öğretim kurumları öğretim üyeleri arasında yer alıyorlardı: örneğin Ankara Tarım Fakültesi'nde görevli olan Şemuel Aysoy Abarbanel. Türkiye'de boşalan kürsülerde ve yeni kurulacak bilim dallarında görev alacak üstün öğretim üyeleri aranırken Alman Yahudi profesörleri işlerinden olmuşlardı. Bunlar İsviçre'de özel bir dernek kurup işsiz kalan hocaları diğer ülkelerin üniversitelerinde istihdam ettirmek üzere münhal yerler arıyorlardı. Derneğin başında Albert Einstein vardı. Dernek genel sekreteri Profesör Schwartz Türkiye'ye geldi ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Hatipoğlu ile görüştü. Reşit Galip bu görüşme dolayısıyla; "İstanbul'u fethettiğimiz zaman hata ettik. Bizans ilim adamlarını elimizde tutmadık. Onlar Avrupa'ya gidip rönesansı gerçekleştirdiler, şimdi bunu telâfi edeceğiz" şeklinde konuşmuştur. Prof. Malche'ın tavsiyesiyle Reşit Galip ilk anda otuz dört Yahudi ilim adamına İstanbul Üniversitesi'nde görev verdi. Görüşmeden sonra Schwartz'ın İsviçre'ye "bir değil otuz dört kere "evet alıyoruz"yanıtı var" diye telgraf çektiği bilinmektedir. Bu otuz dört ilim adamı, genellikle dünya çapında ad yapmış değerli kimselerdi, aralarında Nobel ödülünü kazanmışlar da vardı.[4]

4 *Journal d'Orient*, 31 Mart 1933, 1 Ağustos 1933.

Zamanla bu otuz dört ilim adamına eklenenler oldu. İstanbul Üniversitesi dışındaki Türk yüksek öğretim ve ilim kurumları da Alman Yahudilerinden personel aldılar. Bir yıl içinde sayıları elliyi aştı.[5] Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte, Alman mirasından en çok faydalanan ülke oldu. Türk Yahudileri, o sıralarda mümkün olduğu kadar çok Yahudi mülteciye Türkiye'de yer bulmaya çalıştılar. Türkler bu konuda, pragmatik ve mantıkî bir tutum gösterdiler. Yalnız kamu sektörü değil, birçok özel ve kamu kurumu da bu boşta kalan Alman Yahudileri potansiyelini değerlendirdiler.[6] Ankara Operası'nın kurulması bir Alman Yahudisine verildi. İlim ve sanat adamları dışında da birçok serbest meslek sahibi ve iş adamı Türkiye'ye sığındı. İstanbul Bene Berit Yahudi Lisesi Müdürü ve Aşkenaz toplumunun hahamı Ribi David Markus, Başbakan İsmet İnönü'ye binlerce Yahudi doktor ve eczacının Türkiye'ye getirilmelerini teklif etti, ancak bu girişim gerçekleşmedi. 1920'lerde Beyaz Ruslar düşünülerek çıkarılan meslek yasası, birçok mesleği yabancı uyruklulara kapatmıştı. Bu yasa şimdi Yahudi mültecilere karşı da geçerliydi. Doktor ve eczacı olarak yalnız Türk uyruklular çalışabilirlerdi. Alman Yahudilerinin çoğu ise Almanya'daki krizi geçici sanıyorlar ve Alman vatandaşlığını bırakmak istemiyorlardı.[7] Onun için 1933'ten sonra Türkiye'ye 1492'den sonraki gibi bir kitle göçü olmadı. Buna rağmen hem Almanya'da, hem de antisemit diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Yahudiler Türkiye'ye devamlı olarak göç ettiler. Türkiye'nin tutumu devlet ve millet olarak her övgüye layıktır. Minnetimizi ifade edecek sözleri bulamıyoruz. Hem toplum olarak Türk milletini, hem de bu işe katkıda bulunmuş olan kişileri saygıyla

5 *Galante Histoire* ayrıntılı listeler belirtir.

6 Bozdağ, s. 97.

7 *Journal d'Orient*, 7 Ağustos 1933.

ve teşekkürle anarız. Türkiye'nin tutumu, özellikle İslâm dünyasının tutumu göz önüne alınınca daha çok değer kazanmaktadır. Filistin'deki Arap-Yahudi çekişmesine dinî bir boyut eklenmesi, zaten var olan İngiliz-Fransız düşmanlığından doğan Alman sempatisi İslâm ülkelerinin çoğunda antisemitizmin artmasına yol açmıştı. Bu açıdan bakılınca, Türkiye'ye Alman-Yahudi mültecilerin kabulü daha da değer kazanmaktadır. Aynı dönemde mesela İran'ın yüzlerce Nazi Almanı'nı ilim ve sanat alanlarında görevlendirmiş olmasını hatırlatalım.[8]

2. 1934 Trakya Olayları[9]

Türk kamuoyunun çoğunluğu, iktidarın tutumuna uygun olarak, Nazizmi olumsuz karşılamıştı. Gazetelerin, özellikle büyük günlük gazetelerin, çoğu Nazizmi red ettiler. Bununla beraber, az da olsa Nazizme özenen kişi ve gruplar çıktı. Bu eğilimin önde gelen kişisi Cevat Rıfat Atilhan idi. Önceleri İzmir'de *Anadolu* adlı çıkardığı gazetede antisemitizmi yaymaya çalışmış ve devamlı Yahudilere saldırmıştı. Birçok antisemit kitap da yazıp ve yayımlamıştı. Yetkililer olaya karışıp faaliyetine son verdiler. Bunun üzerine Almanya'ya gitti ve birkaç ay Julius Streicher'e[10] misafir oldu. Onunla beraber daha birkaç ırkçı sağcı vardı. Cevat Rıfat Atilhan İstanbul doğumlu olup Birinci Dünya Savaşı sırasında Sina cephesinde Teşkîlât-ı Mahsusa'da yüzbaşı olarak görev yap-

8 .. A. Netser, "İran'da Antisemitizm 1925-1950", *Peamim* 21, s. 11-12 [İbranice]

9 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Halûk Karabatak, 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler, *Tarih ve Toplum*, sayı 146, s. 68-80 ve Avner Levi, 1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan ders, *Tarih ve Toplum*, sayı 151, s. 10-17

10 Nazi Partisi'nin en önde gelen tahrikçisi. 500.000 nüsha yayımlanan *Der Stuermer* dergisini kurdu. Streicher Nürnberg Sinagogu'nun tahribine bizzat katıldı. II. Dünya Savaşı'nın sonunda 1945 yılında yakalandı ve Ekim 1946'da asılarak idam edildi.

mıştı.[11] Sonradan yazdıklarına göre bu cephede Osmanlı ordusu kuvvetliydi ve bol silah, cephane ve erzağı vardı, buna rağmen Osmanlı ordusu savaşı kaybettiyse nedeni Yahudilerin ihanetleri ve casusluklarıydı.[12] Bu konuyla ilgili *Sina Cephesinde Yahudi Casusları* ve Suzi Liberman'ın *Hatıra Defteri* adlı iki kitap yayınladı. Yine kendi sözlerine göre, yüzlerce Yahudi casusun yakalanmalarını sağladığı gibi, onlarcasını da kendi eliyle asmıştı(!?)

İdeolojik bakımdan Atilhan Turancıydı. İlmî araştırmalar bazen Turancılardan Pan-Türkçüler diye söz ederler.[13] Turancılık ırka dayanan aşırı milliyetçi küçük bir akımdı. Bilindiği gibi Türkçülüğün öncüsü Ziya Gökalp milliyetçiliği, kültüre dayandırır.[14] Jön Türklerin iktidarı devrinde Pan-Türkizm popülerdi. Birinci Dünya Savaşı'nda alınan çeşitli kararlar bu ideolojinin etkisiyle alınmıştı.[15] Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ve Jön Türk önderlerinin Almanya'ya kaçmalarından sonra Türkiye'de Pan-Türkçü ufak bir grup kalmıştı. Cumhuriyetin önderleri, yayılma ve genişleme arzularından tümüyle vazgeçtiler. Halbuki Pan-Türkçülerin emeli, Balkanlardan Çin'e kadar uzanan bir "Turan" gerçekleştirmekti. Atatürk devrinde, Pan-Türkçülerin bir kısmı Atatürkçü oldular, bir kısmı ise siyasetten çekildiler.

---

11 Onun hakkında bakınız *Vatan*, 22 Temmuz 1953 özel ilâve, ayrıca *Milli İnkılâp*'ta 1 Haziran 1934 kendi hayatı hakkında bilgi veriyor.

12 Sözleri çok genel olup neyi kasdettiği anlaşılmıyor. O devirde İngiltere lehinde çalışan tek Yahudi casus örgütü üç, beş üyeli NİLİ idi. Hiçbir önemli etkisi olmamıştır. Türk Genel Kurmayı'nın yayınladığı çok ciltli *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı* adlı eserde Yahudi ihanet ve casusluğunun sözü dahi edilmez.

13 Bakınız Landau, *Pan Turkism*.

14 Bakınız Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*. Bir çok kez basılmıştır. İlk kez 1924 yılında yazılıp yayınlanmıştır. Gökalp ve Atatürk karşılaştırılması için bakınız Avner Levi, *Türkiye'de Adalet Partisi*, yayımlanmamış doktora tezi, Kudüs 1984 [İbranice].

15 Lenczowsky, s. 62-65.

İçlerinden az bir kısmı Pan-Türkizm'i Atatürkçülükle kamufle ettiler. Pan-Türkçüler siyasî hayatın kenarında kalmış küçük bir gruptu. Hemen hepsi kentli genç aydınlar olup aralarında öğretmen, subay, gazeteci, şair ve yazarlar ve ilim adamları vardı. 1920'lerdeki Yahudi düşmanlığı kampanyasının ön safında yer almışlardı. Bazen onlarla Atatürkçüler arasında ayırım yapmak zorlaşıyordu. Milliyetçilik ikisinin de temelinde vardı. Pan-Türkçüler, Atatürkçü sloganlar arkasında saklanarak belli faşist eğilimler gösteriyorlardu. Bunlar Nazi ırkçılığından çok etkilendiler. Kan saflığı istediler, güce taptılar, savaşı başlı başına bir amaç saydılar, sert bir disiplin öngördüler, kayıtsız şartsız önderlere ve ilkelere baş eğme ve bireyin toplum içinde erimesini arzu ettiler. Kültüre dayanan Ziya Gökalp Türkçülüğü, azınlıkları Türkleştirmek istedi, şimdi ise Nazizmin etkisiyle Türk kanının saflığını korumak istiyorlardı. Bu bakımdan Atatürkçülerden de farklıydılar. Almanya'da Nazi'lerin iktidara gelişleri Pan-Türkçülerde, Almanya ile tarihi ittifakı canlandırma ümidini doğurdu. Bu ittifak özellikle Sovyetler Birliği'ne karşıydı. Turan, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ancak gerçekleşebilirdi. Cevat Rıfat bu gruba mensuptu.[16]

1934 ilkbaharında, Cevat Rıfat, Münih'te Julius Streicher'in konuğuydu, Streicher bayağı düzeydeki antisemit *Der Stuermer* dergisinin sahibiydi. O yıl Bavarya'da Yahudilere karşı uygulanan boykotu yönetmişti. Cevat Rıfat misafirliği sırasında, Nazi usullerini, özellikle güç kullanma ve yıldırma yöntemlerini gördü ve öğrendi. Nazi'ler onu "Herr Major" diye çağırıyorlardı. *Der Stuermer*'in 18 Ağustos 1934 tarihli sayısında, Cevat Rıfat hakkında uzun bir yazı yayınladı. Yazıya Cevat Rıfat'ın büyük bir fotoğrafı da eklenmişti. Bu

16 Bu grubun simgesi Bozkurt'tu. *Milli Inkılâp* dergisinin başlığı üstünde de Bozkurt vardı.

yazıda savaş sırasında ihanet etmiş olmakla itham etmek gibi, Türk Yahudilerine karşı kullanılabilecek antisemit malzemeye örnekler gösteriliyordu. O günlerde, Cevat Rıfat'ın iki antisemit kitabı *Sina Cephesinde Yahudi Casusları ve Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri* Almanca'ya çevrilerek yayınlandılar.[17] Suzi ve Liberman Türk Yahudileri arasında çok rastlanan adlardandır. *Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri,* güya bir roman değil, gerçekten mevcut bir hatıra defteriydi. Filistinli olan Suzi, babası tarafından İngilizler hesabına casusluk yapmaya zorlandı. Kitapta rastlanan tüm Araplar da Türk düşmanı olup Yahudi ve İngilizlerle işbirliği yapmaktaydılar. Bu da tabii Pan-Türkçülüğün gayri-dinî oluşunu gösterir. Olabilir ki "Nili" olayı ve Sara Aaronsohn Cevat Rıfat'a ilham vermiştir. Nili olayı ve Sara Aaronsohn[18] ile antisemit sloganlarla dolu Suzi Liberman arasında hiç ilgi olmadığını söylemeye dahi gerek yoktur. Örneğin, Suzi Liberman, "Talmud hahamlarının emriyle" öz babasıyla cinsel ilişkilerde bulunur. Bunun kaynağı tabi Alman antisemitizmidir.

Cevat Rıfat, kendi sözlerine göre, az süre önce ayakkabı satıcılığı yaparken iflâs etmişti. Almanya'da bir süre kaldıktan sonra Türkiye'ye döndü. Beraberinde Nazilerin sağladığı, bir çok antisemit malzeme, *Der Stuermer* de yayınlanmış olan ve Yahudi karşıtı Alman karikatürcüsünün imzasını dahi taşıyan karikatürlerin klişeleri ve Almanlardan aldığı para vardı. İstanbul'da antisemit *Milli İnkilâp* dergisini çıkarmaya başladı.[19] Burada, 1920'lerdeki Yahudi karşıtı kampanya sı-

17 Önceden İzmir'de *Anadolu* gazetesinde tefrika edilmişlerdi. *Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri*'nin son baskılarında bu "gerçek" defterin, Anna Frank'ın "yalan" hatıra defterine karşı yayınlandığı söylenir.

18 Nili Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915-1917 yıllarında Osmanlı yönetimi altında olan Suriye ve Filistin'de faaliyet göstermiş İngiliz yanlısı bir casusluk örgütüydü. Sarah Aaronsohn bu örgütün kurucu üyelerinden olup, 1917'de yakalanıp tutuklanır ve gördüğü işkencelerden sonra intihar eder.

19 Bu derginin kaynakları *Jewish Chronicle*'ın 12 Haziran 1934 tarihli nüshasında inceleniyor.

rasında kimsenin antisemit sıfatını kullanmadığını ve antisemitlik iddialarının daima red edilmiş olduğunu hatırlatalım. İşte burada ilk kez bir gazete kendini açıkça antisemit olarak tanıtıyordu. Derginin adının hemen altında "taşkın milliyetçi, siyasî mecmua" ibaresi olup Yahudilerden ve Yahudi kurumlarından reklâm kabul etmeyeceği ilân ediliyordu. Kapakta, Pan-Türkizmin simgesi Bozkurt bulunuyordu. Dergide Hüseyin Nihal Atsız gibi tanınmış Pan-Türkçüler yazı yazdıkları gibi, Türkiye'de yayınlanmakta olan Pan-Türkçü gazete ve dergilerin de listesi belirtiliyordu. Dergi ırkçılık kavramları hakkında, Chamberlaine ve Gobineau gibi ırkçılardan yazılar, "Siyon Önderlerinin Protokolleri"[20] gibi düzmece antisemit malzeme, Henry Ford'un *Beynelmilel Yahudi*'si Theodor Fritsch'in "Yahudilerin mahiyeti" adlı incelemesi tefrika edildi.[21] Çeşitli ülkelerdeki, Fransa'dan *Action Française*, İsveç'ten *Nationalen* gibi, "kahraman" antisemit yayınların çalışmaları hakkında bilgi verildi. Antisemit deyim ve sloganlar ve özellikle antisemit karikatürler ve dünya antisemitlerinin fotografları *Milli İnkılâp*'in sayfalarının en önemli kısmını teşkil ediyorlardı. Hemen hepsi *Der Stuermer*'den alınma olup, *Der Stuermer*'in özgün klişeleri kullanılarak basılmıştır. Öyle ki Alman karikatürcüsünün imzasını dahi okumak mümkündür. Bu klişeler elden ele, ülkeden ülkeye geçirilip aynı malzeme çeşitli dillerde tekrar tekrar basılmıştır. *Millî İnkılâp* Julius Streicher'in uluslararası bir antisemitizm akımı doğurma çabalarının ayrılmaz bir

20 Bu yayın hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, Siyon Önderlerinin Protokolleri - Düzmece bir kitap örneği, *Toplumsal Tarih*, Eylül 1995, sayı 21, s. 48-53.

21 Alman antisemit siyasetçisi ve ırkçılardan en önde geleni. Nazi Reichstag'ın bir üyesi oldu ve ölümünde Julius Streicher tarafından övüldü. 1887 yılında *Antisemiten-Katechismus* adlı kitabı yayımlandı, daha sonra bu *Handbuch der Judenfrage* adı altında kırk kez yayımlandı. Bu kitap Türkçe'ye *Tarih Boyunca Yahudi Meselesi*, (Akçağ Yayınları, 1972) adı altında çevrildi. (Bu bilgiyi veren Rıfat N. Bali'ye teşekkür ederim).

parçasıdır. Bu dergi ile *Der Stuermer*'i yanyana koyup karşılaştırınca, bütün karikatür, resim ve yazılarının, bir süre önce *Der Stuermer* de yayınlanmış olduğunu bulduk. Yalnız Alman Yahudilerinin adları yerine, Türk Yahudilerini belirleyici Moşon, Salamon, Bohoraçi, Mazalto ve Rebeka gibi adlar kullanılmıştır. Birçok antisemitler gibi bir megaloman olan Cevat Rıfat, kendi dergisinin kapağında sayfa boyu kendi resmini yayınladı. Derginin ilk sayılarının kapaklarında Atatürk ve İnönü'nün resimleri yayınlanmıştı. Atatürk ve İnönü'den hemen sonra Cevat Rıfat vardı!

Millî İnkılâp dergisinin birçok sayfası Türk Yahudilerine ayrılmıştı. 1934 yılında Türkiye'de, Yahudilerin de karıştığı bazı ticarî skandallar olmuştu: İki avukat, Leon Faraci ve Emmanuel Salem, bir memura rüşvet vermek girişimlerinden tutuklandılar ve yargılandılar. Bir Yahudi tüccar gümrük kaçakçılığıyla suçlandı. Bu olayları derinlemesine inceleyemedim. Konumuz için önemli olan, bu olayların arkasındaki gerçekler ne olursa olsun, o günlerde *Millî İnkılâp* dergisine bol malzeme sağlamış olmalarıdır. Türkiye'nin, çeşitli eğilimlerdeki –Atatürkçü, liberal, solcu– birçok gazetesi *Millî İnkılâp*'taki açık antisemitizme karşı çıktılar. Ilımlı solcu Vâ-Nû (Vâlâ Nûrettin), Ankara'nın *Haber* gazetesinde Cevat Rıfat'a karşı yazdı ve hatta gençlere ve henüz siyasî bilince ermemişlere olumsuz etkilerde bulunup Türkiye'de bir Nazi akımı doğurabileceği gerekçesiyle *Millî İnkılâp*'ın kapatılmasını talep etti.[22] *Vakit* gazetesi başyazarı Mehmet Asım, "Türkiye'de Antisemitizm var mıdır?" adlı bir başyazıda, antisemitizmi protesto etti. Aynı yazıda Yahudilere hoşgörü gösterilip, kendilerinin Türk kültürüyle bütünleşmeleri ve böylece Türk toplum ve kültürüne hizmetlerinin sağlanması istendi.[23] Bu durumda bazı Turancılar Cevat Rı-

22 *Journal d'Orient*, 5 Temmuz 1934'teki aktarmasını okudum.

23 *Vakit*, 20 Mayıs 1934.

fat'ın yardımına koştular. Bir süreden beri Almanya'da bulunan Mustafa Nermi *Vakit*'te "Hakikat Yürüyor" adlı bir cevap yazdı. Bu cevap bütünüyle *Millî İnkılâp*'ta da iktibas edildi.[24] Mustafa Nermi'ye göre Türkler daima azınlıklara karşı cömert ve hoşgörü ile davrandılar, buna karşılık daima nankörlük ve ihanet gördüler. Hatta Türkleşmiş sayılan, Arnavut, Çerkes ve Araplar dahi ihanet ettiler. Bu Müslüman azınlıkların da, nankör ve ihanet etmiş azınlıklar arasında hatırlatılmaları yine Turancıların dinî olmayan ideolojilerini yansıtmaktadır. Yahudiler konusunda ise Mustafa Nermi, onların Türkleşebileceklerini kuşku ile karşılıyor, onlardan Türk kültürüne gelebilecek faydayı ise önemsiz görüyordu. Ayrıca Yahudilerin Türk toplumu ile bütünleşmelerini çok zor buluyordu. Çünkü, "işte yüzyıllardır Türkçe değil, enkizisyoncuların dili olan İspanyolcayı kullanıyorlar" diyordu. Dil konusunda Mustafa Nermi'nin tutumu Atatürkçülerden farklı değildi. Fark Atatürkçülerin, gayretleri arttırıp en sonunda Yahudileri Türkleştirmek istemeleri, Mustafa Nermi'nin ise bundan kaçınmasıydı.

Mustafa Nermi ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale Savaşları'nda İttifak Devletleri'nin ordularında çarpışan Yahudi gönüllülerin de bulunduğunu söylemektedir. Kasdettiği her halde "ha - Gedud ha - İvri"dir.[25] Mustafa Nermi bu gönüllülerin Türk-Yahudisi olmadıklarını ve Türk Yahudilerinin Osmanlı ordusunda hizmet ettiklerini her nedense hatırlatmamaktadır. Balkan Savaşları'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda sözde Yahudi ihaneti konusuna değinir. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi 1920'lerin ilk yıllarında bu konu Yahudilere saldırılarda çok işlenmiş, fakat altında bir gerçek temel olmadığı için zamanla unutulmuştu. Sami Ginzburg

---

24 *Vakit*, 2-3 Haziran 1934, *Milli İnkılâp*, 15 Haziran 1934.

25 Bu Yahudi gönüllüler için bakınız Y. İlem, *I. Dünya Savaşı'nda Yahudi gönüllüler*, Tel Aviv 1973 [İbranice].

davasının sonucu bu konuya bir örnektir. Mustafa Nermi'nin konuyu canlandırmasında yine Almanya etkisi görülmektedir. Bilindiği gibi Hitlerist propaganda, Almanya'nın savaş alanında yenilmediğini fakat sırtından bıçaklandığı efsanesini yaymıştı.

Mustafa Nermi, ayrıca Theodor Herzl'i ve Filistin'de Yahudi bağımsızlığı için yaptığı çalışmalarından söz eder ve Selânik Yahudilerinin 1908 yılında Yahudi milliyetçiliği güttüklerini söyler.[26] Daha sonra devamla Yahudileri Ermenilerle karşılaştırır. O'na göre Ermeniler açıkça Türklere karşı savaşmışlar, Yahudilerse saman altından entrikalar tasarlamışlardır. Mustafa Nermi bu arada yasaların öngördüğü eşitlik ilkesini de red eder. İslâm yoluyla Türk toplumuna sızmış olan Yahudi etkilerinden de bahseder! "Evlilik, aile, sünnet, hukuk, hatta ayların adları dahi kısaca bütün İslâmı Yahudi kaynaklıdır" der. Yahudilikte, hiçbir değer ve sadakat bulunmayan bir sosyal göçebelik görülmektedir. Yahudilerin Almanya'ya karşı dahi bağlılık ve sadakatleri olmadığından doğal olarak da Türklere karışamazlar.

Diğer yandan, Mustafa Nermi'nin Almanya'da yaşamakta olduğunu hatırlatalım. Hitler'i, Alman Nazizmini ve antisemitizmini savunur, Yahudilere yapılanları haklı görür. Devamla, Türk gazetelerinde Nazi'lere karşı yayınlanan saldırı yazılarına karşı çıkıp onları Türk çıkarlarına karşı bulur. Ayrıca kendisine göre bu yabancı bir devletin içişlerine de karışmaktır. Türk Yahudilerinin Alman malı her ürüne karşı başlattıkları boykota karşı çıkar. En son Mustafa Nermi, Türkleri hasta insanlık duygularından kurtarmaya çalışıp, insaniyet sözünün kendisini hiç etkilemediğini itiraf eder.

Almanya'da bulunan ve bu satırları oradan yazan Mustafa Nermi'nin düşüncelerinde Pan-Türkçülükle, Alman an-

---

26 Jön Türk ihtilâli yılı. İhtilâl önce liberal sanılmıştı, aslında milliyetçi mahiyetteydi.

tisemitizmi iç içe girmiştir. Biz, Türk Yahudilerinin Alman ürünlerine resmen boykot ilân etmiş olmadıklarını biliyoruz. Türk gerçeklerinde, çift sadakat demek olan böyle bir harekete olanak yoktu. Fakat, Yahudiler gece gündüz onlara küfür eden ve tehdit savuran Almanların mallarına karşı anî ve bireysel bir direnme göstermişlerse de bunu anlamak hiç de güç değildir. Mustafa Nermi'nin sözlerinin bazıları 1923/24'teki saldırıları hem üslûp hem içerik bakımından çok hatırlatmaktadır. O saldırılarda da Pan-Türkçüler yer almıştı.

Bir diğer Pan-Türkçü, gelecekte bu eğilimin önde gelenlerinden biri olarak göze batacak olan Hüseyin Nihal Atsız, *Orhun* dergisinde Yahudilere bir ihtar yayınladı. Bu ihtarda her şey açıkça söylenmektedir. Pan-Türkçü motifler ve Alman Nazi etkileri açıkça görülmektedir. Bu metni tümüyle ve hiçbir açıklama eklemeksizin aynen aktarıyoruz:[27]

> MUSA'NIN NECİP(!) EVLÂTLARI BİLSİNLER Kİ:
>
> Yahudi denilen mahlûku dünyada Yahudi'den ve sütü bozuklardan başka hiç kimse sevmez. Çünkü insanlık daima kuvvete, kahramanlığa ve iyiliğe tapındığı halde Yahudi zilletin, korkaklığın kötülüğün ve seciyesizliğin örneği olmuştur.
>
> Dilimizdeki "Yahudi gibi", "çıfıtlık etme", "çıfıt çarşısı", "havraya benzemek", "Yahudi'den yumurta alan içinde sarısını bulamaz" gibi sözler bu alçak millete ırkımızın verdiği değeri gösterir. Bu yalnız bizim memleketimizde böyle değildir. Almanya'dan koğulan Yahudileri kabul etmek misafirperverliğinde bulunan Fransa'da bile Yahudiler hakkındaki en basit iltifatın "pis Yahudi" terkibi olduğunu o memlekete

27 *Orhun*, 1934, sayı 7, s. 139-140, Atsız, *Makaleler IV*, Baysan, 1992, s. 529-531 tekrar basımı.

gitmiş olan arkadaşlarımız söylüyor.

Almanya, Lehistan, Macaristan, Romanya gibi bazı memleketlerde ise, Yahudi aleyhdarlığının nasıl yırtıcı bir şekil aldığını ve bir gün bu memleketlerdeki Yahudilerin muhakkak kapı dışarı edileceğini hepimiz biliyoruz. Yahudi meselesini ilk halleden memleket Almanya olmuştur. Başka milletler bundan ders alacaklardır. İsveç gibi kendi halinde bir milletin bile Yahudi düşmanı olması bu menfûr milletin dünyada nasıl telakki olunduğunu ispat etse gerektir.

İstanbul'da çıkmaya başlayan *Milli İnkılâp* mecmuasının Yahudilerin hakikî mahiyetini meydana koyan neşriyatı üzerine Yahudiler arasında bir galyan olduğunu, hatta onların Beyoğlu'nda gizli bir toplantı yaparak *Millî İnkılâp* mecmuasına karşı mukabil cephe almak için bazı kararlar verdiklerini işittik. Yalnız bu hareketleri bile onların Türkiye'ye karşı besledikleri duyguları gösterir. Bir defa hükümetten gizli olarak toplantı yapmak kanuni bir cürümdür. Müddei umumiliğin dikkatini celbederiz. Saniyen kendi aleyhlerinde neşriyat yapılmamasını istiyorlarsa bu vatana sadık kalmağa mecburdurlar. Onlar her hareketlerile ve çıfıt yaygaralarile bizden ayrı olduklarını daima bize anlatırlarken biz de her halde onlara methiye yazacak değiliz. Biz Yahudilerin memleketteki meş'um iktisadî ve ahlâki rolünü biliyoruz. Hatta mütareke yıllarında İstanbul'u süsleyen(!) İngiliz, Fransız, Amerikan, İtalyan, Yunan ve Ermeni bayrakları arasında bir de Yahudi bayrağı olduğunu unutmadık. Eliza Niyego adındaki Yahudi kızının cenaze merasiminde yaptıkları edepsizliği de kendileri unutmamışlardır. Bir maliye memuruna rüşvet teklif ederken Ankara'da yakalanan iki Yahudi avukatla, Türklüğü

tahkir yüzünden tevkif olunan Yahudi kızı meseleleri de onların namussuzluklarının son perdesini teşkil ediyor. Öyle, ikide bir Yahudileri Türkleştirme cemiyetleri kurarak bizi kandırmağa çalışacaklarına namuslu Türk tabası olarak kalsınlar yetişir.

Çünkü biz onların Türkleşeceklerini asla ummadığımız gibi bunu istemeyiz de. Çamur ne kadar fırına verilse, demir olmıyacağı gibi, Yahudi de ne kadar yırtınsa Türk olamaz. Türklük bir imtiyazdır, her kula, bilhassa Yahudi gibi kullara nasip olmaz. Onlara yapılacak ihtar şudur: Hadlerini bilsinler. Sonra biz kızarsak Almanlar gibi Yahudileri imha etmekle kalmaz, daha ileri gideriz: Onları korkuturuz. Malûm ya ataların sözüne göre Yahudi'yi öldürmektense korkutmak yekdir.

Atsız

Atsız'ın sözleri açıkça hem kendisinin, hem arkadaşlarının, Alman, Macar, Rumen ve Polonya antisemitizmini tanıyıp kopya ettiklerini gösteriyor. Fakat bu coşkun antisemitizmlerini anlamaya olanak yoktur. Çünkü bu ülkelerden farklı olarak, Yahudilerin Türkiye'de sayıları az, siyasî, sosyal ve kültürel etkileri ise sıfırdı. Ayrıca bu ülkelerde Yahudiler Almanlara karışmışlardı. Türkiye'de ise böyle bir durum yoktu. Öyle ise onlara karşı bu düşmanlık nereden ileri geliyordu? Galiba bu adamlar Alman Nazizminden büyülenmişlerdi. Fakat Türkiye'de Atatürkçülük çok güçlüydü ve iktidarın kabul etmeyeceği düşünceleri ileri sürmekten çekiniyorlardı. Antisemit olmakta ise hiç tehlike yoktu, iktidar bununla pek ilgilenmiyordu, Yahudilerin ise cevap verecek güçleri yoktu. Ayrıca antisemitlerin aralarında epey ruh hastası da mevcuttu, antisemitizm, sadizmlerini dile getirebildikleri bir alandı.

Millî İnkılâp dergisinin ilk sayısının çıkmasıyla İstanbul Yahudi toplumu idare heyeti toplandı, konuyu tartışıp çareler aradı.[28] Gazetelerde cevap vermek *Millî İnkılâp*'ın reklâmını yapmak ve amaçlarına hizmet etmekti. Mahkemeye başvurmak düşünüldü. Fakat derginin yazıları genel saldırılarda bulunuyor, belli kişileri hedef almıyordu. Sorun aslında hukukî değil siyasîydi. Ayrıca, Ginzburg davasının Yahudi düşmanlarına yaradığını da unutmamışlardı. Sonunda idare heyeti, Başbakan'a bir dilekçeyle başvurup yardımını istemek kararına vardı.

23 Mayıs 1934'te idare heyeti dilekçeyi kaleme alıp, Başbakan İsmet Paşa'ya yolladı. Dilekçe, Türkiye'de yaşayan yüz bin Yahudi'nin sadakatini dile getirmekle başlıyor ve vatan bildikleri Türkiye'de kendi işleri ile meşgul olmaktan başka arzuları olmadığını belirtiyordu. Sonra, birkaç haftadır, birkaç gazetede özellikle *Millî İnkılâp*'ta düşman bir kampanya yürütüldüğünü ve toplumun Yahudilere karşı tahrik edildiği anlatılıyordu. Dilekçeye, Başbakan'ın kendisinin bizzat okuyup değerlendirebilmesi için *Millî İnkılâp*'ın ilk iki sayısından birer nüsha eklendi. Dilekçeyi idare heyeti başkan vekili Henry Reisner ve sekreter Şemuel Altabef imzaladılar. Aynı gün Ankara Yahudi toplumu idare heyetine de başvurulup yardım istendi. Sekreter Altabef, dilekçeyi beraberinde alıp Ankara'ya gitti. Ankara Yahudi toplumu İdare Heyeti Başkanı Daniel Aravi ile beraber 25 Mayıs 1934 tarihinde dilekçeyi resmen Başbakan Müşaviri'ne teslim ettiler. Müşavir dilekçeyi inceledikten sonra, İçişleri Bakanlığı'na havale etti. Dilekçe sonra sırasıyla Emniyet Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı ve en son Matbuat Müdürlüğü'ne ulaştı. Bütün bu mercilerde durumun inceleneceği ve gereğinin yapılacağına söz verildiği gibi, hükümetin gazetelerdeki antisemitizme karşı olduğu da söylendi. Fakat ge-

28 G.A.'ın tanıklığına dayanıyoruz.

rekli idarî ve hukukî işlemlerin çok zaman alabileceği belirtilip, bu arada Yahudilerin endişelenmelerini gerektiren bir durumunda olmadığı vurgulandı.

Dilekçeden –vaadler ve teselliler hariç– somut ve peşin hiçbir sonuç doğmadı. Belki ilgililer olayın ciddiliğini kavramadılar, belki de memur zihniyeti daima böyle hareketsizlikle tecelli ederdi.

Bu arada *Millî İnkılâp* yayınlanmaya devam etti. Tahrikler, saldırılar daha da çeşitlendi: Atilhan, İstanbullu bir Yahudi iş adamının kurduğu ayakkabı fabrikasını hedef aldı. O'na göre bu fabrika binlerce Türk zenaat erbabının ekmeğini ellerinden alacaktı. Aileleriyle birlikte nafakalarını kaybedeceklerin sayısı bir milyonu [öyle!] geçecekti.[29] Yazıda sanayi ilke olarak kötü gösteriliyordu. Bu da Atilhan ve benzerlerinin, değişiklik ve modernleşmeye karşı tutuculuklarını belirtiyordu.

Başka bir yazıda Atilhan İzmir'deki Şpirer firmasının Yahudi müdürüne saldırdı. Atilhan'a göre, Yahudi müdür, firmanın sahiplerinin arzularına karşı gelerek birçok Türk işçisinin işlerine son vermişti. Yazıda firmanın sahipleri "iyi"ye örnek olarak gösteriliyordu. Atilhan onların da Yahudi olduğunun farkında değildi. Aşkenaz olduklarından adları Almanca'ydı ve Türk Yahudilerinin tipik adlarından değildi.[30]

Başka bir sayıda, Başbakan İsmet İnönü'nün resmî, "Lozan'da memleketi yüksek finanstan ve mali mahkümiyetten kurtaran. Beynelmilel finans entrikalarına müsaade etmeyen büyük hükümet adamı" şeklinde tanıtılıyordu. "Beynelmilel finans entrikaları", tabii ki Yahudileri kastediyordu. Lozan'da İsviçre Yahudilerinin İsmet Paşa'ya göstermiş

---

29 *Milli İnkılâp*, 1 Temmuz 1934, s. 9, "Yahudilerle bir mücadele!".

30 *A.g.d.*, s. 7-8, Spirer ailesi İzmir Yahudi toplumunun önemli ailelerindendir. Bakınız Galante, *Anadolu*.

oldukları sevgi ve saygı Haim Nahum'un İsmet Paşa'nın danışmanları arasında oluşu tamamen ihmal ediliyordu.

Atilhan ayrıca Atatürk'ün söyleminden alınmış "... Damarlarında saf Türk kanı akmayanlara inanma..." şeklindeki sözünü ve Mehmet Asım'ın "Biz her millete saygı gösteririz, fakat bütün kalbimizle ekmeğimizi yiyip bizi küçük görenlerden nefret ederiz" sözünü aktarıp Albert Saltiel adlı bir Yahudi'ye saldırıya geçiyordu. İstanbul'lu Saltiel Atilhan'ı iflas ettirmişti.[31] Aynı sayıda başka bir yazıda Atilhan, Türkiye'ye, Anadolu'ya, dünyanın her tarafından gelecek kanı saf Türk kanı olanları yerleştirmek istiyordu. Aynı yazıda Türk kadınların hepsi sağlam ve gürbüz hepsi birer kahraman olacak çok çocuk yapmaya çağırıyordu. Amaç, Türk nüfusunu arttırmaktı.

"Maskeler Aşağı!" adlı bir başka yazıda, Atilhan Yahudilerden "bir hastalık, sosyal yapımıza ve dünyanın sosyal yapısına musallat olmuş bir mikrop, yalnız Almanya değil, bütün dünya bu sosyal vebadan bu parazitlerden acı çekiyor" şeklinde söz ediyordu. Yazar ayrıca Yahudilerin Balkan Savaşları'ndaki ihanetlerine[!] geçiyordu. Yahudi evlerine sığınan Türk subaylarının ailelerini Yahudiler düşmana teslim etmişlerdi. Gazza cephesinde ihanetlerinden bahsediyor ve Tiberya şehrinde Türk askerlerine Yahudilerin saldırmış olduklarını[?] iddia ediyordu. O günlerde (Mayıs 1934'ün başı) Tiberya kentinde vuku bulup ve birçok Yahudi'nin ölümüne sebep olan seli Tanrı'nın Yahudilere ihanetlerinin bir cezası olarak nitelendiriyordu. Devamla, Yahudilerin Türk iktisadiyatına musallat oluşları mahut iddiasına geçiyordu. En son kendisinin Hitler'i taklit ettiği iddialarına karşı kendi antisemitizminin Hitler'den daha eski ve köklü olduğunu söylüyordu.

Milli İnkılâp'ın antisemit kampanyası Trakya ile özellikle

31 *Milli İnkılâp*, 1 Haziran 1934, s. 2.

ilgiliydi. Yukarıda 1923/1924 yılları olaylarını incelerken belirttiğimiz Trakya'nın özel durumu bunun nedenlerinden biri olabilir. Fakat ayrıca burada Alman etkilerini görmek de mümkündür. Bilindiği gibi Alman Nazizminin amacı Avrupa'yı Yahudilerden arındırmaktı. Öyle ki *Milli İnkılâp*'ın kampanyasının Türkiye'nin Avrupa kesimindeki topraklarda yoğunlaşması buram buram Alman kokuyordu. Uzunköprü'lü bir Osman oğlu Rasih yazdığı antisemit bir yazıda açıkça Trakya Yahudilerinin öldürülmelerini istiyordu: "Oraya Koh basilinden daha azgın mikroplar perçimlenmişler... Yiğit ağalarımın yiğit kardaşları, haydi artık koşalım: Barbarusun sularına çirkefler karışıyor. Tunca semalarında vahşi saksağanların yaygaraları duyuluyor. Edirne kan ağlıyor. Edirne'nin şanlı Cumaları Cumartesi oldu artık. Söğütlerin koyu gölgelerinde kahramanlık hikâyeleri anlatılmıyor. Orada Musa oğulları günlük kazançlarını hesaplıyorlar. Onlar dünyanın en soysuz milletidir. Onun için Tanrı onları her vakit ezilmeğe mahkûm etmiştir. Tanrı'nın sevmediğini peygamber sopayla koğalarmış. Peygamberin sopayla koğaladığını biz ne yapsak yeridir."[32]

Sözle, yazıyla başlayan kampanya zamanla fiilîyata dönüşmeye başladı. İlk adımlar bildiğimize göre Çanakkale'de atıldı. Türk köylülerinin, güya Yahudi tüccarlar tarafından sömürülmelerine karşı başlayan bir kampanyadan sonra Haziran ortalarında Yahudilere ticarî boykot ilân edildi.[33] Bu, İstanbul'un Yahudi toplumunun Ankara'ya başvurmasından bir ay kadar sonraydı ve yetkililerce henüz hiçbir önlem alınmamıştı. Paris'te Alliance Israelite Universelle örgütünün *Droit de Vivre* adlı gazetesi ve Londra Yahudi toplumunun yayın organı *Jewish Chronicle* Türkiye'de olayları anlatıp incelemeye başladılar. *Jewish Chronicle* gazetesi, *Milli İnkı-*

32 A.g.d., 1 Temmuz 1934, s. 8, "Kari' Yazısı".

33 *Jewish Chronicle*, 6 Temmuz 1934 s. 33-36.

lâp'ın kampanyasını özetleyip Cevat Rıfat'ın Almanya gezisi ve Almanlardan para almasını anlattı.[34] Buna karşılık Türk Yahudilerinin o dönemdeki gazeteleri *Journal d'Orient* ve *La Boz de Oriente* olaylar hakkında en ufak bir bilgi vermediler. *El Tyempo* ve David Fresko dönemi tarihe karışmıştı. Dönemin mevcut Yahudi basını, belki çaresizlikten, korkak, haysiyetsiz ve dalkavuk olmuştu. Türk basını da Çanakkale'de meydana gelenlere dair en ufak bir bilgi vermedi. Aynı suskunluğu Filistin'deki Yahudi basınında da rastladık.

Kader mi raslantı mı diyelim, o günlerde Mecburî İskân Kanunu çıkarıldı. Bu yasaya ve hükümet görüşüne göre bazı halk kesimleri bir bölgeden diğerine göçe, belli yerlerde oturmamaya zorunlu kılınabiliyorlardı. Yasa Doğu ve Güneydoğu Anadolu olayları için hazırlanmıştı. Nitekim daha sonraları bu yasa çerçevesinde bazı Kürt aşiretleri yer değiştirildikleri gibi, birçok şeyh de yerlerinden sürgün edildiler. Fakat 1934 Haziran'ında Mecburî İskân Kanunu ile antisemit kampanya tehlikeli bir yolda rastlaştılar. Bu yasadan doğan ilhamla antisemitler, "Hükümet ve İsmet Paşa bütün Trakya Yahudilerinin İstanbul'a sürgünlerini istiyorlar" sözlerini yaymaya başladılar. Trakya kentlerindeki antisemit kampanya İsmet Paşa'nın adı arkasına saklanarak yapıldı. Yahudilerin imdat çağrılarına karşı yetkililerin ilgisizliği ve en ufak bir önleme gidilmemesi Yahudilerde hiç güven bırakmadı. Çanakkale'de uygulanan ticarî boykot Yahudilere karşı fizikî saldırganlığa doğru bir ilk adım oldu. 21 Haziran Perşembe günü bu kentte bazı Yahudiler fizikî saldırılara maruz kaldılar. Bazı yağma, para sızdırma, dayak ve ırza geçme olayları oldu. Yahudiler kentin valisine ve Cumhuriyet Halk Partisi şubesine başvurdular. Bunun üzerine yetkililer Yahudilere polis koruması sağladılar. Birkaç gün geçici bir yatışma oldu. Polis koruması kaldırılır kaldırılmaz, Yahudilere karşı saldırılar yinelendi. 24

34 *A.g.g.*, 16 Mayıs 1934, s. 33.

Haziran Pazar günü, kentin önde gelen Yahudilerine imzasız tehdit mektupları geldi, derhal kendi terketmezlerse öldürüleceklerdi. Kentin iki binin üstündeki Yahudileri her şeylerini bırakıp İstanbul'a sığındılar. Türkiye'de basın –Türk ve Yahudi gazeteleri– olaylar hakkında tek bir kelime bile yazmadılar. Yetkililer en ufak bir işlem dahi yapmadılar. Her şeyin hükümet ve İsmet Paşa'nın arzusuyla yapıldığına dair inanç pekleşti, panik havası bir kâbus gibi yayıldı.

Üç Temmuz gecesi, azgın bir güruh Kırklareli'nde Yahudilerin evlerine saldırdı. Bu tarih Alman ilintisini göstermesi açısından çok önemlidir. Bilindiği gibi 30 Haziran - 1 Temmuz gecesi, Himmler ve Goering'in destekleriyle Hitler S.S. gruplarıyla, eski ortağı Roehm ve S.A.'lara saldırdı. "Uzun Bıçaklar Gecesi" adıyla tarihe geçen bu olaylarda, Hitler eski yardakçılarının çoğunu (bazısını kendi eliyle) öldürttü. Bir ve iki Temmuz günü gazeteler bu kanlı Alman olaylarını yayınladılar. Alman güdümlü *Milli İnkılâp* dergisi ve yandaşları bunu bir harekete geçiş parolası olarak gördüler. Olayların 3 Temmuz'da patlak verişi bir tesadüf değildi. Kırklareli'nde olaylar bütün gece devam etti, kentin valisi tatildeydi. Diğer yetkililer ya olaylarla başa çıkacak çapta değildiler, ya da karışmak istemediler. Yahudiler hiçbir yandan yardım görmediler. Evler harap edildi, eşyalar yağma edildi, birçok kimse dövüldü, birçok kadının ve kızın ırzına geçildi.[35] Tan ağarırken kentin Yahudileri bulabildikleri her vasıtayla kaçmaya başladılar. Benzer olaylara Edirne'de de teşebbüs edildi. Fakat burada polis ve jandarma, duruma hâkim olup olayları önledi, ama hava gergindi. 4 Temmuz Perşembe günü sabahı, Yahudi kasaplar âdet olduğu üzere, Haham ve Şohetlerle[36] beraber kaşer et hazırlamak için

35 Bu olaylar için bakınız Levi, *Trakya*.

36 Yahudilerce hayvan ve/veya kuşların kesiminde uygulanan dini kesim yöntemini uygulayan kişi.

mezbahaya geldiler, girmelerine izin verilmedi. Geceki olaylardan doğmuş olan korku arttı. Bu arada Kırklareli'nden kaçanlar Edirne'ye varmaya başladılar. Anlattıkları feci olaylar, Trakya'nın en büyük kenti Edirne'deki büyük Yahudi toplumunu da paniğe soktu. Edirne Yahudileri de evlerini barklarını bırakıp kaçmaya başladılar. Yahudilerin kaçmaları ve evlerinin dükkanlarının sahipsiz kalması serseri takımına yağma cesareti verdi.

Uzunköprü'de yetkililer bir taraftan Yahudileri fizikî saldırılardan korurken diğer taraftan "hükümet gitmenizi istiyor" şeklinde beyanatta bulundular. Uzunköprü'nün bütün Yahudileri, her şeylerini bırakıp kaçmak zorunda kaldılar. Sonradan gazeteler buradaki olayları, Bulgar veya Çingene olan iki yabancının tahrikine bağladılar. Onlar Yahudilere karşı bir ticarî boykot yürüttükleri gibi 3 Temmuz gecesi de saldırganların başındaydılar. Kaymakam ve Jandarma Komutanı Yahudilere fizikî zarar verilmesini önleyebildiler.[37]

Aynı gece Trakya'nın Silivri, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu ve Lapseki kent ve kasabalarında da saldırılar oldu. Tekirdağ, Keşan ve Gelibolu'da olaylar sözlü saldırı olarak kaldılar.

4 Temmuz günü, Trakya'nın on-on beş bin kişi kadar olan Yahudilerinin çoğu İstanbul'a varmaya başladılar. Aynı gün, Türk basını ilk defa olarak olayları yazmaya başladı. Olaylar aslında birkaç aydır hazırlanmaktaydı. Basın genel olarak baskı ve tehdit sonucu Trakya Yahudilerinin İstan-

37 Yukarıdaki makaleyi ilk kez 1984 yılında İsrail'de yayınladıktan sonra, Kırklareli doğumlu Ş.N. bana başvurup, Kırklareli'nde asla böyle olayların olmadığını, Türklerin daima iyi olduklarını ve Yahudilerle iyi geçindiklerini anlattı. Aynı şekilde Uzunköprü'lü Y.B.'de olaylarda Uzunköprü'den kimsenin burnu bile kanamadığını, kaymakamın, Yahudileri toplayıp "hükümet gitmeniz istiyor" dediğini bunun üzerine bütün Yahudilerin derhal İstanbul'a hareket ettiğini anlattı. Y.B. neden hiçbir Yahudi'nin Uzunköprü'ye dönmediğini ve neden bütün Uzunköprü Yahudilerinin 1934'te Filistin'e göç etmiş olduğunu açıklayamadı. Ş.N. ise Türk Hükümet bildirilerinin ve mahkeme kararlarının nedenlerini açıklayamadı.

bul'a kaçtıklarını söyledi.[38] Türk Yahudi gazeteleri de olaylar hakkında bilgi vermeye başladılar.[39] Gazeteler, yazılarında 4 Temmuz'dan önce geçenlerin de öyküsünü anlattılar. Bütün gazeteler bu tarihe kadar neden sustular? Neden bu tarihte hepsi birden yazmaya başladılar? Bu sorulara yanıtımız yoktur.

Gazetelerin ilk olarak Trakya olaylarını yazmaya başladıkları gün Başbakan İsmet Paşa, Ankara dışında tatildeydi. Tatilini yarıda bırakarak Ankara'ya dönüp 5 Temmuz 1934 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni özel bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Millet Meclisi'ne hitaben, "geçmiş olan üzücü olayları" anlattı, "Trakya Yahudilerinin bir kısmı, yerel örgütlenmeler sonucu evlerini bırakmak zorunda kalıp şimdi mülteci olarak İstanbul'da bulunuyorlar" dedi. Derhal Türkiye'de var olan hukukî eşitlik ilkesini "Türkiye'de her vatandaş yasaların himayesi altındadır" sözleriyle vurguladı. Olayları "antisemit" olaylar olarak adlandırdı: "Türkler asla antisemit olmamışlardır, antisemitizm zaman zaman dışardan sızmaktadır. Bugünkü olaylar da sınır dışından esinlenmiştir." Bütün Meclis'ten duyulan alkış sesleri arasında, sözlerini, "bu gibi cereyanların Türkiye'de bulunmalarına asla izin vermeyeceğiz" diyerek bitirdi. Bu arada olay bölgesindeki bütün yetkililere gerekli talimatları gönderdiğini ve bunun sonucu olayların derhal kesildiğini bildirdi. "İstanbul'a gelmiş olan bütün vatandaşların derhal evlerine dönebileceklerini" söyledi. "Suçlular yargılanıyor ve yargılanacaktı. (...) Suçu görülenler en ağır şekilde cezalandırılacaktır!" diye ilân etti.[40] Aynı gün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı Trakya'ya gönderdi. Ayrıca kamuoyuna bir

38 Örneğin *Vakit*, 4 Temmuz 1934.

39 *Journal d'Orient*, 4 Temmuz 1934.

40 İsmet Paşa'nın sözleri bütünüyle Fransızca olarak Galante, *Anadolu* kitabının Çanakkale maddesinde yer almıştır.

bildiri yayınladı. Bildiride olayların anlatılmasından sonra, bunların, yasalara karşı olduğu ve en ağır şekilde cezalandırılacağı söylendi. İsmet Paşa bildirisinde, şikâyet eden Yahudilerin bu bildiriyi resmî bir cevap olarak görmelerini, adalet mercilerine başvurup haklarını aramalarını istedi.[41]

Türk Yahudilerinin çoğu, İsmet Paşa'nın bu bildirisini yanlış olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e atfettiler. Olayların cereyan tarzı onlarda her şeyin İsmet Paşa tarafından tertip edildiğini, son anda Mişon Ventura ve Gad Franko'nun başvurmaları sonucu Atatürk'ün karışıp Yahudileri koruması altına aldığı inancını çok güçlü bir şekilde yerleşmiştir. Bu inancın yanlış olduğunu burada kesinlikle belirtiriz. Atılan bütün resmî adımlar, Yahudilere güvence veren bildiriler, İsmet Paşa tarafındandır. Zaten 1930'lar Türkiye'sinde İsmet Paşa ile Atatürk arasında böylesine önemli bir tutum farkı düşünülemezdi. İsmet Paşa yürütmenin fiilî başkanıydı, fakat her şeyde Atatürk'le fikir birliği içinde çalışmıştır. Yanlış, tahrikçilerin kampanyalarını İsmet Paşa'nın adı arkasına saklanıp yapmış olmalarından doğuyordu. Buna bir de Mecburî İskân Kanunu'nun yanlış yorumlanması da eklenince, yeni bir Purim Bayramı öyküsü doğdu. Purim, Pers İmparatorluğu ile ilgilidir. Kral Ahaşveroş (=Serhas), devlet yönetimini veziri Haman'a bırakıp kendisini eğlenceye vermiştir. Vezir Haman, Ahaşveroş'a Yahudilerin yok edilmesini emreden bir ferman imzalatır. Son anda Kraliçe Ester ve dayısı Mordehay, Ahaşveroş'a, vezir Haman'ın entrikalarını anlatırlar. Ahaşveroş karışır, Yahudileri kurtarır ve Haman'ı cezalandırır. Türk Yahudilerinin toplu hatıralarına yerleşen 1934 Trakya olaylarının açıklamasının Purim kalıbına uygunluğu ortadadır.

Yetkililerin 4 Temmuz'a kadar hiçbir önlem almamaları belki şu iki etkende aranabilir:

---

41 *Journal d'Orient*, 5 Temmuz 1934.

- Bürokrasinin kronik tembelliği,
- Azınlıklara sözlü saldırıların olağan görülmesi.

Tekrarlayalım, olaylar yalnız sözlü olmaktan çıkınca, Başbakan derhal ve kesin bir şekilde büyük bir etkinlikle gerekli her şeyi yapmış ve Yahudilerin selâmetini garantilemişti. Almanya'da Uzun Bıçaklar Gecesi olmasaydı, Trakya olayları belki sözden ibaret kalırlardı. Yazık ki yetkililer bir gün önce harekete geçmediler. Başbakan İsmet Paşa, aldığı önlemlerde hem Cumhurbaşkanı Atatürk, hem bütün önde gelenlerin tam desteğini kazandı.

Nitekim fiilî adımlar gecikmedi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Jandarma Genel Kumandanı ve İçişleri Bakanlığı Genel Müdürü ile beraber Trakya'ya hareket etti. Bütün bölgede örfî idare ilân edildi, seyahat yasaklandı. Polis ve jandarma kolları tüm Trakya kentlerinde devriye gezmeye başlarken Yahudilerin ev ve dükkânlarına nöbetçiler konuldu, olaylar derhal durdu. Yalnız Edirne'de nöbetçilere rağmen Yahudilerin evlerine saldırma girişimi oldu. Gazetelere göre saldırıların başında Bulgar asıllı çingeneler vardı. Bir jandarma onbaşısı saldırıyı önlemeye çalışırken bıçaklandı. Bölgeye derhal büyük güvenlik kuvvetleri getirildi. Saldırganlar tutuklandı. Edirne Belediyesi Yahudilere besin dağıttı, yavaş yavaş burada da durum yatıştı.

Trakya'ya gitmekte olan İçişleri Bakanı kafilesindeki gazetecilere ilk izlenimlere göre olayların birkaç kentte oluşmuş olan yerel örgütlenmelerden ibaret olduğunu söyledi. Bakanın kendisi bir demeç vererek, Trakya'ya olayları inceleme için gidişinin Başbakan'ın emriyle yapıldığını söyledi. Bakan demecinde, Türkiye'de tüm vatandaşların yasalar önünde eşit olduklarını, hatta yurtta bulunan yabancı uyrukluların dahi Anayasa ve yasaların korumaları altında bulunduklarını vurguladı. Antisemitizme değinerek "Son zamanlarda bazı Avrupa ülkelerinde moda olan bu cereyan bazen bizde de baskılar

yapıyor" dedi. Yetkililerin, bütün vatandaşları korumaya kararlı olduklarını, Yahudilere karşı propaganda yapıp yazı yazanlara karşı önlem almakla yükümlü olduklarını ilân etti.

Gazeteler hükümetin tüm karar ve önlemlerini ayrıntılı olarak yayınladılar. Ankara'da *Haber* gazetesi olaylara bir başyazı tahsis ederek, Yahudilere karşı Trakya'daki baskıların iktidar tarafından hayretle karşılandığını, gerekli araştırmanın açıklandığını ve suçluların cezalandırılacağını belirtti. Mahkemelerin her türlü şikâyeti dinlemeye açık oldukları, herkesin şikâyet hakkı olduğu "çünkü yürürlükte olan yasalar, suç işleyenlere ceza öngörürler" dendi. Yazı, Yahudilerin tek borçlarının vatana sadakat olduğunu ve vatana sadık kaldıkça "Musevi" vatandaşlarımızın günlük işlerinden ayrılmalarını gerektirecek hiçbir şey bulunmadığını söyleyerek sona erdi.[42] Ülkenin hemen hemen bütün önemli günlük gazeteleri Başbakanın sözlerini ve yaptıklarını destekleyip, Trakya'da özellikle Kırklareli'nde meydana gelenleri kınadılar. A. Kaya olayları, "Türkiye Cumhuriyeti için bir kara leke" olarak niteleyip, Başbakan'ın sözlerini aktardı ve Türkiye'de antisemitizm bulunmadığını, bu kavram için Türkçe'de bir ad dahi bulunmadığını ekledi. Ticarî boykotu az sayıdaki kişilerin para hırslarına bağladı. "Yerel yetkililer yanılıp, olaylara gerekli önemi vermediler, şikâyetleri ciddiye almadılar, bunun üzerine bazıları her şeyin serbest olduğunu sandılar" şeklinde sonuca vardı.[43] Bu sözlerle çizgilenen olayın, başı bir gazete kampanyasıyla başladı, zamanla bu kampanya ticarî boykota dönüştü, yerel yöneticiler ilgilenmeyince fizikî saldırılara vardı.

Vâ-Nû (Vâlâ Nûrettin) olayları "yarım düzine adam nasyonal sosyalizm oynamaya kalktılar"[44] şeklinde özetledi.

---

42 *Haber*, 5 Temmuz 1934.

43 *Journal d'Orient*, 7 Temmuz 1934.

44 *Haber*, 8 Temmuz 1934.

Yazılarında, İstanbul'a sığınan Yahudilerle yaptığı görüşmeleri anlatarak, "Yahudiler Almanya'da geçen olaylar yüzünden yılmış durumdaydılar, derhal paniğe kapıldılar ve ilk saldırıda evlerini barklarını bırakarak kaçtılar" dedi. Beceriksizlik gösteren yerel yöneticilerin İçişleri Bakanı'nca cezalandırılacağına güvenini belirtti. "Türkiye'de tek hükümran kanunlardır" diyerek, "Nazi Almanya'sına benzer kovma olayları olamaz", diye ekledi. Vâ-Nû'nun sözlerine göre, Türk milleti, Yahudi düşmanı, ırkçı veya yabancı düşmanı değildi. Bununla beraber Yahudilere karşı bazı sitemleri de vardı. Türkçe değil de, bozuk bir dil –judeo espanyol– konuşuyorlardı. Yahudilerin Türk kültürüyle bütünleşmemiş olmamaları, onlara karşı duyulabilecek düşmanlığın tek köklü nedeniydi.

Gazetelerde ayrıntılarla anlatılanlara göre yerel yöneticiler en azından görevlerini ihmal ettiler. Yahudilere karşı bir kin temeli vardı. Almanya'da meydana gelen olayları, sokak gürûhunu Yahudilere karşı tahrik etti, Yahudiler ise derhal yıldılar.

8 Temmuz'da İçişleri Bakanı ve beraberindekiler, Edirne'de soruşturmaya başladılar. Sıkı güvenlik önlemleri, birçok Yahudiye evlerine özellikle Edirne'ye ve Kırklareli'ne dönme cesaretini verdi. Bakanla birlikte olanlar gazetecilere, "Yahudiler çok çabuk korktular" şeklinde konuştular ve "olayların büyüklüğü –veya küçüklüğü– ve mahiyeti öyleydi ki karşı gelmek mümkündü, savunma imkânı vardı, fakat Yahudiler buna cüret etmeyip kaçtılar. Yetkililere şikâyet dahi etmediler"[45] diye sözlerine devam ettiler. Bu sözlere göre anlaşılıyor ki, Yahudiler Trakya'daki yerel yöneticilere güvenmediler belki de onlardan korktular. Bakan ve beraberindekilerin sözleri ise sanki Yahudileri, saldırganlara karşı güçle karşı koymaya çağırıyordu. Antisemitizm hakkında

45 *Journal d'Orient*, 9 Temmuz 1934.

başka bir yazısında Vâ-Nû bu akımın kaynağını Hıristiyanlıkta görüyordu. İsa'nın intikamı binlerce yıl sonra alınmak isteniyordu. Vâ-Nû, İspanya'dan kovulan Yahudilerin Türkiye'ye kabul edilişlerini hatırlatıyordu. Trakya olaylarının her türlü mantığa karşı olduğunu Türkiye Yahudilerinin tümünü İstanbul'da toplamayı onları bir azınlık olarak kalmaya itmek şeklinde görüyordu. Modern antisemitizmin temel taşı olan Yahudilerin dünya iktisadiyatına egemen olma iddiasının gülünç bir efsane olduğunu belirtti.[46]

Türk Yahudileri adına, ertesi gün, hukuk profesörü Mişon Ventura konuştu. O'na göre Trakya olayları düzenli bir antisemitizm sonucu olmayıp, bazı kişiler tarafından işlenmiş yasaya karşı gelme olayıdır. Uzun övgü dolu sözlerden sonra, Türk milletinin, asla Yahudi düşmanı olmadığını ve daima Yahudileri koruduğunu belirtti. Almanya'da meydana gelenlere işaret edecek bu olayların diğer Avrupa ülkelerine yayıldığını söyledi. Türkiye'nin Almanya'da açıkta kalan Yahudi ilim adamlarının üniversitelerine alıp, Türk gençliğini eğitmek için onların eline emanet ettiğini hatırlattı. Sonra Türk yasalarının ırkçılığı suç saydığını söyleyip, Yahudileri Türk kültürüne girmeye çağırdı.[47] Mişon Ventura'nın sözlerinde görüldüğü gibi, Türk Yahudileri en ufak bir protesto hareketi yapmaya muktedir olmayıp kaderlerini Türk yetkililerinin ellerine bırakmışlardı.

İstanbul'a sığınanlara gelince, İstanbul Yahudileri onlara yardım için seferber oldular. Özel bir yardım komitesi kuruldu. Bağışlar toplandı. Bu arada özellikle, Aseo, Teano, Siyon, Abuaf, Ben Hayim, Palaçi, Şalom, Salti, Saporta, Polikar, Kalderon, Levi, Burla, Kaneti, Penso, Sedaka, Dekalo, Kazes, Natan, Niyego, Franko, Amram, Şuravski ve Karako adlarını saygıyla hatırlatalım. 4 Temmuz Perşembe günü sa-

46 *Haber*, 9 Temmuz 1934.

47 *Journal d'Orient*, 7 Temmuz 1934.

bahından başlayarak Sirkeci tren istasyonunda ve otobüs garajında Yahudi toplumu temsilcileri bekledi. Gelenler çoğu aç ve çıplak olup bunlar Balat ve Hasköy mahallelerindeki Yahudi kurumlarına götürüldüler. Okullar ve havralar yatakhanelere dönüştürüldüler. Doktor ve hukukçular getirildi. Gerginlik ve korku yüzünden çoğunun doktor yardımına ihtiyaçları vardı. Hastalananlar ve fizikî zarar görenler de vardı. Trakya'dan kaçma sırasında, yolda galiba zamanından önce meydana gelen dört doğum olayını saptayabildim. İstanbullu Yahudi gençler, gelenleri yalnız bırakmadılar, her türlü yardımda bulunup cesaret verdiler. İstanbul Yahudileri kaçanlara hep yardım etti. Kaçanların bir kısmı, olaylar yatışınca evlerine döndü. Bir kısmı ise İstanbul'da kaldılar. Trakya'daki Yahudi nüfusu en az bin aile azaldı. Örneğin Uzunköprü'ye dönen olmadı. Çanakkale ve Kırklareli Yahudilerinin çoğu ve birçok Edirneli İstanbul'da kaldılar. Bu olaylar sonucu Türkiye'den göç eden birçok aile bulduk.

Diğer taraftan, yetkililer resmî soruşturmalara ve önlemler almaya devam ettiler. İçişleri Bakanı, Kırklareli Emniyet Müdürü'nü ve Ticaret Odası Başkanı'nı görevlerinden aldı. Daha sonra bu ikisi, Belediye Başkanı ve saldırı ve yağmalara katılmış olan birçok kişi yargılandılar.

On iki Temmuz'da İçişleri Bakanı, soruşturmalarını bitirip Ankara'ya döndü. Türk hükümeti derhal özel bir oturuma çağırıldı. Oturumda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk özel olarak başkanlık yaptı. İçişleri Bakanı raporunu okudu. Bu oturumdan sonra hükümet bir açıklama yayınladı. Açıklamada bugünkü dille aşağı yukarı şöyle deniliyordu:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Trakya'da antisemitizm başladı. Ateşkes ve İstiklâl Savaşı sırasında 1919-1923 döneminde giderek güçlendi. Cumhuriyet'in kurulmasıyla bu anti-semitizm bastırıldı. Şimdi tekrar baş kaldırıyor, yeni sloganlar kullanılıyor, dünyada meydana gelenlerden besle-

nip kuvvetleniyor... Birkaç gazetede antisemit bir kampanya yürütüldü... Türklerle Yahudiler arasında gerginlik olduğu söylendi... Ticarî, siyasî ve milliyetçi faktörler oldu... Yahudilerîn yabancı bir kültür ve dile bağlılıkları anlatıldı... Bir kısmı için casus oldukları, zarar getirdikleri söylendi. Bütün bu iddialar bu silahsızlanmış bölgeyi etkiledi... Yahudi aydınlar olayın kökünü Osmanlı döneminden gelen kültür farkında görüyorlar ve şimdi Türk kültürünün içinde erimek istiyorlar... Haziran ayı ortalarından beri hükümetin Yahudileri Trakya'dan çıkarıp İstanbul'da toplamak istediği söylentileri duyuluyordu. Bu söylentilere göre bu yasa yoluyla değil, baskılarla sağlanacaktı. Bu söylentiler sonucu 24 Haziran'dan başlayarak Çanakkale'den, 30 Haziran'dan başlayarak diğer Trakya kentlerinden kaçmaya, işlerini ve varlıklarını satmaya başladılar.

3/4 Temmuz gecesi olaylar patlak verdi. Olaylar Ankara'da duyulunca hükümet derhal sert önlemler aldı. Olayların sonucunda

1- Trakya'nın on üç bin Yahudisinin on bini İstanbul'a kaçtı.

2- Edirne ve diğer Trakya kentlerinde Yahudilere karşı ticarî boykot yürütüldü, okul çocukları bu girişimlere karıştırılmak istendi.

3- Kırklareli'nde 3/4 Temmuz gecesinde bir soyguncu gürûhu Yahudilerin evlerine saldırdı, soydu ve yağma etti. Olaylar çarşıya yayılmadı. 65 ev yağmaya uğradı.

4- Olaylar sırasında bir jandarma onbaşısı öldürüldü, bir Yahudi yaralandı.

... Olaylara gelince:

1- Bütün adalet ve güvenlik güçleri görevlerini tamamiyle ve tereddütsüz yerine getirdiler.

2- Suçluların aranmalarına devam edilmektedir. Çalınan, yağma edilen eşyanın bir kısmı bulunup sahiplerine geri

verilmiştir. Savcılık kuşkulular hakkında soruşturma açmıştır.

3- Yahudilerin bir kısmı evlerine dönmektedirler.

4- Ticari faliyetlerle ilgili olarak, Kırklareli soygunculuğu hariç olmak üzere, borç senetleri, sözleşmeler ve taahhütler konuları, adaletin görev alanına girmektedir.

Sonuç olarak,

1- Hükümet kovma ve boykot konularında her türlü baskıyla mücadele edecektir.

2- Her suçlu tutuklanacak ve cezasını görecektir.

3- Her Yahudi evine dönebilecektir.

4-Vatandaşlar arasındaki uyum korunacaktır. Türk çoğunluk Yahudileri korunmuş ve savunmuştu..

5- Her türlü baskı ve korkutmaya izin verilmeyecektir.

6- Bütün memur ve yetkililer, görevlerini bu yönlerde kullanacaklardır.

Yukarıda özetlediğimiz hükümet bildirisinde her şey açıkça, kesin sözlerle, hiçbir örtbas etme, olayların önemin-de azaltma yapma, yanıltma, olayların ciddiliğinde azaltma yapma denenmeden söylenmektedir. Yahudilere Cumhuriyetin ilk yıllarındaki, hatta daha önce meydana gelen saldırılar açıkça antisemit olarak nitelenmekte ve bu hareketlerin Cumhuriyet döneminde bastırıldıkları, Almanya yüzünden şimdi tekrar dirildikleri, *Milli İnkılâp* ve diğer ırkçı gazetelerin kampanyalarından cesaret aldıkları belirtilmekteydi. Hükümet bildirisinden, baskı, boykot, korkutma ve tehditlerinin hükümet adına yapıldığı da anlaşılmaktaydı. Yetkililerin olayları önlemekte neden geç kaldıkları ve ancak fizikî saldırıların patlak vermesiyle harekete geçmiş olmaları anlatılmamaktadır. Yerel yetkililerin gerektiği gibi çalışmadıkları ima ediliyorsa da iktidar merkezînin hareketsizliği izah edilmemektedir.

1934 yılında Yahudilere karşı Trakya'da meydana gelen

olaylar Turancılar arasından az sayıdaki kişilerin tahrikiyle doğdu. Nazi eğilimindeydiler. Onların yayınları halkı tahrik etti ve Trakya'daki sempatizanlarını Yahudilere karşı saldırıya çağırdılar. Turancı ideolojinin içinde büyük çapta ırkçı potansiyel vardı. Alman Nazilerinin arkalarından gittiler.

Alman Nazileri, Türkiye'deki Turancılara yardım ettiler. Nazi'lerin o kadar çok kullandıkları "sırttan bıçaklama" motifi Türkiye'de de etkili oldu. Trakya'nın tarihî ve siyasî geri planı, antisemit tahriklere uygundu. Gerçi Batı Anadolu'da İzmir'de dahi benzer bir arka plan vardı. Fakat Türkiye'nin Asya kısmında bulunan bu yerlerde olaylar patlak vermedi. Bunu açıklama gereği vardır: bu Alman etkisidir. Nazi ideolojisi özellikle Avrupa'yla ilgilenip Avrupa'yı Yahudilerden arındırmak istedi. Trakya olaylarının Almanya'daki "Uzun Bıçaklar Gecesi" ertesi başlamış olması da göze batmaktadır.

Fizikî saldırılar, soyma ve yağma olayları genellikle serseri takımı tarafından yapıldı. O zamanın gazeteleri sık sık "yabancı" veya "çingeneler"den söz ederler. Ticarî rekabet yüzünden Yahudi tüccarlardan kurtulmak isteyenler veya Yahudilerin malına mülküne sahip olmak isteyenler de vardı. Fizikî saldırılar bütün Trakya kentlerinde aynı anda patlak verdi. Bu demektir ki olayları yürüten tek bir el vardı. Her şeye rağmen hiçbir Yahudinin öldürülmediğini belirtip, Yahudileri koruyarak görevini yerine getirirken yaşamını feda etmiş olan jandarma onbaşısının ruhunu minnet ve dua ile anarız.

Olayların tahrikinde başrolü Cevat Rıfat Atilhan oynadı. Türk Yahudileri arasında unutulmayacak kötü adlardandır. Onda rastlanan antisemitizminin kökleri, ve nedenleri muhteliftir: Birinci Dünya Savaşı'nda Sina cephesinde hizmeti, Turancılık ve ırkçılık, Alman etkileri, Yahudilerden para sızdırmak arzusu. Ölünceye kadar antisemit kaldı. İlerde de adına rastlayacağız.

Turancılar, Atatürkçü milliyetçilik arkasında saklandılar. Fakat ideolojileri Kemalizmin temelinden farklıydı. Yetkililer durumun farkındaydılar. Bu ideolojik fark, olaylara karşı etkiyle ve kesinlikle müdahaleye yol açmıştır. Trakya'daki Yahudi düşmanlığı kampanyası güya "hükümet ve hükümet başkanı istiyor" denilerek yürütüldü. Onun için çok etkili oldu. Yahudilerin davranışı zayıf bir azınlık davranışıydı. Ne kendilerine güvenleri, ne de dayanacak kimseleri vardı. Düşmanlarının tehditlerine inandılar. Her şeyin hükümetçe planlandığını düşündüler. O günlerde aydın[!] Avrupa ülkelerinde, hükümetler böyle hareket ediyorlardı. Onun için ne savunmayı, ne şikâyet etmeyi düşündüler. belki de aşırı korkaklıkları, kaçmaya, her şeylerini bırakmaya hazır oluşları saldırıları besledi. Saldıranlar önlerinde hiçbir engel görmediler.

Kampanyanın hükümet başkanının arkasında saklanıp yürütülmesi, Yahudileri Purim kalıbına uygun, "İsmet Paşa Yahudileri imha etmek istiyordu, son anda Atatürk karıştı ve onları kurtardı" şeklinde bir öyküye inandırdı. Yahudiler 4 Temmuz tarihli bildiriyi Atatürk'e atfederler. Bu bildiri İsmet Paşa'nın imzasını taşımaktadır. Günümüze kadar, Trakya Yahudilerinin kurtarıcılarından olan İsmet Paşa Yahudiler tarafından antisemit olarak hatırlanır.

4 Temmuz'dan sonra yetkililer, olaylarla etkili ve kesin bir şekilde uğraştılar. Öyle ki onların olaylarla ortaklığını düşünmek dahi saçma olmaktadır. Hükümet Yahudilere bir darbe vurmak istemiş olsaydı 1934 dünyası gerçeğinde, her istediğini hiç çekinmeden yapabilir, olaylara karşı da öylesine etkiyle çıkmayabilirdi. Yetkililer Yahudilerin dertlerine anlayış gösterdiler, onları korudular, bir lütuf olarak değil de bir hak olarak eşitlik tanıdılar. Fakat onlardan tekrar tekrar dil ve kültür bakımından Türkleşmelerini istediler. Yahudilerin kültür açılarından Türkleşmeleri talebi, o gün-

lerde Avrupa'da meydana gelenlerin tam tersidir. Birçok ülkede özellikle Almanya'da, yönetim toplumla bütünleşmiş Yahudileri farklılaştırmak, ayırmak ve kovmak istiyordu.

Nitekim, yetkililer, Türkiye'de azınlıkların kaynaşmasını herkesten Kürtlerden de istediler. Kürtler en büyük ve önemli azınlıktı. Cumhuriyet devrinde Kürtler birkaç kez isyan ettiler. 1930'larda hükümet bu isyanları bastırmak ve Kürtleri Türkleştirmek için çok çalıştı. Denenen yollardan biri Mecburî İskân olup, amaç Kürtlerin yoğun oldukları Güneydoğu Anadolu'dan, diğer bölgelere yayılmaları idi. Bunun için de yukarıda hatırlattığımız yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya göre hükümet görülen lüzum üzerine bazı vatandaşları yaşadıkları bölgelerden başka bölgelere göç ettirebilirdi. Türkiye üç bölgeye ayrılıyordu:

1) Türklük bilincine sahip vatandaşların sayılarının arttırılması gereken bölge.

2) Yoğunlukla Türklerin oturduğu bölgeler. Bu bölgelere Türk olmayan azınlıklar yerleştirilebilirdi.

3) Hükümetin boşaltabileceği bölgeler. Boşaltma nedeni güvenlik, iktisadî veya kültürel olabilirdi.

Bu yasanın hazırlanması iki yıldan fazla sürmüştür. Kötü raslantı tamamlanıp yürürlüğe girmesi 14 Haziran 1934'te, yani *Milli İnkılâp* dergisindeki antisemit kampanyanın zirvede olduğu bir sırada olmasıdır. Bu yasa aslında Kürt sorunuyla ilgili olmakla beraber, yürürlüğe girişi Yahudilerde endişe doğurdu. Yahudi düşmanları ise cesaret aldılar. Yasanın içeriği, "hükümet Trakya'yı terkedip İstanbul'a gitmenizi istiyor" sözlerine destek sayılabilirdi. Belki de bu yasanın Yahudilere ilintilenmesi yüzünden yerel yetkililer hareketsiz kaldılar.

Hükümet 3 Temmuz'dan önce Trakya'da meydana gelenleri bilmiyor muydu? Bilmemesi mümkün müdür? Bilseydi neden hiçbir şey yapmadı? Neden daha önce harekete geç-

medi? Bu sorulara yanıt bulamıyoruz.

Olayların doğrudan sonucu olarak Trakya'da Yahudi nüfusu azaldı, Yahudiler İstanbul'da toplandı. Türkiye'den yurtdışına bazı göç olayları da oldu. Yahudilerin Türkiye'ye bağlılıkları tekrar vurgulandı. Yahudilerin kendilerini hiçbir şekilde savunma güçleri yoktu, selâmetleri iktidarın iyiniyetine ve onları korumasına dayanıyordu. Bu bakımdan yetkililer ne derse onu yapacaklardı. Türk toplumu içinde ise marjinal dahi olsa, Yahudilere saldırarak, ideolojik, iktisadî veya kültürel nedenlerle antisemitizme eğilebilecek gruplar bulmak mümkündü.

3. Savaşa Doğru

Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'ya yönelen siyaseti, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmakla sonuçlandı. 1938 yılında Montreux antlaşmasıyla, Trakya ve Boğazlar'a sınırsız egemenlik kazanıldı. 1959 yılında İskenderun anlaşmazlığı Türkiye lehine çözüldü. Türkiye Avrupa'da artan gerginliğe karşı İngiltere ve Fransa ile askeri savunma paktına girdi.

Devletin içinde laiklik yolunda yeni adımlar atıldı. 1934 yılında özel bir yasa, vatandaşların, dinî ibadet yerleri dışında dinlerini simgeleyen farklı elbiseler giymelerini yasakladı. Bunun ardından Türklerle azınlıklar arasında gözle görülen dış farklar kalmadı. Aynı yılda diğer bir yasa, Paşa, Bey, Mösyö, Madam v.b. gibi sıfatların kullanılmalarını yasakladı. Herkes için ortak Bay ve Bayan sıfatları kullanılacaktı. O zamana kadar azınlıklar için ayırımcı birer sıfat olan Mösyö ve Madam kullanılıyordu. Fiilen bu ayrılık kaldırıldı. Gerçi hukuken durum pek değişmedi. Özel soyadı kanunu, herkesin bir soyadı taşımasını öngörüyordu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle, birçok azınlık mensuplarının Türk soyadları aldıkları görüldü. Bu arada özel adlarını dahi değiştirip Türk-

çe adlar alanlar oldu. Örneğin, Yahudi şair Abraham Naon adını İbrahim Nom'a çevirdi. Gazeteci, sosyolog ve düşünür Moiz Kohen adını Tekin Alp'e çevirdi.[48]

1935 yılında azınlıkların Türkleştirilmesi yolunda önemli bir adım daha atıldı. Cumhuriyet devrinde ilk olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Yahudiler aday gösterildiler: Dr. Abravaya Marmaralı ve İbrahim Nom. Dr. Abravaya Marmaralı, modern ve etkin bir seçim kampanyası yürüttü. Kendisini, düşüncelerini, plân ve ideallerini seçmenlere ayrıntılarıyla sundu. Genel olarak liberal olarak özetlenebilen bir program ileri sürdü. Seçimler sonunda bağımsız olarak milletvekili seçildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen ilk Yahudi oldu.

Genel Türkleşme - Türkleştirme çerçevesinde, Türk kültür ve toplum hayatında çalışan Yahudiler görülmeye başlandı. O zaman bir lise öğrencisi olan Yakim Bahar, Türkçe bir tiyatro piyesi yazan ilk Yahudi oldu.[49] 1936'da Tekin Alp, *Kemalizm* adlı eserini yayınladı.[50] 1937 yılında İstanbul Yahudi toplumu başkanı Marsel Franko Türk basınında dil ve kültür konusunda açık bir mektup yayınladı. Bu mektubunda Yahudi önde gelenlerinin görüşlerini sundu. Bu görüşler o dönemin koşulları ve ideolojisi göz önünde tutularak incelenmelidir. Marsel Franko mektubunda, dil konusunun önemini kabul etmekle beraber, asıl önemli olan noktanın Türk gibi düşünmek ve duygulanmak olduğunu söyledi. Yahudilerin Türk toplum ve kültürüne kaynaşmaları, Yahudilere yalnız ilke olarak değil, gerçekte de tam eşitlik verilmesine bağlıydı. Marsel Franko Türk kültür

48 Bakınız Landau, *Tekinalp*

49 *İdealist Talebe*, Üç perdelik piyes, Mukaddes Matbaası, İstanbul 1935. Bu piyesin metnini Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulan ve fotokopisini bana yollayan Rıfat N. Bali'ye teşekkür ederim.

50 Kitapta azınlıkların Türkleşmesi için bir bölüm olup, yazarın daha önceden hazırladığı On Emir de tekrar veriliyor.

ve sosyal kurum ve örgütlerinin Yahudi gençlere açık tutulmalarını istedi. Yahudi toplumunun çalışma sahasının yalnızca dinî ve sosyal yardım konularına daraltılmasını istedi.[51] Burada kesinlikle vurgulamak gerekiyor ki, azınlıkların Türkleşmeleri istek ve baskıları asla din konusuna değinmedi. Din değiştirmek için en ufak bir baskı asla olmamıştır. Din ve inanç herkesin kişisel işi olarak görüldü.

Yukarıda söylenenlere uygun olarak, yetkililer –ki asla çifte sadakat ilkesini kabul etmemişlerdir– büyük bir Yahudi sporcu kafilesinin Filistin'de Makabi[52] oyunlarına katılmasına izin verdiler. Bu sporcular Bar-Kohva adlı Spor Kulübü'ndendiler ve 1935 yılındaki Makabiyatlar'a katıldılar.[53] Aynı yıl Filistin'den Ha-Koah adlı futbol kulübü, İstanbul'a gelip dostluk maçları yaptı. Bu, özellikle o zaman giderek artan Arap-Yahudi gerginliği bakımından önem taşıyordu. İleride, İsrail Devleti kurulunca Türkiye ile İsrail arasındaki ilk ilişkilerden biri İstanbul'dan Fenerbahçe futbol takımının özel bir uçakla İsrail'e gidip dostluk maçları yapması olacaktı. Türk önderleri, sık sık Türkiye'de antisemitizme müsaade edilmeyeceğini tekrarladılar.[54]

1936 yılında azınlıkların faaliyetlerini çok sınırlayan iki yeni yasa çıkarıldı. Birincisi, yeni Cemiyetler Kânunu olup, Yahudi kurumlarının çalışmalarını o kadar sınırladı ki örneğin Bene Berit, Ozer Dalim gibi çoğu kurum kapanmak zorunda kaldılar. İkincisi Vakıflar Yasası, olup yasa her vakıfın tek bir mütevelli tarafından yönetimini öngördü. Artık bir mütevelli heyeti mevcut olmasına imkân yoktu. Yahudi toplumunun bütün varlığı vakıf durumundaydı. Yönetim

51 *Journal d'Orient*, 7 Mart 1937.

52 Uluslararası Yahudi spor örgütü olup İsrail dışındaki her ülkede yaşayan Yahudilerin katılmalarıyla Olimpiyatlara benzer Makabiyat yarışmalarını düzenler.

53 *A.g.g.*, 18 Mart 1935.

54 *A.g.g.*, 17 Ağustos 1935.

ise mütevelli heyeti yoluyla yapılıyordu. Yeni durumda bu son yol da kapanmış, toplumun bir yönetim heyetine sahip olması önlenmişti. Bundan sonra ne genel kurul toplantıları, ne de yönetici seçimleri yapılabilecekti. 1936 yılında iş başında bulunanlar, toplumun işleri ile ilgilenmeye devam ettiler, değiştirilmeleri mümkün değildi. Mesela İzmir'de Sabi Saltiyel ve Emanuel Sidi de 1950'lere kadar toplumun yükünü yalnız başlarına omuzlarında taşıdılar. Neyin ne şekilde yapılacağı belli değildi, bir karışıklık vardı, her şey kör-topal yürümek zorunda kaldı.

1938 yılında Avrupa bunalımı ağırlaştı. Buna paralel olarak çeşitli ülkelerde antisemit olaylar arttı. Almanya ve Avusturya'ya ek olarak Polonya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan "kim Yahudilere daha çok kötülük yapacak" şeklinde sanki bir yarışa girdiler. Romanya'da Goga –faşist ve antisemit– hükümeti resmen "kovma-yok etme" yoluyla ülkeyi Yahudilerden temizlemek gerektiğini ilân etti. Bu olaylar Türkiye'de de daima yankılar uyandırdı. Basın tüm ayrıntılarıyla her şeyi yazdı. Avrupa antisemitizminin etkisinde kalan milletvekili Sabri Toprak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iki yasa tasarısı sundu.[55] Birincisinde, Türkiye'ye Avrupa veya Filistin'den Yahudi mültecilerin girişlerinin sınırlanması isteniyordu. İkincisinde ise Türkiye'de azınlıkların Türkçe'den başka dil kullanmalarının yasaklanması, kullananın cezalandırılması diğer taraftan, azınlıkların Türk adları almalarının veya Müslüman olmalarının da yasaklanması isteniyordu. Mecliste tasarıları yaparken yaptığı konuşmada Sabri Toprak, Yahudilerin güya Türkiye'ye sadakatsızlığını kanıtlayan bazı olayları sıraladı. Konuşması yalnız Yahudilerle ilgiliydi ve diğer azınlıklara hiç değinmedi.

Yasa tasarılarının birincisi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığındaki Meclis Dışişleri Komisyonu'nda,

55 *A.g.g.*, 10 Ocak 1938.

ikincisi ise İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığındaki Meclis İçişleri Komisyonu'nda görüşüldü. İkisi de oybirliğiyle red edildi. Cumhuriyet Halk Partisi –dönemin tek ve iktidar partisi– resmî organı *Ulus* gazetesi bu yasa tasarılarına bir başyazı ayırdı ve tasarıları kınadı. Yazıda Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün vatandaşların yasalar korumasında oldukları, eşit haklara sahip oldukları, can, mal ve şeref güvenliği içinde yaşadıkları vurgulandı.[56] *Ulus*, söze devamla, yalnız Anayasa ve diğer yasaların çerçevesinde, milli amaç ve çıkarlara göre hareket edilmesini ve dış ülkelerde meydana gelen bize yabancı olaylardan ilham alınmamasını istedi. Aynı günlerde, yeni Başbakan Celal Bayar, Yalova ziyareti sırasında gazetecilerle sohbetinde "yurdumuzda bir Yahudi meselesi yoktur. Hatta hiç azınlık sorunu yoktur. Dış etkiler altında yapmacık bir Yahudi sorunu yaratmaya niyetimiz yoktur. Dış cereyanların bizi etkilemesine izin vermeyeceğiz" şeklinde konuştu.[57] Tasarılara diğer bir cevap Reşit Saffet Atabinen'den geldi. Atabinen 1920'lerde de Yahudileri savunmuştu. Bu kez Atabinen, Yahudileri savunan uzun bir makale yayınladı. Yazı, Türkiye'de antisemitizm bulunmadığını belirtmek ve Mecliste yasa tasarılarının red edilişlerini yürekten desteklemekle başlıyordu. Sonra yazar, Türkiye'de ticaret ve sanayiinin gelişmesinde çok emekleri geçmiş olan Yahudilerin hakkını tanıyor ve onlara karşı şikâyete hiçbir neden olmadığını, çünkü onların, iyi ve sadık birer vatandaş olduklarını, geleceklerini Türkiye'de gördüklerini, Türkiye'de yatırım yaptıklarını ekonomiyi geliştirip kentleri güzelleştirdiklerini ve siyasetle hiç ilgilenmediklerini belirtiyordu. Tüm Yahudiler yasalara uygun yaşarlar, gerçek vergi öderler, vurgunculuğa kalkışmazlardı. Yazar, istifçi ve karaborsacılar arasında birkaç Yahudi de olabilece-

56 A.g.g., 12 Ocak 1938.

57 A.g.g., 26 Ocak 1938.

ğini söyleyip bunun genellemeye ve tüm bir toplumu lekelemeye yetmediğini belirtiyordu. Yabancı ve mülteci Yahudiler konusunda yazar, yurda fayda getirebilecek iyi kişileri kabul etmemeye onlara vatandaşlık vermemeye bir neden görmüyordu. Özellikle, aydınlar, meslek sahipleri, sermaye sahipleri Türkiye'ye alınmalıydılar. "Türkiye'de yalnız üretici olmayacaklara yer yoktur", demekteydi.[58]

Söz konusu iki yasa tasarısı belirttiğimiz gibi dış olaylardan esinlenmişlerdi. Tasarılarda iç çelişki mevcuttu. Bir yandan Türkçe konuşma, yani Türkleşme isteniyor, diğer yandan Yahudilerin Türk adları almaları ve Müslüman olmaları yasaklanıyor, yani Türkleşmeleri önlenmek isteniyordu. Bir koltuğa iki karpuz sığmadığı gibi iki farklı ideolojiyi, Atatürkçülükle Naziliği bir araya getirmeye de olanak yoktu.

1938 yılında, Türkiye Yahudilerinin, Almanya ile ilgili her şeyden uzaklaşmaları daha belirgin oldu. Türk gazeteleri ara sıra bu konu ile ilgili haber ve tartışmaları gündeme getirdi. Türkiye Yahudilerinin Alman menşeili her şeyden kaçmaları bireysel ve anî bir durumdu. Bu yolda bir karar alabilecek herhangi bir merci yoktu. Azınlıkların durumu ve çifte sadakatin kabul edilmemesi buna olanak bırakmazdı.

O zamanlar İstanbul'un en önemli ve saygın otellerinden Tokatlıyan Almanlar tarafından satın alınınca yeni sahipleri otel kapısına, gamalı haç taşıyan devasa bayraklar astılar. Yahudiler bu otele gitmeyi durdurdular. Türk basını bunu dahi tartıştı. Bu tavırda çifte sadakat görenler vardı. O günlerde, Almanlarla bazı tuhaf, yoğun ilişkileri olduğu bilinen *Cumhuriyet* gazetesinde Nadir Nadi, Yahudilerin Tokatlıyan'a gitmemelerini Türk çıkarlarına aykırı[!] gördü. Diğer gazeteciler Yahudilere hak verdiler. Yahudiler ise bir boykotun söz konusu olmadığını ileri sürdüler.[59]

---

58 *A.g.g.*, 28 Ocak 1938.

59 *A.g.g.*, 22-23 Temmuz 1938.

Bu tartışma sırasında Zekeriya Sertel antisemitizmin açıklamasına girdi. Ona göre bu akımın iki nedeni vardı: faşistlerin kolayca kötüye kullanabilecekleri bir konu olması ve bu akıma kapılanların aşağılık duygusu taşımaları.

Zekeriya Sertel, "Türkiye'de faşizm olmadığı gibi Türklerde hiçbir aşağılık duygusu da bulunmadığından, Türkiye'de antisemitizm olamaz", diye bir sonuca vardı.[60]

10 Kasım 1938'de Devlet'in kurucusu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk gözlerini hayata kapadı.[61] Yerine İsmet İnönü seçildi. Uzun yıllar Atatürk'ün başbakanlığını yapmıştı. Celâl Bayar bir müddet başbakan kaldıysa da, birkaç ay sonra yerini Dr. Refik Saydam'a bıraktı. Önderlerin böyle değişmesi, Türk hükümetinin ne uluslararası sorunlarda, ne de Yahudilere karşı olan tutumlarında bir değişiklik getirdi. *Ulus* gazetesinin bir başyazısında Hüseyin Cahit Yalçın, Yahudi konusunda Türkiye'nin geleneksel tutumunu tekrarladı. Türkiye'de ne antisemitizm, ne de bir Yahudi sorunu vardı. Sözlerinde, düşüncelerinin kendi kişisel düşünceleri olmayıp devlet önderlerinin düşünceleri olduğunu vurgulayan Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'de bütün vatandaşların ırk, dil, din farkı olmaksızın hak eşitliğine ve güvenliğine sahip olduklarını söyledi. "Devletin bütün kurumları, her düzeydeki bütün okulları, Musevi dinîndeki Türk vatandaşlara da açıktır, Yahudiler çalışma ve seyahat hürriyetine bütünüyle sahip olup, gazete dahi çıkarmaktadırlar" diye devam etti. Yahudi mülteciler konusunda Yalçın, Türklerin bu soruna insaniyet açısından baktıklarını, mültecilere acıdıklarını ve soruna uygun bir çözüm yolu bulunmasını dilediklerini söyledi:

"Mültecilere karşı ne fert olarak, ne de bir grup olarak

60 *A.g.g.*, 22 Temmuz 1938.

61 Atatürk'ün hastalığı sırasında O'na bakan doktorlardan biri Abravaya Marmaralı idi. Diş doktoru ise Sami Ginzburg idi.

hiçbir düşmanlık duymuyoruz... Sınırlarımız onlara kapalı değildir... Onları üniversitelerimize aldık, o zamandan beri sadakatla Türkiye uğruna çalışıyorlar, gençlerimize ilim ve feyz veriyorlar... Onlara karşı saygı ve şükran duyuyoruz..."

Yalçın, ayrıca Türkiye'nin faydalı ve üretken Yahudi mültecileri kabul etmeye devam edeceğini söyledi, fakat kitlesel bir şekilde mülteci kabul edemeyeceğini belirtti. Ona göre antisemitizm binlerce yıllık bir fanatizmin sonucuydu.[62]

Başbakan Refik Saydam, hükümet programını Meclis'e sunarken, Türk dışişleri siyasetinde hiçbir değişiklik olmadığını, devletin bütün taahhütlerine sadık olduğunu, doktriner eğilimleri veya yayılmacılık arzusunun bulunmadığını, Yahudilerin eşit ve hür vatandaş olduklarını vurguladı.[63] Nisan 1939'da azınlıkların laik idare heyetlerine sahip olmaları yasaklanırken dinî kurum ve idare heyetlerinin mevcut olmasına izin verildi. Özet olarak, yurtdışındaki olaylar ve eğilimler, Türkiye'nin iç siyasetinde bir değişiklik doğurmadı, Yahudilerin kültür ve dil bakımından Türkleştirilmeleri tek resmî amaç kaldı.

4. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Yahudileri*

İkinci Dünya Savaşı patlak verince, Türkiye'nin savunma antlaşması çerçevesinde İngiltere ve Fransa'ya katılması beklenebilirdi. Türk Hükümeti İngiltere ve Fransa ile üçlü savunma antlaşmasını zaten Türk kamuoyuna "tarafsızlığa devam etmeye imkân kalmamıştır. Batı'ya katılmak zorundayız" diye sunmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Türkiye kuvvetlilerin zayıfları yutmasına müsaade edemez" de-

62 *Journal d'Orient*,25 Nisan 1939.

63 *A.g.g.*, 28 Nisan 1939.

(*) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Levi, *Türk Yahudileri*.

mişti.[64] Buna karşın Türkiye derhal savaşa katılmadı.[65] 1940 yazında Almanya Fransa'ya saldırınca İngiltere ve Fransa da Türkiye'den yükümlülüğünü yerine getirmesini istediler. Fakat Türkiye henüz savaşa hazır olmadığını ve müttefiklerin onu gereği gibi silahlandırmadığını ileri sürerek savaş dışı kalmaya devam etti.

Batı cephesinde savaş çabuk sona erdi. Kısa bir zaman içinde Fransa düştü. Kurulan Vichy Hükümeti Almanlarla işbirliğine başladı. Avusturya ve Çekoslovakya'yı ilhak etmiş olan Almanya, Norveç, Benelüks, Fransa ve Polonya'yı da işgali altında tutuyordu. 1941 baharında Almanya ve İtalya Balkan ülkelerini de işgal ettiler. Bulgaristan, Romanya ve Macaristan Almanya ile işbirliğine girdiler. Savaş Türkiye'yi her taraftan çevirmişti. Balkan sınırları, Ege sınırlarına ek olarak Suriye'de Vichy Hükümeti hüküm sürüyordu, Irak'ta ise Nazi taraftarı Raşit Ali isyanı vardı (Nisan 1941). Alman büyükelçisi eski Başbakan Franz Von Papen vasıtasıyla da Türkiye'ye devamlı baskı vardı. Türkiye bu baskılara baş eğmeyip, Almanya'ya ortak olarak savaşa katılmayı red etti. Hatta Almanya'nın Irak, İran ve Afganistan'a doğru Türkiye toprakları üzerinden asker yollamasını, her tehlikeyi göze alarak, izin vermedi. Almanya Trakya ve Ege'de yeni toprak vaatleri vermesine rağmen Türkiye'yi kandıramadı.[66] Muhtemelen, Türkiye'nin bu tutumu İngiltere'nin Ortadoğu'yu elinde tutmasını mümkün kıldı. Bununla beraber Türkiye Almanya ile dostluk paktı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmada dahi Türkiye İngiltere'ye karşı taahhütlerinin devam ettiğini söyledi.[67] Bundan sonra uzun bir süre Türk dış ticaretinin çoğu Almanya ile yapıldı. Özel-

64 *Journal d'Orient*, 13 Mayıs 1939 ve *Journal d'Orient*, 30 Mayıs 1939.

65 Erkin, s. 186-187.

66 Aydemir, s. 184.

67 Erkin, s. 203-209.

likle Türk kromu Almanya'ya satıldı. Türkiye'nin her koşulda savaş dışı kalmakta direnişi, Almanya'ya Orta Doğu ve buranın petrolüne giden yolu kapadığı gibi, İngiltere'nin savaşa devamını mümkün kıldı.

Türkiye ile dostluk antlaşmasından sonra, Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdı ve kısa bir zaman sonra kuzeyde Leningrad, ortada Moskova, güneyde Kafkas önlerine kadar vardı. 1943 baharına kadar faşistler savaşta üstün durumdaydılar. Türkiye bu dönemde Almanlarla gerginlik yaratmaktan kaçındı. Türk siyaseti mantıkî ve ihtiyatlı idi.

Resmî çabalar ve baskılar yanında Almanya Türk kamuoyunu Türkiye'nin Almanya ile birlikte savaşa katılması için etkilemeye çalıştı. Gazeteciler, askerler, fikir sanat ve ilim adamları sık sık Almanya'ya davet edildiler, cephelerde gezdirildiler ve Alman askeri gücünü gözleriyle gördüler. Almanya'nın eline esir düşmüş olan Müslümanlardan gönüllü birlikler kurup Ruslara karşı bu birlikleri savaştırma deneyi bazı Türkleri çok etkiledi. 1941 Haziran sonrasının askerî ve siyasî durumu bazılarının gönlünde, Turan'ı kurmak için Almanya'nın yanında Sovyetlere karşı savaşa katılmak arzusu uyandırdı. Ayrıca giderek artan sayıda kimse Almanya'nın savaştan muzaffer çıkacağına inandılar. Türkiye'nin Lahey'deki büyükelçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu hatıralarında, yurda izinli geldiğinde o günlerde sadece İnönü ile Başbakan Saydam'ın, Batı'nın sonunda savaşı kazanacağına inandıklarını anlatır.[68] Birçok bakanlar dahil devletin diğer önde gelenleri, Alman eğilimi gösteriyorlardı. Alparslan Türkeş, hatıralarında ilk ihtilâl komitesinin 1942 yılında, subaylar arasında iktidarı devr alıp savaşa katılmak amacıyla kurulmuş olduğunu anlatır.[69]

Bu koşullar içinde Türkiye'de o zamana kadar benzeri

68 Karaosmanoğlu, s. 34-35.

69 Türkeş, s. 34.

görülmemiş bazı olaylar meydana geldi. Bunlara bakılarak belki Türk önderleri arasında Yahudi sorununa bakıp da bir değişiklik olduğu hükmüne varılabilir. Ayrıca 1940 yazından 1943 ilkbaharına kadar hiçbir Türk devlet adamının Yahudilerin eşitliği ve hakları hakkında beyanda bulunduğunu saptayamadık. 1941 ve 1942 yıllarında, askeri okullara aday yazıldığı sırada Savunma Bakanlığı, koşullar arasında, adayların Türk ırkından olmaları koşulunu da koydu. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk olarak ırk unsuruna resmen değinmeydi. Bu merkezî iktidar tarafından mı yapıldı, yoksa bazı Turancı subaylar mı oldu-bitti yaptılar bilemeyeceğiz. Türkiye'ye yabancıların girmelerinde gittikçe sıkılaşan sınırlamalar yapıldı. Yalnız burada vurgulayarak belirtiriz ki, Türkiye'nin kapıları Yahudi mültecilere asla kapanmadı. Bununla beraber, Türk vatandaşı Yahudilerin seferberliklerinde farklı işlem yapıldı. Birçoğu yalnız Yahudilerden kurulu birliklere yerleştirildiler, ne silah, ne de belli bir görev verilmeden kötü koşullar altında tutuldular. Bu yıllar içinde (1940-1943) Türkiye'de Yahudi sorununda birbirileriyle çelişen çok işlem yapıldı. Bu konuyu çok daha geniş bir şekilde ayrıca incelemek gerekmektedir.

5. Varlık Vergisi

Yahudilerle doğrudan ilgisi olan önemli diğer bir konu Varlık Vergisi'dir. Bu konu hakkında çok yazılmış, çok konuşulmuştur.[70] O zamanki İstanbul Defterdarı Faik Ökte bu vergiyi sonradan "facia" olarak adlandırmıştır.[71] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* eserinde bu verginin Yahudileri ilgilendiren yönüyle ilgilendi.[72] Varlık Vergisi çok

70 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, 1992

71 Faik Ökte kitabının adı *Varlık Vergisi Faciası*'dır.

72 Lewis, s. 239-244.

yönlü bir olaydı. İç gelişmelerle ilgisi olup, mahiyeti kesin değil çok karmaşıktır.

1942 yılı başında Başbakan Dr. Refik Saydam vefat etti. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa getirildi. Yeni hükümette Dr. Behçet Uz Ticaret Bakanı oldu. Şükrü Saraçoğlu, haklı veya haksız olarak sağ eğilimli sayıldı. Yeni başbakan olduğu günlerde gazetecilerle konuşurken, Saraçoğlu milliyetçiliğe değinerek "bu yalnız ırk değil, bir kültür meselesidir" dedi.[73] Bu sözlere göre, ırk Türk milliyetçiliğinin tek olmasa dahi önemli malzemelerinden birisiydi. Türkiye Cumhuriyeti'nde ırkçılık ilk defa ve bu kadar yüksek dereceli bir kişiden destek görüyordu. Diğer yandan yeni Ticaret Bakanı Dr. Behçet Uz, savaş koşulları içinde toptan ve anî bir liberalizme geçti. Her türlü sınırlamalar ve denetimler kaldırıldı. Belki başlıbaşına doğru sayılabilecek bir görüş çok uygunsuz koşullarda yürütülmeye konmuştu. Durum özellikle temel besin maddeleri için önemliydi.[74] Fiyatlar gittikçe artan bir hızla yükselmeye başladı. Daha da artacağı beklentisiyle istifçilik ve karaborsa başladı. Ekmek, şeker ve yağ kıtlığı başladı. 1942 yılı sonunda Behçet Uz'un liberalizmi tamamen çökmüştü. Tekrar çeşitli denetim ve sınırlamalara gidildi. Fakat arada para değerini kaybetmiş, çeşitli mekanizmalar çalışmaz olmuştu. Hükümetin, her çabası –devamlı zig-zag vardı– durumu daha da ağırlaştırdı. Hükümetin bu bunalımı çözmek için bulduğu çarelerden birisi de Varlık Vergisi'ydi. Vergiyi başta haklı göstermek için tüccarların özellikle azınlıkların, kolayca büyük paralar kazandıkları ve vergi vermedikleri ileri sürüldü. Vergi, piyasadan para çekmek ve bu yolda her türlü mala talebi azaltmak ve böylece fiyatları ve enflasyonu düşürmek için gerekli görülüyordu. Arada bir çok Yahudi'nin ticaretle uğraş-

---

73 *Journal d'Orient*, 21 Ocak 1942.

74 Aydemir, s. 225-228.

ması, "tüccar" sözcüğünü bir taraftan "Yahudi", diğer taraftan "istifçi", "vurguncu", "karaborsacı" sözcükleriyle neredeyse eş anlamlı yaptı. Dışarda askerî Alman zaferleri ve içte devamlı Alman propagandası birçok kişiyi Alman ideolojisinin doğruluğuna inandırırken, bir taraftan ırkçı eğilimler artıyor, diğer taraftan kıtlık giderek ağırlaşıyordu. Varlık Vergisi bu faktörlerin oluşmalarından doğdu.

Hukukî bakımdan Varlık Vergisi sakattı.[75] Adaletle çelişen iki önemli temel yönü vardı:

1- Belli bir ölçek konulmamıştı. Her yerde kurulacak mülkî memurlardan kurulu komisyonlar kendi kanaatlerine göre her mükellefe vergi takdir edeceklerdi.

2- Bu komisyonun kararı nihaî olup itiraz olanağı yoktu. Ayrıca vergiyi derhal ve nakten ödemek gerekiyordu.

Ödeyemeyenlerin malı-mülkü alınacak, kendileri ise çalışma kamplarına gönderileceklerdi. Bernard Lewis, Ankara'da, Yahudilere Türklerden beş kat oranında fazla vergi takdir etme kararı alınıp bunun sözlü olarak bildirildiğini belirtti. Biz uygulamada bunun da çok ötesine gidildiğini gördük. Yahudilere takdir edilen vergi, çoğunun olanaklarına göre astronomikti. Birçok kişi her şeyini kaybetti. Fakirler arasında yatağını yorganını satmak zorunda kalanlar çoktu. Bundan da feci olan korku mevcuttu. Bu konuda tanıklıklar çoktur, burada tekrarlamıyoruz.

1943 Ocak ayında, vergi borcunu ödeyemeyenlerin ev eşyaları dahil her şeylerine el koymalar başladı. Kendileri ise tutuklanarak Aşkale'ye iki metre kar içinde taş kırmaya gönderildiler. İlk tutuklanan 18 kişinin 12'si Yahudi, kalanları Rum ve Ermeni idi. Çoğu İstanbul ve İzmir'den, iki bin metre yüksekliğe gönderilen bu zavallılar sıkı jandarma nezaretinde kar, tipi içinde yol yapacaklardı. Bin beş yüz kadar kişi bu kaderle karşılaştı, sekiz yüzü Yahudiydi. Diğer-

75 Bakınız, ekler 11.

leri Rum ve Ermeni'ydiler. Bir tek Müslüman'ın dahi malına el konulmadı veya tutuklanmadı. Gidenlerden hastalananlar, ölenler oldu. Hayatta kalanlar da ömürlerinin sonuna kadar mânen yaralı kaldılar. Çalışma ücreti olarak günde iki buçuk Lira alıyorlardı. Yarısı yemek ve bakım parası olarak alınıyor, gerisi borca mahsuben maliyeye gönderiliyordu. Çoğunun borcu yüzbinlerle ölçüldüğüne göre, günde bir lirayla bu borcun ödenebilmesi tabiî olanaksızdı. Amaç cezalandırmak ve korkutmaktı. Saraçoğlu hükümeti, isteyerek ve açıkça yasaların öngördüğü eşitliği ihlâl etmişti. Aşkale'ye gönderilenler arasında, Başbakanın eski hocası, ilerde Türk ilim ve kültürüne büyük katkısı olacak, dolayısıyla özel mükâfat alacak olan, hukukçu Gad Franko dahi vardı. Fakirlere, muhtaçlara daima yardım etmiş Yahudi olan veya olmayan hayır kurumlarını desteklemiş olan Faraci, Kazes, Hananel, Saban, Kastoryano, Şuravski, Çikvaşvili, Arditi, Galimidi ve Grünberg ve birçok benzerleri bu vergiden ağır şekilde zarar görenler arasındaydılar. Birçok iş adamı iflas etti. Çok kişinin ev eşyalarına el konulup yok pahasına satıldı.[76] Bunlara paralel olarak, Yahudilerle alay, küçük düşürme, tehdit ve para sızdırma olayları arttı. "Stalingrad düşünce hepinizi yakacağız" sözlerini çok kimse duydu. Genellikle fizikî saldırı olmadı.

Varlık Vergisi'nin iç ticarî nedenleri vardı. Bütün mükelleflere uygulanmıştı. Azınlıkları daha fazla vergilendirmek ilke olarak kabul edilmişti. Fakat uygulamada özellikle Yahudilere yüklenildi. Öyle ki vergi konulunca, Almanlar ve müttefikleri Türkleri tebrik ettiler: "nihayet kan emici Yahudileri temizlemeye başladınız" dediler.[77] Hüseyin Cahit Yalçın buna cevap vererek, bu tebrik ve iltifatları red etti ve "Türkiye'de antisemitizm yoktur, Yahudiler kanımızı em-

---

76 *Journal d'Orient*, 22 Ocak 1943'teki ayrıntılara bakınız.

77 *A.g.g.*, 18 Aralık 1942.

memişlerdir. Türkler kimseye kanlarını emmeye imkân vermeyecek kadar akıllı ve güçlüdürler, bu sözler hem Türklere, hem Yahudilere hakarettir" şeklinde yazdı.[78]

O zamanlar Sanayi Bakanlığı'nda önemli bir görevi olan Şevket Süreyya Aydemir sonradan yazdığı bir kitapta, o günlerde İzmir Yahudi toplumunun önde gelenlerinden Behor Gomel ile Profesör Avram Galanti'nin kendisini ziyaret ederek vergiye karşı müdahalede bulunmasını rica ettiklerini yazar. Aydemir, ricalarını red ederek, "Türkler yüzyıllardır savaştılar, kan döktüler, Yahudiler ise çoğaldılar, ticaret yaptılar ve zenginleştiler, ne çıkar biraz para verseler" şeklinde konuştu. Kendi sözlerine göre Gomel ve Galanti derhal, "haklısın!" şeklinde bağırmaya başlamışlar.[79] Aydemir'in sözleri, haksız, yanlış ve genellemelerle doludur:

a- Osmanlı yasa ve kurallarını Osmanlı Padişahları ve devlet adamları koymuşlardır. Sanırız ki en önde devletin çıkarlarını göze almışlardır. Ne olursa olsun onların kararlarının sonuçlarından başkası suçlanamaz.

b- 1943 yılında Türk Yahudileri ve ondan önceki nesilde babaları eşit olarak herkes gibi ve yasalara uygun olarak askerlik yapmış durumdaydılar.

c- 20nci yüzyılda Türk Yahudilerinin sayısı iki yüz binden azdı. 16ncı yüzyılda İspanya göçü sonunda sayıları daha da fazlaydı, çoğalmamışlardı.

d- Çoğu İstanbul'da Balat, Hasköy, Kuledibi, İzmir'de Keçeciler, Çankaya, Mezarlıkbaşı ve Irgat Pazarı gibi fukara mahallelerinde yaşayan proleter, alt, orta tabaka veya esnaftılar. Aralarında çok, iş adamı, tüccar, zengin bulunsa dahi, genel olarak "zenginleştiniz" demek yanlıştı.

Aydemir ile Gomel-Galanti görüşmesi bir başka noktadan da önemlidir. Bir Türk'le Yahudi arasındaki tartışmada, Ya-

78 *A.g.g.*, 28 Aralık 1942.

79 Aydemir, s. 235-236.

hudi önyargılı olarak, "ben haksızım" noktasından yola çıkmaktaydı. Yoksa, Aydemir'in sözlerindeki yanlışları Gomel ve Galante tabiî biliyorlardı, fakat yanlış olduğunu söyleyemezlerdi.

Varlık Vergisi antisemit bir olay mıydı? Kesin yanıt ancak ilgili Türk arşivlerinin açılmalarından sonra verilebilir. Fakat 1943 yılında dahi Türkler antisemitizmi red etmişlerdi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın sözlerini yukarıda aktardık. Ayrıca vergi iç ticarî gelişmelerden doğmuştur. Tarihi bakımından da söylenebilecek vardı. Vergi, 1940-1942 yıllarında değil, Almanların parlak zafer devrinin sonlarında ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz sürekli yapılan Alman Nazi propagandasının etkisi olmuştur. Fakat asıl neden açlık, pahalılık, ekmek, yağ, şeker kıtlığı, çok Yahudi'nin tüccar oluşu, tüccarınsa, istifçi, karaborsacı görülmesindeydi. İktidar merkezî, yasayı iktisadi nedenler yüzünden hazırlamış fakat bu arada azınlıkları da zayıflatmak istemiş, yürürlükte ise özellikle Yahudilere karşı uygulanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Demokrasi Dönemi

1. Yahudilerin Durumlarındaki İlk Düzelmeler

1943 ilkbaharından sonra, Alman tehlikesinin Türk sınırlarından uzaklaşmasıyla beraber Türkiye tekrar Batı'ya yaklaşmaya başladı. Buna paralel olarak Türkiye'nin savaştan sonra çok partili demokratik rejime dönüşü hazırlandı, bu arada Yahudilere karşı olan çeşitli baskılar giderildi. Haziran 1943'te Varlık Vergisi'nin manevî babası Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu verginin azınlıklara karşı olmadığı şeklinde bir beyanatta bulundu.[1] Zamanla, aşırı sağcı gruplara karşı sert önlemlere başvuruldu.[2] Bu önlemlerin arkasında, günlük siyasete müdahalesini arttıran Cumhurbaşkanı İsmet İnönü vardı. İnönü kendisini Türkçü değil Türk milliyetçisi olarak tanımladı ve "Biz ne ırkçıyız, ne de Turancı" diye ekledi.[3] Kısa bir süre önce Başbakan kendisini Türkçü

1 *Journal d'Orient*, 16 Haziran 1943.

2 1944, Mayıs ayının Türk basınına bakınız. Ayrıca, Türkeş.

3 *Journal d'Orient*, 20 Mayıs 1944.

olarak tanımlıyor, ırkçılığı da Türkçülüğün bir parçası görüyordu. Zamanla Varlık Vergisi borçlarını ödeyemeyenlere karşı yasanın uygulaması durduruldu, mal varlıklarına el koymalar bitti, borçların bakiyeleri silindi, tutuklamalar ve çalışma kamplarına gönderilmeler bitti. Aşkale ve diğer yerlerdeki tutuklular serbest bırakıldılar. Gazetelerde azınlıklara özellikle Yahudilere karşı saldırılar durdu. İkide bir verginin antisemit eğilimli olmadığı şeklinde özür ve savunma karışımlı yazılar yayımlanır oldu. *Akşam* gazetesi, Alman blokunun, "Yahudiler Türklerin kanını emiyor, onları seni suistimal ediyor, işte Varlık Vergisi yoluyla Türkler Yahudileri temizlemeye başladılar", şeklindeki iddialarını red etti. *Akşam*, Yahudilerin sadık ve iyi vatandaş olduklarını ve selâmet içinde yaşadıklarını yazdı. Onlardan istenen tek şey yasaların gerektirdiği görevlerini yerine getirmeleriydi. Zaten Türkler akıllı olup kimse onlardan istifade edemezdi.[4] 1943 yılının sonuna doğru meşum Varlık Vergisi'nden kalan son kırıntılar da temizlendi, bu acıklı fasıl kapatıldı.

Aynı yıl T.B.M.M. için ara seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde Profesör Avram Galanti Niğde'den milletvekili seçildi.

2. Yahudi Mültecilere Yardım

Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun 1492 yılında İspanya'dan kovulan İspanyol Yahudi mültecileri kabul edişi gibi, Türkiye Hitler'in Almanya'da iktidara geldiği Ocak 1933 tarihinden başlayarak Yahudi mültecilerine kapılarını açmıştı. Yalnız bu kez, besbelli nedenlerden, mülteciler kitle halinde değil de daha seçilerek kabul edilmişlerdi. 1940'taki Alman zaferlerinden sonra Türkiye Almanya'yı tahrik etmek istememiş ve Yahudi mültecilerin Türkiye'ye gelişleri veya Türkiye'den geçişleri, göze batmayacak şekilde ve sessizce ya-

4 *Akşam*, 18 Ağustos 1943.

pılmıştı. Savaşın en karanlık günlerinde bile Türkiye'nin kapıları sınırlı şekilde de olsa mültecilere daima açık kaldı. Arada Türkiye çeşitli Yahudi örgütlerinin kurtarma çabalarını Türkiye'den sürdürmelerine, Türkiye'den besin maddeleri gönderilmesine yardım ettiği gibi diplomatik ve siyasî alanlarda da Avrupa Yahudilerine yardım etmiştir. Bu arada Türk diplomatlarının, ellerinden geldiği kadar Avrupa'da sıkışmış kalmış Türk vatandaşı Yahudileri korumaları altına alışlarını, ve çok kritik günlerde Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya iktidarı nezdinde, Romen Yahudilerinin Almanlara teslim edilmemeleri yolundaki yoğun baskı ve çabalarını minnetle, teşekkürle hatırlatırız.

Savaşın gidişatının değişmesiyle, 1943 ilkbaharından başlayarak, Türkiye'nin Yahudilere yardımı artmıştır. 1944 yılında Türkiye Almanya ile ilişkilerini kesmiş ve bundan sonra Türkiye'den Yahudilere yardım apaçık ve kitlesel bir hal almıştır. Özellikle, Bulgaristan ve Romanya[5] Yahudilerinin kitlesel olarak, kara veya deniz yoluyla Türkiye'den Filistin'e geçmelerine izin verilmiş, binlerce Yunanistan ve Rodos Yahudilerinin Türkiye'ye sığınmalarına olanak tanınmış ve Fransa, İtalya, Belçika ve Hollanda'daki binlerce Türk vatandaşı Yahudi kurtarılmıştır.

Bu arada bazı Türk gemilerinin, Filistin'e mülteci taşıdıklarını da hatırlatalım.[6] Yahudi kurtarma komisyonu yoluyla, mürettebatlarıyla beraber kiralanan Türkkan, Morina, Mefkûre ve Bülbül gemileri Yahudi mültecilerini Romanya limanlarından alıp onları Türkiye'ye, oradan Filistin'e taşımışlardır. Morina 315 yolcuyu İstanbul Haydarpaşa İskelesi'ne getirmeyi başarmıştır. Mefkûre yolda, galiba bir Rus denizaltısı tarafından batırılmış olup, yolcularının bir kısmı

5 *Journal d'Orient*, 7 Ağustos 1944.

6 *A.g.g.*, 16 Temmuz 1945.

boğulmuşlardır. Yüz elli kadarını, hemen arkada bulunan Bülbül toplamış ve kendi yolcularıyla beraber İnce Ada'ya çıkarmıştır. İstanbul'dan gönderilen kamyon ve otobüslerle bu mülteciler kara yoluyla İstanbul'a getirilmişler, bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Filistin'e yollanmışlardır.[7]

İtalya'da Mussolini'nin iktidardan düşmesi sonunda Almanya, Yunanistan, Ege adaları ve Rodos'u işgal etmiş ve derhal Yahudilerin imhasına girişmiştir. Birçok Rodos Yahudileri Türk balıkçıları tarafından Antalya'ya kaçırıldılar. Türk konsolosunun olaya müdahele etmesi birçok kişiyi mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Antalya'ya sığınan mültecileri İzmir Yahudileri koruyup selâmete ulaşmalarını sağlamışlardır. Bu mülteciler İngiltere Yahudi Kongresi kanalıyla Filistin'e giriş vizesi alınıncaya kadar Türkiye'de kaldılar.

Yunanistan başta Alman ve İtalyan işgal bölgelerine ayrılmıştı. Alman bölgesindeki Yahudiler kitlesel olarak ölüm kamplarına gönderildiler, aralarından kendilerinin Türkiye doğumlu veya Türk vatandaşı olduklarına dair herhangi bir belge gösterebilenler kurtuldular. Selânik'ten dört yüz kadar Yahudi kayıklarla, sallarla hatta yüzerek Türkiye'ye sığındılar ve kurtuldular. İtalyan bölgesinde durum daha yumuşaktı ve Türk balıkçı ve kayıkçıları Yahudilerin çoğunu İzmir'e kaçırmayı başardılar. İzmir Yahudi toplumu, Büyük Leblebicioğlu Hanı'nı kiralayıp mültecilerin yerleşmelerine tahsis etti. Bölge, Alman işgaline geçince durum sıkılaştı. Bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan'daki konsolosu çok can kurtarmıştır. Selânik dahil Batı Trakya'dan deniz yoluyla Türkiye'ye sığınanlar "kazazede" sayılmış, kendilerinden hiçbir belge aranmaksızın Türkiye'de kalmalarına ve Filistin'e geçmelerine izin verilmiştir. Bunlar Edirne ve İstanbul Yahudi toplumlarından yardım görmüşlerdir.

Türk diplomatları özellikle İtalya ve Vichy Fransa'sında-

7 *A.g.g.*, 16 Temmuz 1944.

ki Türk vatandaşı Yahudilerin kurtarılmalarına çok çalışmışlardır.[8]

Macaristan Yahudilerinin Almanlardan "satın alınmaları ve kurtarılmaları" ile ilgili her temas Türkiye'den yürütülmüştür. Eğer anlaşmayı Almanlar son anda ihlâl etmeselerdi, bunlar da Türkiye yoluyla kurtarılacaklardı.

Bu çok önemli konu hakkında beş yıl önce uzun bir araştırma yapmıştık, şimdi bu araştırmayı derinleştirmekteyiz, bitince ayrı bir kitap olarak yayımlanacağını umarız. Yukarıda söylediklerimiz, ufak bilgi kırıntılarından ibarettir.

3. Demokrasinin Başlaması

Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasının iç siyasetteki en önemli sonucu kısa bir zaman içinde 1944-1946 yıllarında çok partili demokratik rejime geçişi olmuştur. Yeni partilerin kurulmalarıyla beraber siyasette genel bir liberalleşme meydana gelmiştir. Bu gelişmeler derhal ve olumlu olarak Yahudileri etkiledi. Partiler Yahudilere açıldılar. 1945 yılı ara seçimlerinde, toplumun en faal üyelerinden şair ve hukukçu İbrahim Nom (Abraham Naon) Cumhuriyet Halk Partisi'nden aday gösterildiyse de seçimi kazanamadı.[9] 1946 genel seçimlerinde, Avram Galanti ve İbrahim Nom, Cumhuriyet Halk Partisi'nin adaylarıydı, Salamon Adato ve Yosef Salmona, Demokrat Parti'nin adaylarıydı. Avram Galanti ve İbrahim Nom'u önceden tanıyoruz. Salamon Adato, hukukçu olup, Edirne'de doğmuştu, bu kentin Yahudi okulunu bitirdikten sonra İstanbul'a geçti, Galatasaray Lisesi'ni ve Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Sorbonne Üniversitesi'nde Hukuk Doktoru oldu. Osmanlı ordusunda Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtiyat subayıydı. Savaştan beri İstanbul'da

8 *A.g.g.*, 7 Ocak 1945.

9 *A.g.g.*, 13 Haziran 1945.

yaşamış ve avukatlık yapmıştı. Yosef Salmona 1889 yılında Selânik'te doğdu, 1906 yılında Galatasaray Lisesi'ne yazıldı. Okuldan sonra İstanbul'a yerleşip ticaretle uğraştı. Bu dört adaydan Salamon Adato İstanbul milletvekili seçildi. Demokrat Parti saflarında aktif bir siyasî hayatı oldu, mükemmel bir milletvekili olarak tanındı, Yahudi toplumunun dertleriyle de ilgilendi.

Seçim kampanyası sırasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu radyoda uzun bir konuşma yapıp milliyetçilik hakkında görüşlerini sundu. Saraçoğlu'na göre, "ben Türk'üm" diyen herkes Türk olup, ona Türk gibi davranmak gerekirdi.[10] Aynı kimse 1942 yılında ise ırkı, milliyetçiliğin önemli bir unsuru olarak görüyordu. Bu Türkiye'ye hâkim olan ideolojideki değişikliği göstermesi bakımından önemlidir. Az zamanda çok yol alınmıştı.

Liberal rejim, çeşitli kısıtlamaların ve sansürün hafifletilmeleri ters etkiler de yaptı. Yukarıda gördüğümüz, 1934 Trakya olaylarının baş sorumlusu Nazi Cevat Rıfat Atilhan Milli Kalkınma Partisi'ne katıldı, bu partiye antisemit bir kimlik kazandırmaya çalıştı. Başkan Nuri Demirağ dahil olmak üzere partinin önde gelenleri, O'nu kabul etmediler. Partide bölünme oldu, sonunda Atilhan partiden atıldı, İslâmî aşırı sağda ortaya çıktı. Bu akımın içinde de antisemit eğilimler görüldü. Bu eğilim özellikle Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisinde belirgindi.[11] Necip Fazıl Kısakürek de, Cevat Rıfat Atilhan gibi bayağı bir antisemitizmin sözcüsü oldu. *Büyük Doğu* ayrıca milliyetçiliğe ve Atatürkçülüğe karşıydı. Sonunda hükümet tarafından kapatıldı.[12]

1946 seçimleri gergin bir hava içinde yapıldı. İktidar Partisi C.H.P. mutlak çoğunluk kazandı. D.P. seçimlerde yolsuz-

10 *A.g.g.*, 9 Temmuz 1946.

11 *Vatan*, 22 Temmuz 1953.

12 *Journal d'Orient*, 30 Temmuz 1947.

luklar yapıldığını iddia etti. Önemli olan seçim sonrasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun siyasetten çekilmesiydi. Cumhurbaşkanı İnönü Başbakanlığı Atatürk devrimlerinin kuramcılarından Recep Peker'e verdi. Yeni Başbakan, hükümetin kurulmasıyla beraber milliyetçilik ve milli kimlik hakkında görüşlerini topluma sundu. Recep Peker'e göre demokratik rejim mutlak eşitlilik gerektirirdi. Azınlıkların tam eşitliğe ve her türlü haklara sahip olmaları şarttı. "Eğer geçmişte bazı sınırlamalar ve sakatlıklar olmuşsa, biz bunu derhal düzeltmeliyiz"[13] diye ilân etti ve bu bağlamda antisemitizme de değindi ve "20 yüzyılın yüzkarasıdır!" dedi.[14]

Başbakan Recep Peker'in, eşitlik hakkındaki düşünceleri sözde kalmadı. Birkaç ay içinde gerekli yasal değişiklikler yapılarak azınlıkların yedek subay olmaları mümkün kılındı. Ayrıca artık azınlıklar ordu'nun tüm birliklerinde her türlü görevlere atanıyor ve silah taşımalarına da izin veriliyordu.

Bu liberal ve hoşgörünün hâkim olduğu hava içinde 1930'larda kapanmış olan Yahudi kurumları dirilmeye başladılar. Vakıflar bütçesinin T.B.M.M.'de tartışılması sırasında Salamon Adato, Yahudi toplumunun iç yönetimi sorununu ortaya attı.[15] Güncel yasa gereğince toplumun iç yönetiminin Vakıflar Müdürlüğü'nün elinde bulunduğunu ve bunun saçma olduğunu söyledi. Sorun, Meclis Komisyonları'na da getirildi ve toplumun iç yönetiminde daha bağımsız olmasını sağlayacak değişiklikler yapma kararı alındı, giderek yetkililerin toplum işlerine müdahaleleri azaldı.

En önemli ve acele sorun Yahudi toplumunun ve kurumlarının hiçbir yasal konumları bulunmamasıydı. Bu yüzden 1920'den beri bir Hahambaşı yoktu, ayrıca çoktandır hiç iç seçim yapılmamıştı. Hem gelenek hem yasa gereğince idare

13 Karpat, s. 257.

14 29 Mart 1947'de İstanbul Üniversitesi'nde verdiği nutuktan.

15 *Journal d'Orient*, 21 Aralık 1947.

heyetleri malî rapor verip ibra edilmek zorundaydılar. Bunun için bir genel kurulun toplanması gerekiyordu. Ancak genel kurul raporları inceleyip ve kabul eder ve idare heyetini ibra edebilirdi. Yine yalnız genel kurul idare heyetlerinde değişiklikler yapabilirdi. Bunlar Hahambaşılık Nizamnamesi'nin 47. maddesi gereğiydi. Halbuki 1930'lardan beri iç seçim ve genel kurul toplantıları yapılmadığından idare heyetleri değişmemiş ve değişiklikler düzensiz bir şekilde yapılmıştı. İzmir'de Sabi Saltiyel ve Emanuel Sidi, İstanbul'da Marsel Franko ve Hanri Soryano toplumun yükünü on beş yıldır omuzlarında taşıyorlardı.[16] Durumda zamanla yavaş yavaş değişiklikler yapıldı, 1953 yılında Cumhuriyet döneminde ilk olarak bir Hahambaşı seçildi.

Diğer taraftan çeşitli kültür, spor ve sosyal yardım kurumları aktifleştiler. İstanbul'da eski Bar- Kohva Spor Kulübü bu defa Yıldız Spor adıyla tekrar çalışmaya başladı.[17] İzmir'de Salhane Gençlik Kulübü kuruldu.[18] Burgaz Adası'nda fakir çocuklar için yaz kampları açıldı. Alliance okulları mezunlarının Amicale adlı derneği tekrar Arkadaşlık Yurdu Derneği adı altında kuruldu. İzmir'de toplum idare heyeti çalışma sahasını genişletti ve Derito Komunal[19] adlı bir iç vergiyi toplamaya başladı. Bu gelir çeşitli çalışmaların giderlerini karşılar oldu.

Önemli bir diğer konu, okullar konusuydu. Demokrasi döneminin meyvaları bu konuda da fazlasıyla görüldü. Cumhuriyet döneminin başında bu okullar görmüş olduğumuz gibi bağımsızlıklarını kaybettiler, her bakımdan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı oldular. Yahudi öğretmenler yavaş yavaş azaldı, hatta ortadan kalktı. Yahudi okullarında Türk

16 *A.g.g.*, 27 Aralık 1947.

17 *A.g.g.*, 27 Aralık 1947

18 *Şalom*, 4 Mart 1948.

19 *Şalom*, 7 Eylül 1950.

öğretmenler ders okutur oldu. Fakat asıl önemli olan İbranice ve Yahudi dini ile ilgili derslerin yasaklanmalarıydı. Demokrasi döneminde bu yasak kaldırıldı. Okul yönetimine az da olsa bile bir bağımsızlık kazandırıldı. Bununla beraber, ders programı devlet okulları ders programını aynen kapsamaya devam ettiği gibi öğretmen ve müdürlerin de çoğu Türk'tü. Yahudiler arasında öğretmenlik bir meslek olmaktan çıkmıştı.

Diğer bir alan basın alanıdır. 1947-1948 yıllarında beş yeni Yahudi gazetesi kuruldu. İlki Moşe Benbasat'ın idaresindeki *Şabat*[20] gazetesiydi. Arkasından bugün halen yayımlanmakta olan Avram Leyon'un *Şalom* gazetesi geldi. *Atikva* üçüncü İspanyolca gazete olup *L'Etoile du Levant*, Benaroya'nın yönetiminde ve Fransızca idi. Bu yeni gazeteler önceki *La Boz de Oryente* ve *La Boz de Türkiye* gazetelerinden çok farklıydılar. Önceki gazeteler, belki zorunlu olarak dalkavuklaşmış gazetelerdi. Yenileri daha açık, dürüst ve cesur oldular. Toplumun dertleri ile ilgilenir oldular, her şeye daha tarafsız bir gözle bakıp, sırasında eleştirir oldular. Bu tabiî liberal demokratik rejim sayesindedir.

Bunlara paralel olarak, Türk kamuoyu daha açık ve hoşgörülü oldu. "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyalarına rastlanmaz oldu. İspanyolca konuşanlara müdahaleler kalmadı. Tersine artık, çocuğunun İspanyolca konuşmasından ürküp onu susturmaya çalışan Yahudi anneye gülümseyip "bırak çocuğu konuşsun madam, şimdi demokrasi var" diyenlere rastlanır oldu. Sertlik, küçük düşürme ve alay giderek ortadan kalktı.

İktisadî sahada, Türkiye hızlı bir kalkınma dönemine girdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarına tepki olarak ticari

20 Bu yeni gazetelerin hepsi lâtin harfleriyle yazılıyordu. Eski gazetelerde, İspanyolca Raşi tipi İbrani harfleriyle yazılırdı. Halkın çoğunluğu artık İbrani alfabesini bilmiyordu. Zamanla, içlerinde İspanyolca azaldı, Türkçe arttı. Bugün *Şalom* genelde Türkçe'dir.

hayat canlanırken Türk dış ticareti de arttı. Truman Doktrini, Marshall Planı ve sonradan NATO ve iki taraflı antlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye önemli miktarda dış yardım geldi. Devletçiliğin, yerini liberal özel teşebbüse bırakması da faydalı oldu hızlı bir kalkınma dönemi başladı.

Kısaca, İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarından başlayarak Türkiye'nin dış ilişkilerinde, siyasî rejiminde, ideolojisinde ve iktisadî alanda, Yahudilerin durumunu iyileştiren gelişmeler birbiri arkasından geldiler.

4. İsrail Devletinin Kuruluşu ve Kitlesel Göç

Türkiye içinde Yahudiler için olumlu gelişmeler yer alırken, 1948'de modern Yahudi tarihinin en önemli olayı, İsrail Devleti'nin kuruluşu gerçekleşti. 1947-1948 yıllarında Türkiye Arapların tezini destekledi. Bunun en önemli nedeni İslâmî dayanışmaydı. Ayrıca Türkiye İngiltere'ye çok yakındı, İngiltere ise İsrail'in kurulmasına karşıydı. Birleşmiş Milletler'deki o hayatî oylamada Türkiye, İsrail'in kurulmasına karşı oy kullandı. Birleşmiş Milletler kararı, Yahudi tezine uygun olarak Filistin'in ikiye bölünmesini bir bölümünün Yahudilere verilmesi yolundaydı. Bu kararın sonucunda İsrail Devleti kuruldu, fakat derhal Arap Devletlerinin ortak saldırısına uğradı. Bu ilk İsrail-Arap savaşında Türkiye tarafsız kaldı, fakat kamuoyunun çoğunluğu Arapları tuttu. Birçok yeni, marjinal, ve özellikle mizah gazeteleri –*Bomba*, *Dâva*, *Davar*– veya antisemit dergiler ve gazeteler –*Mücadele*, *Milli İnkılâp*– kuruldu. Bunlar özellikle İsrail-Arap savaşı ile ilgilendiler. Savaşın gelişmesini, gerçeklerden uzak tek taraflı ve Yahudileri alçaltıcı bir şekilde verdiler. Bu gazetelerde İsrail ve Türk Yahudileri arasında fark gözetilmedi. Sayfalar yine alay, Yahudi fıkraları ve Yahudi

karikatürleri ile doluydu. Önemli ciddi gazete ve dergiler genellikle tarafsızlardı. Savaş bilindiği gibi yarım milyon nüfuslu İsrail'in bütün saldırgan Arap devletlerini hezimete uğratmasıyla sonuçlandı. Savaşın bitişiyle dört bin kadar Türk Yahudisi İsrail'e göç ettiler. Türk kamuoyu bu göçü çok kötü bir şekilde karşıladı. Yahudilerin kitlesel bir şekilde Türkiye'yi terk etmeye karar vermeleri Türk kamuoyunca kabul edilmesi ağır olan bir davranıştı. Recep Peker'den sonra Başbakanlığa gelmiş olan Hasan Saka hükümeti, Yahudilerin Türkiye'den çıkışlarını yasakladı.[21] Yasak sonra değiştirildi, İsrail hariç olmak üzere, yurt dışına gitmek serbest bırakıldı. Bu yasak Arap devletlerinin baskısıyla konulmuştu. Bir miktar Yahudi İtalya veya Fransa yoluyla İsrail'e göç ettiler. Basında Yahudilerin tavrını cesaretle açıklayan Yahudiler çıktı. Dr. Eli Şaul *Demokrat İzmir* gazetesinde bir dizi yazı yayımladı ve yazılarında, Türkiye'den İsrail'e göç eden her Yahudi'nin bir Türk propagandacısı olacağını ve bundan Türkiye'ye sadece fayda geleceğini yazdı.[22] O'na göre hem sadık bir Türk hem iyi bir Yahudi olma olanağı vardı ve bu iki olgu birbirleriyle çelişmiyorlardı. Yeni Yahudi gazeteleri göç yasağına karşı çıkan cesur yazılar yazdılar.[23] Bu arada Rav Rafael Saban bir süre İtalya'da kaldı ve galiba bu ülke yoluyla İsrail'e göç olanaklarını araştırdı. Türk basınında ona karşı çok yazılar çıktı. *En Son Dakika* gazetesi Rafael Saban'a karşı bir dizi yazı yayınladı. Yazılar gülünç denilecek kadar saçmaydılar. Örneğin, İsrail'e Yahudi göçü komünizm oyunu gibi gösterildi. Hatırlanacağı gibi o yıllardaki Sovyetler Birliği-Türkiye bunalımı yüzünden, komü-

---

21 Bu konudaki gelişme ve değişiklikler, *Şabat* gazetesinin 1947-1948 yıllarındaki sayılarından takip edilebilir.

22 *L'Etoile du Levant*, 26 Ekim 1948, yazıyı naklediyor.

23 Örnek olarak bakınız Benaroya imzalı makale, *L'Etoile du Levant*, 12 Kasım 1948.

nizme yakıştırılan her şey derhal en olumsuz anlam alıyordu. *En Son Dakika*'ya göre Rav Saban İtalyan Komünist Partisi'yle işbirliği yapmakta olup, Moskova'nın uygun göreceği an işaret verilecek ve bütün Türk Yahudileri bir anda Türkiye'yi bırakıp İsrail'e göç edeceklerdi. Bütün bunların amacı Türkiye'ye zarar vermek amacı taşıyan bir komünist entrikası olup Sovyetlerin işbirliğiyle yapılıyordu.[24] Bu ve benzeri yayınların sokak dedikodularından fazla bir değerleri yoktu.

Türk Yahudilerinin dolaşım ve göç özgürlüklerindeki sınırlamalar uzun süre devam etmedi. 1949 yılında Şemsettin Günaltay Hükümeti bu sınırlamaları iptal etti. Türk Yahudileri, Türkiye'den İsrail'e doğrudan göç edebildiler. Buna ek olarak Türk denizcilik şirketleri İstanbul ve İzmir'den Hayfa'ya gemi çalıştırmaya başladılar. Dört yıl içinde Türk Yahudilerinin çoğu İsrail'e göç ettiler. Bunlar İsrail Devleti'nin ilk yıllarındaki tüm zorluklarına ortaktılar. Hiçten bir toplum, bir ekonomi kurulmasına katkıda bulundular. Yıllarca göçmen kamplarında –beyt olim– yaşayanlar oldu. Sonunda İsrail toplumunun ayrılmaz bir parçası oldular. Bu tarihe kadar Türk Yahudilerinin yüzde sekseni İsrail'e göç etmişlerdir. Bu toptan göç, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türk Yahudilerinin Türkiye'deki yaşam koşullarının her bakımdan mükemmelleştiği bir dönemde oldu. Fakat demokrasi ve onunla beraber gelen hoşgörü, ve iktisadî kalkınma, Varlık Vergisi'ni ve Aşkale'yi derhal unutturamamıştı. Toptan göç 1941-1943 yıllarındaki zorluklardan doğdu.

Türkiye ile İsrail arasında ilişkiler ve işbirliği doğdu ve yeşerdi. Genç İsrail Türkiye'de çok sempati topladı. Çölün yeşermesi, ilim, kültür, sanat, iktisat, hatta askeri alanlardaki başarıları için çok olumlu şeyler söylendi. Türkiye, İsrail devletini Orta Doğu'nun diğer tek demokrasisi olarak gör-

24 *L'Etoile du Levant*, Kasım ayı sayılarında naklen.

dü. İki devlet komünizmin yayılmasına ve teröre karşı beraber çalıştılar. Suriye ile Türkiye, ve, Mısır ile Türkiye arasında sık sık görülen gerginlikler İsrail-Türkiye ilişkilerini pekiştirdi. İsrail'in çeşitli yönleri, askerlik yapan kızlar, kibutz[25] v.b. imgeler Türkiye'de ilgi topladılar. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler geliştikçe, Türk Yahudileri de saygınlık kazandılar. Diğer taraftan, bunalım anlarında Müslüman Türkiye İsrail'e göç etmeyip çeşitli Arap ülkelerinde, kalmış olan Yahudiler için dış dünya ile irtibatlarını sağlayan bir kanal oldu. İsrail'deki Türk Yahudileri ise Dr. Eli Şaul'un önceden söylediği gibi İsrail'de güçlü bir Türk lobisi teşkil ettiler. Ermeni, Rum ve Arapların Türkiye'ye karşı çalışmalarını genellikle onlar dengelediler.

5. Hahambaşı Seçimi

1921 yılında Ribi Haim Nahum'un görevinden istifa etmesinden beri Türk Yahudilerinin yetkililerce tanınmış, resmî ve yasal bir ruhanî lideri yoktu. Ribi Becerano 1931 yılında ölünceye kadar bu görevi yüklenmişse de o Hahambaşı değil, vekildi. 1936 yılında hukukçu Profesör Mişon Ventura Hahambaşı vekili yapılmak istendiyse de bu girişimden gerçekte olumlu bir sonuç çıkmadı. Dinî mahkeme başkanı oldukları süre Ariel, Şaki, Aruete ve Saban resmî törenlerde Yahudileri temsil ettiler. Ancak 1946 genel seçimlerinden sonra, Yahudilerin bu konudaki başvuruları dikkate alındı. Sonunda özel bir hükümet kararı çıkarılarak Yahudilerin Hahambaşı seçmelerine izin verildi. Bu izin Türk hükümetinden çıkmıştır, seçimle ilgili tüm ayrıntıları olumlu bir şekilde belirtir. Yahudi toplumuna ait her kişiye seçme hakkı tanındı. Her

25 Ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan ve gönüllülerden oluşan kolektif bir örgüt. Kibbutzlarda özel servet olmayıp, Kibbutz tüm üyelerinin ve ailelerinin gereksinmelerinden sorumludur.

üç yüz seçmen için bir ikinci seçmen seçildi. Bu şekilde seçilen yetmiş ikinci seçmen İstanbul'da toplandılar. İstanbul'dan Moşe Benhabib, Rafael David Saban ve İzmir'den Gavriel de Boton aday gösterildiler. Sonunda Ribi Rafael David Saban oybirliğiyle Hahambaşı seçildi. Otuz iki yıl sonra, 1953 yılında Yahudilerin tekrar bir Hahambaşı'ları vardı.

Rafael David Saban ölünceye kadar görevinde kaldı. Onun vefatı üzerine Ribi David Aseo seçildi. Hâlâ görevindedir.

Rafael David Saban, seçilince yetkililerden yakınlık ve itibar gördü. Önemli devlet memurları kutlama ziyaretine geldiler. Devletin önderleri onu kabul ettiler. Aynı 1953 yılında, İstanbul Yahudi Hastahanesi'nin yıllık Purim[26] Balosu'nu Cumhurbaşkanı Celal Bayar şereflendirdi. Devlet başkanları o zamandan beri Yahudilerin Roşaşana (Dini Yılbaşı) bayramlarını kutlarlar.

Bu hoşgörü ve yakınlık ortamına bütün kamuoyu ortak oldu. Bunun sonucunda çok kısa bir zamanda, Yahudiler Türk kültür ve toplumuna kaynaştılar. Hoşgörü onlarca yıl süren baskılardan daha etkiliydi. 1950'lerden beri, Türk Yahudilerinin ana dili Türkçe olmuştur.

6. Yahudi Kurumları Konusu

Türkiye'de kalan bugünkü küçük Yahudi toplumunun baş sorunlarından biri kurumlardır.

İki kuşak önce iki yüz bin kişiye hizmet görmek için hazırlanmış kurumlar bugün yirmi beş bin kişinin sırtına kalmıştır. Birçok kentte hiç Yahudi kalmamıştır. Her birinde hiç değilse bir mezarlık ve bir havra mevcuttu. Birer tarihî anıt ve belge olarak ve sanat bakımından değerlerine paha biçilmezken ihmalden, bilinçsizlikten bunların çoğu zamanın

26 Mordehay'ın Yahudileri, onları öldürmeyi tasarlayan, Haman'dan kurtarmasını simgeleyen dini bayram.

dişlilerinde öğütüldüler. Diğer taraftan yasal bakımdan Yahudi toplumunun varlığı olan kurumlar birer vakıftırlar. Son sahip, Türk devleti adına Vakıflar Genel Müdürlüğü'dür. Yahudiler onları kullanabilirler, kullanılmayanlar, işlevi kalmayanlar satılamaz, devlete intikal eder, o kurumla ne yapılacağını devlet kararlaştırır. Yahudi toplumunun kalmadığı Batı Anadolu ve Trakya'nın birçok kent ve kasabalarındaki eski mezarlık, havra, okul v.b. binalar yıkıldılar, yok oldular. Henüz var olanlar da bu yolu tutmuşlardır. Eski büyük ve tarihi Edirne'nin büyük Yahudi Sinagogu Vakıflar'a intikal etmiştir. Tire mezarlığı, gecekondu mahallesine dönmüştür. Tekirdağ'daki Sinagog'a bir yol inşası sırasında el konulmuştur. İzmir'deki Portekiz Havrası yanmıştır. İzmir'de Talmud Tora Okulu'nun eski belge ve kitapları yok olmuştur.

Düzenli Yahudi toplumlarının hâlâ İstanbul ve İzmir'de çalışmakta olmaları sayesinde eski kurumların korunmalarına, hiç değilse kutsal kitapların saklanmalarına çalışılmaktadır. Duygusal nedenlerle dahi olsun, Yahudiler artık oturmadıkları mahallelerde kalmış eski havralarda hiç değilse bayramlarda, dua etmek için bazen toplanmaktadırlar. Büyük çabalarla Yahudi okulları açık tutulmaktadırlar. Bu okullarda genellikle Türk öğretmenler, Türk programına göre ders verirler. Okulların Yahudilikleri öğrencilerin kimliklerinden gelmektedir. İzmir'de herhangi bir yaştaki çocukların sayısı on-on beşten ibarettir. Tek okul Talmud Tora, artık hiçbir Yahudi'nin oturmadığı bir mahallededir. Orada okumak için uzun bir yolculuk yapmak gerekmektedir. Yaşlılar evinde kalanlar çoğunlukla hiçbir yakınları kalmamış olanlardır. İstanbul'da ülkü sahibi gençler büyük çabalarla, artık Türkçeleşmiş *Şalom* gazetesini yayımlamaktadırlar. Bazı kültür merkezleri hâlâ açıktır. Yahudi toplumu bugün çok az kişiden oluşmaktadır, bunun sonucu olarak eldeki olanaklar sınırlıdır.

7. Kimlik Sorunu

20. yüzyılın başında Türkiye'de iki yüz bin Yahudi vardı, bu sayı 1950'lerde kırk bine düştü. Bugün yetmiş milyonluk Türkiye'de yirmi beş bin kadar Yahudi vardır, yani nüfusun on binde üçü kadar. Bu kadar az bir nüfus kendi özel kimliğini korumakta güçlük çekmektedir. Ayrıca gittikçe standartlaşan, laikleşen ve modernleşen toplumda günlük yaşamın bir çok yönü açısından Yahudileri komşuları Türklerden ayırt eden somut hiçbir şey kalmamaktadır. Yemekte kaşerliği arayanlar, Cumartesi ve dinî bayram günlerine dikkat edenler veya günlük dualarını edenler azalmaktadırlar. Yahudilikleri biraz eskinin rüzgârıyla, biraz İsrail'le duygusal ilişkiyle devam etmektedir, halbuki Yahudilerin değerleri özel kimliklerini koruyabilmelerindedir. Yoksa yetmiş milyonluk Türkiye'de her bakımdan Türkleşmiş yirmi beş bin kişi daha bir şey değiştirmez. Eski âdet ve gelenekleri bilenler, hatırlayanlar ve yürütenler eksilmekte, karma evlilikler artmaktadır. Yahudiler bugün Musa dininden birer Türk olma durumunu dahi aşmışlardır.

İsrail'e göç etmiş olan Yahudilere gelince, bu kitap boyunca gösterildiği gibi Türkçe konuşmamakla suçlanmış olan yüz bin kadar Türk Yahudisi bugün İsrail'de genellikle Türkçe konuşuyorlar, Türkçe gazete ve dergi yayımlıyorlar, oturdukları binalara Hazar Apartmanı, Sevinç Apartmanı gibi adlar takıyorlar. Yüzyıllar boyunca Türkiye'de "Yahudi" idiler, şimdi İsrail'de Türk diye çağrılmaktadırlar...

Son Söz

Türkiye Cumhuriyeti temel ilkeleri bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu niteliyen yarı özerk, iç örgütlü azınlıkları Türkiye Cumhuriyeti artık kabul etmemektedir. Kişiler, bir Cemaatten geçmeksizin doğruca devlete bağlıdırlar. Devlet yasaları yaşamın her yönünü kapsamaktalar ve bütün vatandaşlar için din, ırk farkı gözetmeksizin geçerli olmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nde geçici ve kısa olan bir iki dönem hariç, birey olarak eşitlik ve hoşgörü içinde yaşanmış, fakat Yahudilerin bir toplum olarak iç özerkliği kalmamıştır. Çok partili demokratik rejimin, yumuşak, liberal havası içinde dahi bağımsız kurumları olmamıştır. 1953'teki Hahambaşı seçimi özel bir karar çerçevesinde yapılmış ve seçici forum, tek kere toplanıp görevini yerine getirdikten sonra dağılmıştır. Okul, hastahane, mezarlık kısaca tüm kurumlar yetkililerin denetimi altındadırlar, devlet yasalarına bağlıdırlar, yasaları yorumlayan da yine devlettir. Genel olarak yetkililer, özel örgüt ve kurumların mümkün olduğu kadar az çalışmalarını, ve her koşul altında dış ülkelerdeki

örgüt ve sivil kurumlarla ilişkileri olmamalarını isterler.

Kişi olarak Yahudiler günlük yaşamlarında tam hak ve eşitliğe, sosyo-politik açıdan ise, yasal olarak tam hak ve eşitliğe, fakat fiilîyatta sınırlı hak ve eşitliğe sahiptirler. Cumhuriyet, yasa hükümranlığına ve eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Buna geleneksel olarak Türklerin liberal, cömert ve başkalarının haklarına saygılı oluşlarını, asla Türkiye'ye has yerel bir antisemitizmin gelişmediğini eklersek, Yahudilerin günlük yaşamlarının en mükemmel koşullarda geçtiğini anlarız. Ev içi komşuluk ve iş hayatlarında Yahudi olmalarının bir rolü yoktur asla din konusunda baskı ve sınırlamaya uğramamışlardır.

Ancak sosyo-politik yaşamda durum farklıdır. İslâm, Türk kimliğinin en önemli unsuru olmaya devam etmektedir. "Türk kimdir?" sorusuna ilmî olarak "Türkçe konuşan her Müslüman" yanıtı verilebilir. Modern, laik Türkiye'de dahi gayri Müslim terimi gayri Türk terimine yerini bırakmamıştır. Türkçe konuştuğu an her Boşnak, Çerkes, Arnavut v.b. Türk sayılır ve önünde her kamu görevi açıktır. Halbuki bir Yahudi vali, bir Yahudi bakan, bir Yahudi general düşünülemez. Demek ki askerî ve mülkî görevler onlara kapalıdır. Hukukçu ise avukatlık yapabilir, fakat Yahudi bir yargıç, Yahudi bir savcı hiç olmamıştır. Bilmem bir ilk veya orta okulda Yahudi öğretmen, Dışişleri Bakanlığı'nda sorumlu bir Yahudi diplomat düşünülebilir mi? Bu tür kamusal alanlardaki görevlerde Yahudilerin varabildikleri en üst derece, yedek subaylıktır.

Kişi olarak gündelik yaşamlarında, vurguluyorum, koşulları en uygun olanlardır. Bazen kökü dışarda, dar bir antisemitizm kafa kaldırırsa da bu çok devam etmez. Yerel nedenlerle yalnız 1923-1927 ve 1941-1943 yıllarında baskıya uğramışlardır. 1950'lerden başlayarak, sayısı çok azalan Türk Yahudileri ile devlet yetkilileri arasında devamlı bir balayı durumu hüküm sürmektedir.

Ekler

1

Son Osmanlı Meclisi seçimlerinden önce 1920 yılının Mart ayında *Yedi Gün* dergisinde yayımlanan bir yazıdan *Journal d'Orient*'in aktardığı bölüm:

> "Son haberlere göre, aleyhteki propagandaya rağmen Yahudiler son meclis seçimlerine katılmışlardır. Bu olay, muhterem Haim Nahum Efendi'nin vatanperver çalışmalarına eklenip bizi çok mutlu kılmaktadır. Tüm dünyanın sırtını Türklere çevirdiği bu zamanda Yahudilerin seçimlere katılışı ne güzel ve ne duygulu bir girişim. İkinci derece muntahipleri buna karşılık vermeli ve Mişon Ventura seçilmelidir."

2

İstanbul Yahudi İdare Heyeti'nin 16 Mart 1923 tarihli bildirisi:

> "İdare Heyeti'nden sayın Yahudi toplumuna,
> *İleri* gazetesinde yayınlanan Yahudilere karşı yazılmış

makale üzerine, daima barış ve anlayış içinde yaşamış unsurlar arasında gerginlik yaratan bu hakaret kampanyasının durdurulması için yetkililere gerekli başvuru yapılmıştır. Yetkililer, Hahambaşı Kaymakamı'nı [Ribi Moşe Becerano] gayet iyi karşılayıp, hükümetin Türk Yahudilerine karşı iyiniyetini tekrarlamış ve, bu tür olayların tekrar edilmemeleri için gerekli kesin talimatı vermişlerdir."

3

1924 Anayasası'ndan:[1]

68. Madde: Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilmektir. Her bireyin hürriyeti, başkasının hürriyetinin başladığı yerde biter. Hürriyetler arası sınırı yasa tesbit eder.

69. Madde: Türkler yasa karşısında eşit olup ona riayete mecburdurlar.

88. Madde: Türkiye'de vatandaşlık bakımından, din ve ırk farkı olmaksızın bütün halk Türk sayılır. Türkiye içinde veya dışında Türk babadan doğan veya Türkiye'de Türk olmayan babadan doğup da Türkiye'de yaşayan ve Türk vatandaşı olmak isteyen herkes Türk'tür.

4

İzmir'in kurtuluşu ve büyük yangın sırasında Yahudiler:

"İzmir'den gelen yolculardan elde edilen tanıklıklara göre İzmir'deki Yahudi mahalleleri yangından zarar

1 1924 Anayasası 1961, 1973 ve 1982 yıllarında değiştirilmişse de, din ve ırk farkı gözetmeksizin vatandaşlar arasında eşitlik ilkesi bu anayasalarda aynen korunmuştur.

görmemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa özel bir emir ile, Yahudilerin selâmetine itina gösterilmesini istedi.

Bununla beraber, başka mahallelerde yaşayan veya mülkleri, dükkânları olan birçok Yahudiler bu felaketten çok zarar gördüler."

(*El Tyempo* 22 Eylül 1922)

Topladığımız bazı sözlü tanıklıklar:

M.M.: "9 Eylül ve sonraki günlerde İzmir'de tek bir Yahudi'nin burnu bile kanamadı. Sıkıntıya, tehlikeye düşen her Yahudi 'Nahum Efendi' diye bağırıyor, duyan Türk askerleri derhal yardımına koşuyordu."

SH.K.: "Rum işgalinin son günlerinde Rumlar bize hep 'sizi keseceğiz' diyorlardı. Türklerin gelişi bizi kurtardı."

C.L.: "Aydın'da Rumlar hepimizi öldüreceklerdi. Türkler bizi kurtardı."

Y.B.: "Aydın'da Rumlar bizi öldüreceklerdi. İşaret olarak kapılarımıza fenerler astılar. Türkler kurtardı."

A.N.: "Aydın'da Rumlar katliam hazırlıyordu. Fenerlerle bütün Yahudi evlerinin kapılarını işaretlediler. Türklerin gelişi bizi kurtardı."

5

İzmir'deki Yahudi mülteciler:

İzmir kentinin birçok kasabasında yaşayan Yahudiler korkunç bir bunalım geçirdiler. Hepsi İzmir kentine kaçmak zorunda kaldılar. Durumları çok kötü... Evlerini mal ve mülklerini bırakmak zorunda kaldılar, kaçan Yunan ordusunun önünden kaçtılar. Durumları çok acıklı. Ellerinde hiçbir olanak kalmadı. Derhal

yardım gerekmektedir.

Kentimizdeki Bene Berit locası Başkanı Jozef Niego'ya bir mektup gönderen Avukat Albert Tarika, bütün Yahudi derneklerinden, zavallı kardeşlerimiz için yardım istemektedir.

(*El Tyempo*, 22 Eylül 1922)

6

Hahambaşılık İdare Heyeti Genel Sekreteri Ş. Altabef'in 13 Kasım 1922 tarihli çağrısı:

İzmir ve civarındaki Yahudilerin uğradıkları ağır felâket sonucu İzmir'e sığınmış olan on beş bin Yahudinin içinde bulundukları feci durum ve devlet yardımına muhtaç bir durumda beş parasız kalmış olmaları karşısında, İdare Heyeti sayın Kaymakam Efendi [Ribi Moşe Becerano] oy birliğiyle bütün dernek, örgüt ve mahalle idarelerine davetiye göndererek, onları bu feci durum karşısında ne yapılabileceğini görüşmeye çağırmıştır.

Kırk yedi davetliden otuzu daveti kabul etmişlerdir. Oturum Kaymakam Efendi ve sayın Albert Hazan Efendi'nin başkanlığında yapılmıştır.

Saat 10.30'da Kaymakam efendi oturumu açarak hazır bulunanlara teşekkür etmiş ve kardeşlerimizin içinde bulundukları feci durumu acıklı bir şekilde anlatmıştır.

İdare Heyeti Başkanı Albert Hazan Efendi birkaç söz ekleyerek durumu ve acele hareket etme gereğini anlatmıştır.

Hazır bulunan herkes duygulanmış ve genel komiteler kurarak, elbise ve para yardımı toplamaya başla-

yacaklarını bildirmişlerdir. Hazır bulunanlar kendi aralarında derhal yardımlarda bulunmuşlardır. Hasköy toplumu temsilcisi kendi toplumunun içinde bulunduğu acı duruma rağmen, gelirlerinden yüz Lira bağışlamıştır. Haydarpaşa toplumu temsilcileri son yangının zararları için on Lira taahhüt etmişlerdir.

İdare Heyeti, insanlık ve Yahudi dayanışması ile ilgili işleri toplayıp yürütecek merkezî bir komite kurmaya gayret edecektir. İdare heyeti, kentimizdeki bütün kardeşlerimizin bu çağrıyı cömertlikle cevap vereceklerine emindir.

Sayın Kaymakamın açılış sözleri:

"Bu günkü davetimizi derhal kabul etmenizden ötürü sizlere bütün kalbimle teşekkür ederim.

Bu toplantının amacı, sizi İzmir ve civarındaki dindaşlarımızın feci durumlarından haberdar etmektir. Bu zavallıların acı çığlıkları göklere yükseliyor. Bu toplumdan Hahambaşılığa gelmiş olan haberlere göre binlerce kişi bir kuru ekmek dilimine muhtaç durumdadırlar! Aydın vilâyetinin önemli kasabalarından on beş bin mülteci, yatacak yerleri, yiyecekleri ve bu korkunç kış havasından kendilerini koruyacak hiçbir şeyleri olmaksızın oldukları yere yığılmışlardır. Önceden, fakirlere yardım etmeyi âdet edinenler, öksüzleri giydirmiş olanlar, şimdi gözlerinde yaşlarla, kendilerine kuru ekmek, giyecek ve sığınacak yer verilmeleri için yalvarıyorlar. Gün görmüş, varlıklı kişiler bolluktan, yokluk uçurumuna yuvarlandılar..."

(*El Tyempo* 14 Kasım 1922)

Sözlü tanıklıklardan:

C.L.: "Babamın bahçe içindeki avlulu evini, dükkânını içindeki her şeyle beraber bırakıp İzmir'e kaçtık. Sonradan her şeyin yandığını duyduk. Aydın'a dönüp kalan arsaları aramamıza, satmamıza izin verilmedi."

M.M. "Yahudilerin Aydın'a dönmeleri ve oturmaları yasaktı."

7

24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'ndan:[2]

Madde 37: Türkiye, 38'nci Maddeden 44'ncü Maddeye kadar olan Maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik (tüzük) ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.[3]

Madde 38: Türk hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin doğum, bir ulusal topluluktan olma (milliyet, *nationalité*) dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksik-

2 *Lozan Barış Konferansı tutanaklar-belgeler,* çev: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, 1993, İkinci Takım, Cilt II, s. 10-13.

3 Osmanlı İmparatorluğu Sevr Antlaşması'nı kabul ettiğinde azınlıklar konusunda diğer yenilmiş devletlere yüklenmeyen çok ağır koşulları kabul etmişti. Lozan'da azınlık hakları en önemli çekişme konularından biriydi. Türkiye bu konuda yalnızca diğer devletlere yüklenen koşulları kabul ediyordu. İngiltere Hıristiyanlar için askerlikten bedel karşılığı muafiyet talep ediyordu. İngiltere'nin istediği bu muafiyet Yahudileri kapsamına almıyordu. İngiltere'nin talebi red edildi. O zaman İngiltere Hıristiyanların, Hıristiyan subaylar altında ayrı birliklerde hizmet etmelerini istedi. Bu istek Yahudileri kapsamıyordu, Türkiye bunu da red etti. (Bakınız Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası* (İstanbul, 1942, Ahmet Sait Matbaası, s. 53, 128-129.)

siz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar,[4] bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39: Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık (medenî) haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla (medenî haklarla) siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın, ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri

4 Türkiye azınlık olarak yalnız gayri Müslimleri tanıdı. Bu yalnız Türk ve Müslüman arasında belli bir ayırım olmamasından doğmadı. Türkiye, Arap ve Kürtlere özel bir hak verme niyetinde değildi. (Bakınız Bayur, s. 142.)

bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden (garantilerden) yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel âyinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41: Genel (kamusal) eğitim konusunda,[5] Türk hükümeti, Müslüman-olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyrukların çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devletler bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din, ya da

---

5 Lozan Konferansı sırasında Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa diğer heyetlere bir muhtıra vererek, okullar konusunda azınlık okullarının yalnızca Türk yasa ve ilkeleri çerçevesi içinde çalışabileceklerini bildirdi. Sonradan, okullar konusunda Türkiye bu muhtıraya dayandı. Halbuki imzalanan antlaşmanın metninde bu muhtıranın tersine azınlık okullarına birçok hak tanınmıştı. Türkiye antlaşmaya karşı olarak çeşitli sınırlamalar getirdi. Azınlık okulları için, Lozan göz önüne alınmaksızın tümüyle özel okullar nizamnamesi uygulandı. Bu nizamname ise aslında Türk okullar için hazırlanmıştı, öğrencilerin Türkçe konuşan Türk çocukları olmalarına göreydi. (Bakınız Bayur s. 157/158.)

hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların *(établissements et institutions)* yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 42: Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupa'lı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 43: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel âyinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uy-

ruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44: Türkiye bu Kesimin bundan önceki Maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, işbu Andlaşma uyarınca kabul ederler.[6]

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunamama tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri (tâlimatı) verebileceğini kabul eder.

Türkiye bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14'ncü maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlı-

6 Milletler Cemiyeti Meclisi baştan beri zayıftı. Bu konuda da etkisizdi. Bayur'un dediği gibi Türkiye, Lozan'a dayanarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın talimatlarına direnen tüm azınlık okullarını kapattı. (Bakınız Bayur s. 158/159.)

ğın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13'ncü maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

8

Subhi Nuri'nin *İstanbul* gazetesinde yayınlanan makalesinden:

"... Yahudilere gelince, ekonomik faaliyetleri yüzünden onlara saldırıp duruyoruz...

Halbuki onlardan öğrenmeliyiz, onları ekonomik faaliyette ve teşebbüste örnek almalıyız. Bu bize ve ekonomimize yalnız fayda getirir. Onların niteliklerinin ve değerlerini tanımamak daima vatana gösterdikleri sadakati unutmak gibi haksızlıktır."

(*El Tyempo* 11 Kasım 1924)

9

Vakit gazetesinde Yahya Halid'in makalesinde:

"... Musa'nın çocukları kullandıkları ve Judeo-Espanyol diye adlandırdıkları dilin bayağılığını gayet iyi bilirler. Yabancılar önünde kültürlü görünmek için, ana dillerinden bir sürü deyim ve sözcük soktukları bozuk bir Fransızca konuşurlar. Okullarında Fransızca kullanırlar, çünkü ana dillerini eğitimde kullanmak mümkün değildir. Çoğu dilimizde okumayı, bazıları yazmayı dahi bilirler... Buna rağmen ağızlarındaki bozma dili ana dil bilmeye devam ederler..."

Hiç değilse, ölü bir dil fakat din ve dua dili olan İbraniceyi kullansalardı.. Çünkü bu dil onları diğer ül-

kelerdeki kardeşlerine bağlardı...[7] Buna karşılık onları kovmuş olan bir ülkenin dilini dört yüz yıl boyunca korumak hem de onları kabul etmiş olan ülkede...

Yahudiler hiç değilse normal zamanlarda içinde yaşadıkları ülkeye faydalı unsurdurlar. Bunun için ben Musevi vatandaşlarımızın kullandıkları lehçeyi unutup Türkçe konuşur, okur ve yazar olmalarını böylece Türk kültürüne, diğer ülkelerde yaptıkları gibi, hizmet etmelerini isterim.

İsrail oğulları her yerde çalışkan, akıllı ve alçak gönüllüdürler. Onun için yaşadıkları ülkeye yalnız fayda getirirler, Türkiye hariç her yerde Yahudilerin arasından matematikçiler, düşün ve sanat adamları, ilim adamları ve felsefeciler çıkar.[8] Örnek getirmeye gerek yoktur. Yahudiler kültüre büyük hizmet etmişlerdir... Eski Yunan ilimleri Müslümanlara geçmiştir. İslâm kültürü onları Avrupa'ya geçirmiştir. Bunlar ise büyük ölçüde Yahudilerin katkılarıyla gerçekleşmiştir... Fakat Türkiye'de Yahudiler hizmet ve faaliyetlerine rağmen milli ülkülere yabancı kalmaktadırlar... İçlerinden bir Spinoza, bir Einstein çıkmasını dilemeye hakkımız yoksa da hiç değilse bir Bernstein çıkmasını ve Türkçe tiyatro yazmasını isteyebiliriz..".

(*El Tyempo*, 20 Kasım 1924)

---

7 Diğer ülkelerdeki Yahudiler de İbranice değil ya Türkiye'deki gibi Judeo-Espanyol (Yahudi İspanyolcası) veya Judeo-Alman (Yidiş) konuşurlar. Fransızca'yı bozuk bir lâtince olarak görmenin olanaksız olduğu gibi bu Yahudice diller "bozuk bir lehçe" deyip geçiştirilemeyecek kadar karışık, olumlu ve tarihi gerekçelerden doğmuş olaylardır.

8 Türkiye'de de Yahudiler Türk kültür hayatına genellikle, tıp, müzik, ilim, çeviri ve diplomasi, dış ticaret ve sanayi konularında karınca kararınca hizmette bulunmuşlardır.

10. Elza Niyego Olayı[9]

Savcının sözlerinden:[10]

> ... Önceden hazırlanmış bir tarafı var. Yahudiler binlerce yıldır çektikleri ızdırabı hatırladılar, Siyon kızı imgesini hatırladılar ve birçok suç işlediler. Birçok iyilikler gördüğü ve Türklerin koruması altında olduğu halde, Yahudi cemaatinin gözleri rüyalarla doldu ve önünde yürüyen Siyon kızından başka bir şey görmedi.
>
> Galata'dan Şişhane'ye kadar her tarafı doldurdular.[11] Merhumenin tabutunu sanki bütün Yahudiliğin simgesiymiş gibi taşıdılar. Cinayet yerine gelince, cenazeye dahil olmayan birisinin sözleri duyuldu.[12] O zaman hepsi birden ona bağırmaya başladılar: "Adalet isteriz! Bizim cenazemiz cenaze sayılmaz mı?" Polislere vurdular. Türklerle Yahudiler arasında nefret ve anlaşmazlık doğurdular. Hiç kuşku yok ki her şey önceden hazırlanmıştı. Bene Berit ve Amikal[13] bu cenaze için sekiz bin lira harcadılar. Ben burada Yahudi vatandaşlarımızın durumunu incelemek istiyorum.[14] Binlerce yıl acı çektikten sonra, bir ülkeden diğerine kovulduktan sonra, Türkiye'de âlicenaplıkla karşılandılar. Ülkenin zenginliklerinden faydalanıyorlar.

---

9 Bütün metinler 19 Eylül ile 22 Eylül 1927 tarihleri arasındaki *El Tyempo* gazetesinden aktarılmıştır. Aynı metinler Fransızca olarak *Journal d'Orient*'in 19 Eylül 1927, 22 Eylül 1927, 23 Eylül 1927, ve 27 Eylül 1927 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır.

10 Başsavcı Bahaettin Efendi.

11 Galata ile Şişhane arası bir kilometreden fazladır.

12 Cenaze yüzünden yoldan geçemeyen biri olacak.

13 Alliance okulları mezunlarının kurduğu bir dernek.

14 Bundan sonraki sözler belli sanıklara belli bir suç için sarf edilmemiş olup, ideolojik saçmalıklarla dolu olup, tüm Türk Yahudilerine karşı sarf edilmişlerdir.

Bu vatandaşlar, afedersiniz, nankörlüğe kapıldılar. Bir genç kızın öldürülmesi, kulakları sağır eden gösterilere çıkmalarına yetti. Yarın da böyle yapacaklardır, başka bir bahane bulacaklardır. Her gün Türk milletine en ağır hakaretleri ediyorlar, vapurlarda bozuk bir lehçe kullanıyorlar,[15] ya da bir Fransız'ın anlayamayacağı bir Fransızca konuşuyorlar. Asla Türkçe konuşan bir Yahudi görmezsiniz. Kendilerine cömertlikte davranan bir milletin dilini hakir görüyorlar. Başka bir ülkede böyle yapmazlar. Almanya'da hangi Yahudi Almanca konuşmaz?...

Jak Pardo'nun ilk sorgusundan:

Hâkim: Mektubu neden yazdın?

Suçlu: İsmet Paşa öğrencimdir. İyi kalpliliğini ve asaletini tanırım. "Cumhuriyet" sözcüğünün temel direklerindendir. Onun için yazdım, bin kere pişmanım. Ben ihtiyar bir adamım, kimseyi gücendirmek istemedim. Yanılmışım galiba. Tutuklanan Yahudilerin çocuklarını gördüm, acıdım, onun için yazdım.

Hâkim: Kaç kişi tutuklandı? Biliyor musun?

Suçlu: Hayır, bilmiyorum.

Hâkim: Dokuz kişi tutuklandı. Tutuklanan başka yüzlerce Türk, Rum, Ermeni var. Neden onlara acımadın? Bunlar akraban mı?

Suçlu: Hayır, ben onları tanımam.

Hâkim: Öyleyse onları savunmaya mı çıktın? Seni avukat mı tayin ettiler?

Suçlu: Hayır.

Hâkim: Sen İsmet Paşa'nın Cumhuriyet'in temel

15 Judeo-Espanyol başlı başına bir dildir. Bozuk bir İspanyolca saymak, İspanyolca'yı bozuk bir Lâtince görmek gibidir.

direği olduğunu biliyorsun da neden Cumhuriyet Mahkemeleri'nin yasalara aykırı hiçbir şey yapmayacaklarını bilmiyorsun? Neden suçluların tutuklandıklarından şikâyet ediyorsun?

Suçlu: Yanıldım. Hiç kimsenin mahkûm olmadıkça tutuklanmayacağını sanıyordum.

Hâkim: Diyelim ki acıdın. Mektubunla ne elde etmek istedin? Mahkemelerin bağımsız olduklarını bilmiyor musun? Başbakanın karışmayacağını bilmiyor musun? Bir de emekli öğretmen ve asker olduğunu iddia ediyorsun!

Suçlu: Delirmişim, yanıldım.

Hâkim: Neden mahkemelere hakaret ettin?

Suçlu: Hepsi yanlış. İhtiyarlığım yüzünden. Mektup yazdım. Duygusal kriz geçirmişim. Suçumu itiraf ederim!

Hâkim: Birkaç kişinin tutuklanmaları yüzünden bu duygulanma neden?

Suçlu: Ağlayan kadınlar gördüm, sürüklendim.

Suçlu (ağlayarak; hükümden önceki son sözlerinden): Uzun yıllar vatan ve millet için okullarda emek verdim. Binlerce öğrenci yetiştirdim. Niyetim olmadan bir suç işledimse önceki hizmetimi hesaba alın, sizin merhamet duygularınıza sığınırım.

Mahkeme kararından:[16]

Cenaze yerel Yahudilerce hazırlandı. Feci cinayetten duygulanmışlardı.

Bu ölçüde bir cenazenin ulaşım tıkanıklığına yol açması doğal olduğundan, cenazenin belli bir amaçla

16 Karar 22 Eylül'de yani mahkemenin açıldığı tarihten otuz iki gün sonra verildi. Avram Korido'nun daha üç gün cezası vardı. Diğerleri ise otuz iki gün tutuklu kalmışlardı.

hazırlanmış olduğuna dair hiçbir delil bulunmadığından, cenazeye katılanlar toplantı yasasına karşı gelmemişlerdir ve suç unsuru hiç yoktur. Polis memurları Ali ve Seyfettin'in dövüldüklerini, hakaret edildiklerini, görevlerini yerine getirmelerinin önlendiği hakkında yazdıkları raporu olay gününden üç gün sonra yazdıklarından, bu rapor gereği gibi yazılmış sayılamaz, zira derhal yazmalıydılar. Dövüldüklerinin, hakaret edildiklerinin ve görevlerini yerine getirmede engellendiklerini iddia ettiler ve buna rağmen sustular; getirdikleri tanıklar yanıldılar, sözleri birbirleriyle çelişkiliydi ve sanıkları tanımadılar. Tanıkların ifadelerinin birbirleriyle çelişkili olmalarından, dövme ve hakaret meydana geldiğine dair delil bulunmadığından, Asker Avram ise Şükrü Efendi'yi sivri bir âletle yaraladığından, bunun mahiyeti belli olmayan bir kavga sonucu olduğu anlaşıldığından ve bu arada yara kapandığından onun 22 Ağustos'tan başlayarak otuz beş gün hapse mahkûm edilmesine ve bütün diğer sanıkların beraat edilmeleri ve derhal serbest bırakılmaları kararı alınmıştır.

Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhuriyet Başsavcılığı'na mektubu:[17]

Gazetelerden Pardo Efendi'nin bana mektup yazdığını ve bunun için mahkemeye verildiğini okudum. Böyle bir mektubu hatırlamadığım için araştırdım.

Bu mektubun Fransızca olarak yazılıp bana 26 Ağustos'ta gönderildiğini haber aldım. Yetkililer mektubu açtılar, tercüme ettiler ve mahkeme konusu olan bir olaya değindiğini gördüler. Bu durumda ge-

17 Mektup Türk basınında kararın ertesi günü yayınlandı. Gazeteler mektubun Başsavcılığa karardan sonra ulaştığını vurguladılar.

rekeni yaptılar. Benim haberim olmadan, normal yollardan mektubu savcılığa gönderdiler. Bu mektubu yazma nedenim, yetkililerin bir yanlış yaptıklarını söylemek değildir. Mektubu göndermekle yanlış hareket etmediler. Yasaya göre mektubu Savcılığa göndermek gerekiyordu.

Bu mektubu yazma nedenim, size Pardo Efendi hakkında yirmi dokuz yıl önceden bildiklerimi hatırladıklarımı söylemek zorunda olduğumu hissetmemdendir. Askeri Lise'de bize altı yıl boyunca Fransızca öğretti. Bütün varlığıyla, kalbiyle ve vücuduyla görevine bağlıydı. Asla kimseye zarar vermeyi düşünmez ve elinden de gelmezdi. Öğrencilerine, hatta memnun olmadığı öğrencilerine karşı sınırsız bir sabrı vardı. Derslerinde zayıf olan öğrencilere cömertçe not verdiğini hatırlıyorum. Bugün otuz yıl sonra dahi Pardo Efendi'nin düşünceyle dahi olsa kötü bir iş yaptığına inanamam.

Bu açıklamalarımın Başsavcılıkça bir vatandaşın açıklamaları olarak kabul edilmesini dilerim. Karar Cumhuriyet Mahkemesi'nindir.

Derin saygı duygularımla

İsmet
Başbakan
20 Eylül 1927

11

11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu:

VARLIK VERGİSİ HAKKINDA KANUN

1. VERGİNİN MEVZUU

MADDE 1 – Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adiyle bir mükellefiyet tesis edilmiştir.

MADDE 2 – Varlık Vergisi aşağıda yazılı zümrelere dahil olan hakikî ve hükmî şahıslardan alınır:

A) 2395 ve 2728 sayılı yasalarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar;

B) Büyük çiftçiler (Büyük çiftçiden maksat, işinin idaresine ve vüs'atine halel getirmeksizin bu mükellefiyeti ifa edebilecekleri bu kanunda yazılı komisyonlarca tesbit edilenlerdir);

C) Uhdelerinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayri sâfi iradı yekûnu 2500.- liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5000.- liradan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;

D) 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tâbi bir iş veya teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;

E) Meslekleri tacir, komüsyoncu, tellâl veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya münhasır olsa bile ticarî muamelelere tavassut ederek

komisyon ve yahut tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya ayniyat almış olanlar.

MADDE 3 – İkinci maddede yazılı mükellefiyet zümrelerinden iki veya daha ziyadesine dahil olanlar bu zümrelerin her birinde ayrı ayrı mükellef tutulurlar.

Umumî, mülhak ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 numaralı kanuna tâbi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlarla kadroya müsteniden yevmiye ile istihdam edilenler yalnız bu maaş, tahsisat, ücret ve yevmiyelerinden dolayı ikinci maddenin A fıkrasındaki mükellefiyete tâbi değildirler.

MADDE 4 – 1837 sayılı Bina Vergisi Kanununun 3'üncü ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanununun 2'nci maddesinde sayılı bina ve arsa sahipleri, ikinci maddenin (C) fıkrasından yazılı mükellefiyetten muaf tutulur.

MADDE 5 – Vergi, hakikî ve hükmî şahıslar namlarına tarholunur ve eshamlı ve eshamsız şirketlerde hisseye bakılmaksızın şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınır.

2. VERGİNİN MİKTARI

MADDE 6 – Yedinci maddede yazılı komisyonlar, ikinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini, her mükellef namına 1941 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir veya tasfiyeye takaddüm eden son yılda tarhedilmiş veya tahakkuk ettirilmiş vergi miktarlarını, çiftçilerde mükellefin ziraî vaziyetini ve gayri menkul sahiplerinin de irat ve vergi kıymeti miktarlarını gözden geçirmekle beraber bunlarla mukayyet olmaksızın edinecekleri kanaate göre takdir ve tesbit ederler. Ancak

2395 sayılı kanunun 11'inci maddesi hükmü dairesinde kazanç beyannamelerine bilânço raptetmek mecburiyetinde bulunan anonim, komandit, limited ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin vergileri, 1941 takvim yılına veya ticarî yılına ve ticarethanelerini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlarda terk, devir ve tasfiyeye takaddüm eden son seneye ait safî kazancının yüzde ellisinden aşağı ve anonim şirketlerde yüzde yetmişinden yukarı olamaz.

3. VERGİNİN TARHI

MADDE 7 – İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarile belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer âzadan müteşekkil bir ve icabına göre müteaddit komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraatten anlayanlar arasından iki aza seçilir.

En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükelleftirler. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde tensip edecekleri memurları tevkil edebilirler ve kendileri de icabına göre istedikleri komisyonlarda bulunabilirler.

Komisyonların, büyük çiftçileri tesbit için yapacağı toplantılarda ticaret odası yerine ziraat odalarınca kendi âzaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce hariçten ve ziraatten anlayanlar arasından seçilecek iki âza komisyona iştirak eder.

Komisyon kararları ekseriyetle verilir, reylerde müsavat halinde reisin bulunduğu taraf tercih edilir.

MADDE 8 – Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tesbit ettikleri sırada şeriklerin de servetleri derecesini ve fevkalâde kazançlarını araştırarak bunların da mükellefiyetlerini takdir ederler.

MADDE 9 – Komisyonlar, muhtelif zümrelerin mükellefiyet derecelerini tesbit işini on beş gün içinde intaç ile mükelleftirler. Bu müddet zarfında işini bitiremiyen komisyonların memur olmayan âzası değiştirilerek yerlerine son meb'us intihabında müntehibi sani olanlar arasından belediye reislerince seçilecek dörder zat alınmak suretile komisyonların âzası tamamlanır.

MADDE 10 – Mükelleflerin tesbiti sırasında komisyonlarca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağılmasından itibaren en geç iki ay içinde varidat dairelerince tesbit olunarak 7'nci madde hükmü dairesinde yeniden teşkil edilecek komisyonlara bildirilir. Komisyonlar azamî on beş gün içinde bu mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmağa mecburdurlar.

4. VERGİNİN TEBLİĞİ VE TAHSİLİ

MADDE 11 – Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylerde münasip mahallere listeler yapıştırılmak suretile ilân ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmıyan mahallerde belediye tellâlları marifetile halka ayrıca haber verilir.

Komisyon kararları nihaî ve kat'î mahiyette olup bunlara karşı idarî ve adlî kaza mercilerinde dava açılamaz. Ancak bir mükellef namına ayni mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi tarhedilmiş oldu-

ğu takdirde bunlardan en yüksek olanı ipka edilerek diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en büyük mal memuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinir.

MADDE 12 – Mükellefler vergilerini, talik tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına yatırmağa mecburdurlar.

On beş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru, lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayri menkul mallarile alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilir.

On beş günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin Tahsili Emval Kanununa tevfikan tahsiline tevessül edilmekle beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için yüzde bir ve ikinci hafta için yüzde iki zammolunur.

Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemiyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedenî kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmayan umumî hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükelleftiyete tâbi bulunanlarla kadınların ve elli beş yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili Emval Kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükelleftiyetine tâbi tutulmıyabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur.

Çalışma mecburiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur.

Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerini vermeyen mükellefler, ayni müddet zarfın-

da vergileri miktarınca Hazine bono ve tahvilatı veya banka teminat mektubu tevdi ettikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili Emval Kanununun ve çalışma mecburiyetinin tatbiki bir ay müddetle geri bırakılabilir.

MADDE 13 – Kollektif ve komandit şirketlere ait vergilerin icabı halinde ortakların ve komanditelerin şahsî mallarından istifası hususunda da Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunmakla beraber ortak ve komanditeler çalışma mecburiyetine de tâbi tutulabilirler ve on ikinci maddenin ikinci fıkrası hükmü bunlar hakkında da tatbik olunur.

Bu madde ile on ikinci maddede yazılı karar ve muameleleri kat'î olup bunlara karşı idarî ve adlî kaza mercilerinde dava açılamaz.

5. TEMİNAT

MADDE 14 – Varlık Vergisile mükellef tutulanların ikametgâhlarında, gerek kendilerine ve gerek karı veya kocalarına veya kendilerile birlikte oturan usul ve füruğ ile kardeşlerine ait dükkân, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalâthanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi bir namına kayıtlı olan gayri menkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların satılmasında da Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunur. Verginin teminatını teşkil eden bu mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erer.

Mükelleflerin zilyedliği altında veya yukarıda yazılı mahallerde bulunan menkul mallara müteallik satış, temlik ve rehin iddiaları muteber sayılmaz ve bu nevi mallar hakkında dermeyan olunacak istihkak iddiaları dinlenemez.

Bu kanunun neşrinden mukaddem başlamış olan ve bir ilâma veya bu hüküm ve kuvvette noterlikçe tanzim edilmiş mukaddem tarihli resmî bir senede müstenit olmıyarak yapılmış bulunan takip neticesinde icra dairelerince konulmuş olan ihtiyatî ve icraî hacizler bu teminat hükmüne halel vermez. Bu hacizler ancak vergi alacağının tahsilinden sonra bir bakiye kaldığı takdirde bu kısım hakkında infaz olunur.

Gayri menkullerin satışında bunların Varlık Vergisi mükellefiyeti ile ilişiği olmadığı alâkalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapamaz. Yapılan tesciller hükümsüz sayılır.

6. MÜRURUZAMAN

MADDE 15 – 9 ve 10'uncu maddelerde yazılı müddet ve şartlar içinde tarhedilemeyen vergiler, bu müddetler geçtikten sonra yeniden tarh ve tahsil edilemez.

Bu kanun mucibince tahakkuk ettirilmiş olan vergiler 1943 malî yılından itibaren beş yıl sonra tahsil olunamaz. Verginin tahsili için yapılacak her nevi takip muameleleri, müruruzamanı keser.

7. MER'İYET MADDELERİ

MADDE 16 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

MADDE 17 – Bu kanunun hükümlerini yürütmeğe İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

11/11/1942

12

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin 29 Mayıs 1952 gün ve 15053 sayılı kararına göre Hahambaşı seçecek ikinci seçmenlerin seçimine dair Özel Kararname'den:[18]

1- Türkiye'de yaşayan 21 yaşını aşmış ve Hahambaşılıkta veya herhangi bir Yahudi toplumunda kayıtlı her Yahudi seçme hakkına sahiptir. Seçme hakkına sahip seçmenlerin listesi hazırlanacak ve seçimden en az on beş gün önce ilgili toplumda ilân edilecektir.

2- İstanbul Yahudilerinden, bir havra veya örgütlenmiş bir toplum bulunmayan bir yerde bulunanlar, bulundukları yere en yakın havra veya örgütlenmiş toplumda oy kullanabilirler.

3- Hiçbir havra veya örgütlenmiş toplumda kayıtlı olmayan Yahudiler, seçimlere üç gün kalaya kadar kayıtlarını yaptırabilirler.

4- Her yerde mahallî hahamın başkanlığında bir komite ikinci seçmen sayısının en az iki katı bir aday listesi hazırlayacaktır. Her isteyen seçim günü adaylığını koyabilir.

5- İkinci seçmenler oy çoğunluğuyla seçileceklerdir.

6-Toplum idare heyetlerince tayin edilecek bir komite seçimlere nezaret edecektir.

18 Görülebileceği gibi Kararname en mükemmel demokratik ilkelere göre hazırlanmıştır.

Kısaltmalar

A.g.g.	Adı geçen gazete.
A.g.d.	Adı geçen dergi.
Akşam	*Akşam*, İstanbul, Türkçe, Günlük.
Aydemir	Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, Remzi Kitabevi (İstanbul, 1976)
Barokas	Yakup Barokas, *Türkiye'de Yahudi Toplumları*, (basım yeri belli değil, 1987)
Bozdağ	İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası*, Kervan Yayınları, (İstanbul, 1972)
Cumhuriyet	*Cumhuriyet*, İstanbul, Türkçe günlük.
El Mundo	*El Mundo*, İzmir, ladino, haftalık.
El Telegrafo	*El Telegrafo*, İstanbul, ladino, onbeş günlük.
El Tyempo	*El Tyempo*, İstanbul, ladino, onbeş günlük.
Erkin	Feridun Cemal Erkin, *Les Relations Turco-Soviétiques et la Question des Detroits*, (Ankara, 1968)
Franco	M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman*, (Paris, 1897)
Galante, *Histoire*	A. Galante, *Histoire des Juifs d'Istanbul I, II* (İstanbul, 1941-1942)
Galante, *Anadolu*	A. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie I, II* (İstanbul, 1937-1939)

Galante, *Belgeler*	A. Galante, *Documents Officiels Turcs Concernant les Juifs de Turquie* (İstanbul, 1931)
Galante, *Türkler ve Yahudiler*	A. Galante, *Turcs et Juifs*, (İstanbul, 1932). Kitabın yeni baskısı için bkz. *Türkler ve Yahudiler* (Türkçeleşmiş 3. baskı), Gözlem Gazetecilik, 1995.
Gerber ve Barnai	Haim Gerber ve Jacob Barnai, *19. Yüzyılda İzmir Yahudileri* (Kudüs, Misgav Yerushalayim, 1984) [İbranice]
Haber	*Haber*, Ankara, Türkçe, günlük.
Hacker	Joseph Hacker, *16. ve 17. Yüzyıllarda Selânik Yahudi Toplumu.* [İbranice], yayımlanmamış Doktora Tezi. Kudüs, 1979.
Atikva	*Atikva*, İstanbul, ladino, Haftalık [Ümit]
Jewish Chronicle	*Jewish Chronicle*, Londra, İngilizce, Haftalık
Journal d'Orient,	*Journal d'Orient*, İstanbul, Fransızca, günlük.
Karaosmanoğlu	Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, (İstanbul, 1955)
Karpat	Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System* (Princeton, 1959).
La Boz de Oryente	*La Boz de Oryente*, İstanbul, ladino, onbeş günlük [Doğu'nun Sesi]
La Boz de Türkiye	*La Boz de Türkiye*, İstanbul, ladino, onbeş günlük [Türkiye'nin Sesi]
La Gazette	*La Gazette*, İstanbul, Fransızca, Günlük.
Landau, *Pan Turkism*	Jacob M. Landau, *Pan Turkism in Turkey* (Londra, 1981)
Landau, *Tekinalp*	Jacob M. Landau, *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1996
Lenzcwosky	G. Lenczowsky, *Middle East in World Affair* (Ithaca), 1981.
Levi, *Elza Niyego*	Avner Levi, "Elza Niyego olayı ve Türk-Yahudi ilişkilerine yeni bir bakış", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, sayı 25, s. 23-27
Levi, *Türk Yahudileri*	Avner Levi "İkinci Dünya Savaşı'nda ve Öncesinde Türk Yahudileri", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, sayı 154, s. 14-21.
Levi, *Trakya*	Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alı-

namayan ders", *Tarih ve Toplum*, sayı 151, s. 10-17.

Levi, *Yakov* — Avner Levi, "Yakov Yona'nın derlediği Türk atasözlerinin ışığı altında büyük Osmanlı kentlerinde Yahudiler", *Folklor/Edebiyat*, Eylül-Ekim 1996, sayı 8, s. 35-41.

Lewis — Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Londra. 1968)

Millî İnkılâp — *Millî İnkılâp*, önce İzmir, sonra İstanbul, Türkçe.

Ökte — Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi (İstanbul, t.y.)

Son Saat — *Son Saat*, İstanbul, Türkçe, Günlük.

Şabat — *Şabat*, İstanbul, ladino, haftalık [Cumartesi]

Şalom — *Şalom*, İstanbul, ladino, haftalık [Selam]

Tekinalp — Tekinalp, *Kemalizm* (İstanbul, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936)

Türkeş — Alpaslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, (İstanbul, 1960)

Vakit — *Vakit*, İstanbul, Türkçe, günlük.

Vatan — *Vatan*, İstanbul, Türkçe, günlük.

Dizin

A

Abraham Naon (İbrahim Nom) 33, 63, 82, 131, 151
Abravaya Marmaralı (Dr.) 131
Abuaf 123
Action Française 104
Adolf Rozental 53
Ahmet Cevdet 69
Akbaba 61, 63
Akşam gazetesi 78, 80
Alber Karaso 29, 81
Albert Einstein 98
Albert Hazan Efendi 168
Alliance Israelite Universelle 17, 21, 38, 49, 51, 65, 66, 92, 114, 154
Amicale 79, 154, 177
Amram 123
Anadolu gazetesi 100
Ankara 71
Antisemitizm 96, 97, 107, 110, 118, 123, 124, 132, 136
Aravud gazetesi 60
Arditi 143
Ariel 159
Arkadaş gazetesi 34
Arkadaşlık Yurdu Derneği 154
Aruete 159
Aşkale 142
Aşkenaz toplumu 64
Atikva gazetesi 155
Avram Galanti 71, 73, 90, 98, 144, 145, 148
Avram Korido 77, 83
Avram Leyon 155
Aydın 14, 15, 17, 57, 91

B

Babaeski 36, 117
Balat 18, 88, 124, 144
Balkan 40
Bar Yitshak 28
Bar-Kohva Spor Kulübü 132, 154
Batı Anadolu 15, 18, 57

Behçet Uz (Dr.) 141
Behmuaras 25
Behor Gomel 144
Behor Habif 43
Ben Hayim 123
Bene Berit Derneği 16, 23, 44, 66, 79, 81, 92, 99, 132, 168, 177
Bernard Lewis 140
Beyaz Ruslar 54, 88, 99
Bohor Habif 35
Burla 123
Bursa 14, 17, 41, 71

C

Celal Bayar 136
Celâl Nuri 26, 58, 59
Cem'iyyet-i Akvâm 68
Cenevre Yahudileri 22
Cevat Rıfat Atilhan 100, 105, 112, 113, 115, 127, 152
Chamberlaine 104
Cudriya 18
Cumhuriyet 70, 71, 74, 76, 84

Ç

Çanakkale 14, 18, 124, 125
Çankaya 144
Çatalca 37
Çikvaşvili 143
Çorlu 117

D

Daniel Aravi 111
Danyel Karaso 77
Dâr-ül Fünün 97
David Boton 23, 77
David Fresko 20, 35, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 59, 64, 66, 68, 85, 87, 115
David Markus 22, 99
Dekalo 123
Denizli 15, 17, 91
Der Stuermer 102, 105

E

Ebüzziya Tevfik 24, 32, 33, 37
Edirne 14, 17, 18, 27, 28, 36, 40, 45, 71, 86, 117, 120, 122, 124, 125
El Mundo 36, 42, 65
El Telegrafo 80
El Tyempo 20, 23, 37, 64, 65, 66, 75, 115
Eli Pardo 77
Eli Şaul (Dr.) 157
Eliza Niyego 75, 76, 85, 86, 89, 109, 177
Emanuel Sidi 133, 154
Enver Bey 27
Ermeni 14, 17, 20, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 44, 48, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 61, 62, 69, 107, 142, 143, 159

F

Faik Ökte 140
Faraci 143
Fener Patrikhanesi 31
Ferit (Rafael) Bey Aseo 74, 82
Filistin 72
Franko 123

G

Gad Franko 74, 119, 143
Galata 18, 88
Galata Yahudi Cemaati 77

Galimidi 143
Gatenyo 59
Gavriel de Boton 160
Gelibolu 117
Gobineau 104
Goering 116
Gomel 145
Grünberg 143

H

Ha-Koah Futbol Kulübü 132
Hahambaşılık 64
Haim Nahum 18, 22, 26, 53, 113, 159, 165
Halife Abdülmecit 23
Hamdullah Suphi Tanrıöver 149
Hananel 143
Hanro Soryano 73, 154
Haronos 29
Hasan Saka 157
Hasköy 18, 88, 124, 144
Haydarpaşa Mahallesi 40
Hayim Efendi 28
Hayim Levi 77
Hayim Şabat 53
Hazar Türkleri 69
Henry Reisner 111
Hezkiya Franko 90
Himmler 116
Hitler 96, 113
Hüseyin Cahit Yalçın 36, 46, 136, 143, 145
Hüseyin Nihal Atsız 104, 108

I

Irgat Pazarı 144

İ

İkdam 22, 35, 41, 42, 43, 69, 72
İleri 25, 26, 58, 59
İsmet İnönü (Paşa) 22, 23, 72, 79, 83, 111, 112, 113, 116, 118, 119, 128, 136, 153, 180
İstanbul 14, 15, 16, 17, 18, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 60, 64, 65, 66, 71, 75, 80, 82, 84, 86, 87, 97, 98, 99, 100, 103, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 132, 135, 140, 142, 144, 149, 150, 151, 152, 154, 158, 166, 161, 165, 175, 189
İstanbul Üniversitesi 97, 98, 99
İstiklal Mahkemeleri 85
İsviçre 72
İsviçre Yahudi Cemaati 21
İtalya 72
İtalyan Yahudi toplumu 64
İzak Ferera 53
İzak Gabay 67
İzak Taranto 53
İzmir 14, 15, 17, 18, 44, 45, 67, 71, 86, 142

J

Jak Pardo 79, 83, 178
Jewish Agency 66
Joint (American Jewish Joint Distribution) 16, 45
Journal d'Orient 21, 29, 65, 75, 76, 80, 81
Jozef Niego 23. 168
Jön Türk 40, 44, 101
Julius Streicher 100

K

Kalderon 123
Kamhi ailesi 42
Kaneti 123
Karagöz 26
Karako 123
Karataş 18
Karaylar 69
Kastoryano 143
Kazes 123, 143
Kâzım Karabekir 82, 84
Keçeciler 18, 144
Kemal Ben Yosef Levi 41
Keşan 117
Kırımçaklar 69
Kırklareli 86, 116, 124, 125
Kızılay 41
Kubilay Olayı 92
Kuledibi 144
Kuzguncuk okulu 65
Küçük Borçlar Sandığı 44
Kürtler 129

L

La Boz de la Verdad 27, 28, 40, 44, 64, 65
La Gazette gazetesi 52, 59, 61, 62, 64, 65
Lahey 139
Lapseki 117
Lawrence 93
Leon Faraci 105
Leon Şönman 53
Leon Yeuda 77
Levi 123
Lewis Marshall 168
Lozan 19, 22, 49, 59
Lüleburgaz 117

M

M. Amato 59
Mahmut Esat Bozkurt 79
Makabi 132
Manisa 15
Marko Alfandari 82
Marko Elnekave 23, 82
Marko Eşkenazi 70
Marko Nahmiyas 74
Marko Nahum 81
Marsel Franko 131, 154
Mecburi İskân Kanunu 115, 119, 129
Mehmet Asım 105, 113
Menemen 92
Mezarlıkbaşı 144
Milas 15
Milli İnkılap 104, 105, 111, 112, 114, 129, 156
Milli Kalkınma Partisi 152
Milliyet 71
Mişon Ventura 53, 67, 92, 98, 159, 165
Moiz Albala 33
Moiz Dal Mediko 29
Moiz Kohen (Tekinalp) 74, 89, 90, 131
Moiz Şemuel 77
Mordehay (Marko) Nahum 50
Moşe Banbasat 155
Moşe Becerano 19, 21, 29, 76, 92
Moşe Benhabib 160
Moşe Kohen 74
Moşe Melamed 24, 80, 82
Mussolini 150
Mustafa Kemal 87, 119, 124, 128, 136, 167
Mustafa Nermi 106, 107

N

Nadir Nadi 135
Nahum Efendi 167
Natan 123
Nationalen 104
Nazilli 15, 17, 91
Necip Fazıl Kısakürek 152
Neve Şalom Sinagogu 87
Nihal Atsız 108, 110
Nisim Ben David 77
Nisim Salti 53
Nissim Masliah 26, 73, 74
Niyego 77, 123
Nuri Demirağ 152

O

Or-Ahayim 92
Ortaköy Yahudi toplumu 70
Osman Ragıp 75
Osmanoğlu Rasih 114

Ö

Özer Dalim 132

P

Palaçi 123
Pardo Efendi 180
Paşaeli 27, 28, 34, 37
Penso 123
Piyasa gazetesi 34
Polikar 123

R

Rafael (Ferit) Eşkenazi 50
Rafael Saban 157, 160
Recep Peker 153, 157
Refet Paşa 26
Refik Saydam (Dr.) 136, 137, 139, 141
Reşit Galip Hatipoğlu 98
Reşit Saffet Atabinen 62, 134
Ribi Becerano 26, 35, 65, 66, 166
Ribi İsrael 60
Rodos Yahudileri 60, 90
Rum 14, 15, 17, 20, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 41, 44, 48, 52, 53, 54, 57. 58, 60, 61, 62, 69, 91, 93, 142, 143, 159, 167, 178

S

Saban 143, 159
Sabi Saltiyel 133, 154
Sabri Toprak 133
Sadi A. Levi 59
Salamon Adato 151, 153
Salhane Gençlik Kulübü 154
Salti 123
Sami Ginzburg 32, 33, 34, 37, 86, 111
Samsun 40
Saporta 123
Sara Aaronsohn 103
Schwartz (Prof.) 98
Sedaka 123
Silivri 117
Simantov Toledo Efendi 53
Siyon 123
Son Saat 76, 78, 79

Ş

Şaki 159
Şalom 123
Şekip Adut 74
Şemsettin Günaltay 158

Şemuel Altabef 111
Şemuel Aysoy Abarbanel 98
Şemuel Beresi 77
Şemuel Sadi Levi Eşkenazi 72
Şevket Süreyya Aydemir 144, 145
Şuravski 123, 143
Şükrü Efendi 77, 78, 83
Şükrü Kaya 86, 118, 120, 134
Şükrü Saraçoğlu 141, 147, 152, 153

T

Takrir-î Sükûn 85
Talmud Tora 65
Tanîn 36, 46, 59, 63
Tasvir-i Efkâr 24
Teano 123
Tekirdağ 36, 117
Tercümân-ı Ahvâl 43
Tevfik Rüştü Aras 133
Tevhid-i Efkâr 34, 43
Theodor Fritsch 104
Theodor Herzl 107
Tire 15
Tokatlıyan 135
Trablusgarp 40
Trakya 15, 18, 36, 117, 121, 122, 124, 125
Turancılar 128, 147
Turgutlu 15
Türk Ocağı 27, 80, 84
Türk Sesi 34
Türk-Yahudi Dostluk Cemiyeti 74

U

Uzunköprü 36, 117, 124

V

Vâ-nû (Vâlâ Nûrettin) 105, 121, 123
Vakit gazetesi 50, 71, 76, 80
Varlık Vergisi 140, 143, 145, 147, 148, 158
Vasıf (Çınar) 50
Viktor Galimidi 74
Vitali Kamhi 64
Vitali Naim Elnekave 23

Y

Yahudi Öksüz Kurumu 16
Yahya Halit 50
Yakim Bahar 131
Yakir Bahar 23
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 79, 139
Yitshak Navon 23
Yosef ben Hayim 93
Yosef Salmona 151
Yunanlılar 31
Yunus Nadi 74, 82
Zekeriya Sertel 136

Z

Ziya Gökalp 101

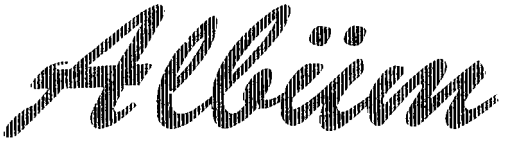

Fotoğraflar Tel Aviv'deki Diaspora Müzesi'nde bulunan
MORİT-Diaspora Müzesi ortak koleksiyonundan alınmıştır.

Rav Haim Nahum (1872-1920). 1908-1920 yıllarında Hahambaşılık görevini üstlenen Nahum, A.B.D.'de İstiklâl Savaşı yararına bir yardım kampanyasına öncülük etmiştir.

İstiklâl Savaşı'nı takiben Gazi Mustafa Kemal'in İzmir Yahudi Mahallesi'nde karşılanması.

Hahambaşı Hayim Becerano, 1926 yılında makamında

1931 yılında, Atatürk Musevi İlkokulu'nda ders yılı sonunda düzenlenen törende çekilmiş fotoğraf.

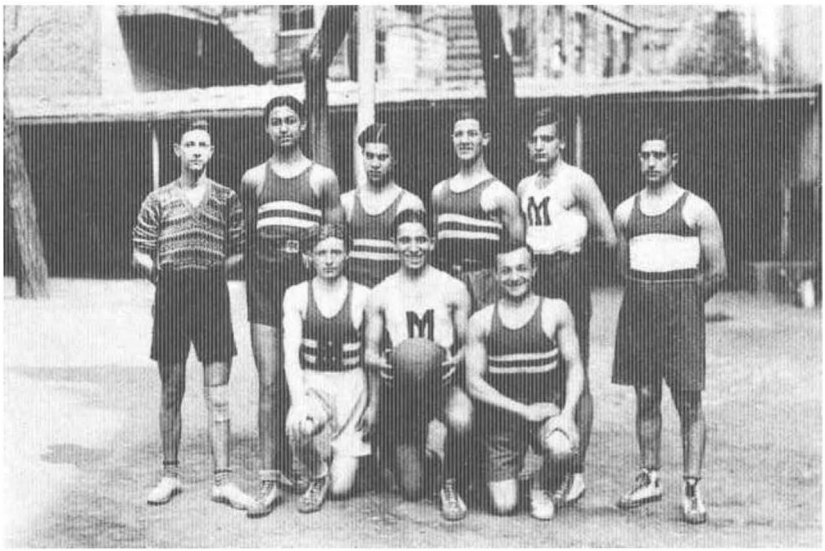

Makabi Spor Kulübü Basketbol Takımı. İstanbul 1935

1925 yılında, İstanbul Kuzguncuk'ta, Purim Bayramı balosu giysileri ile üç Musevi gençkız

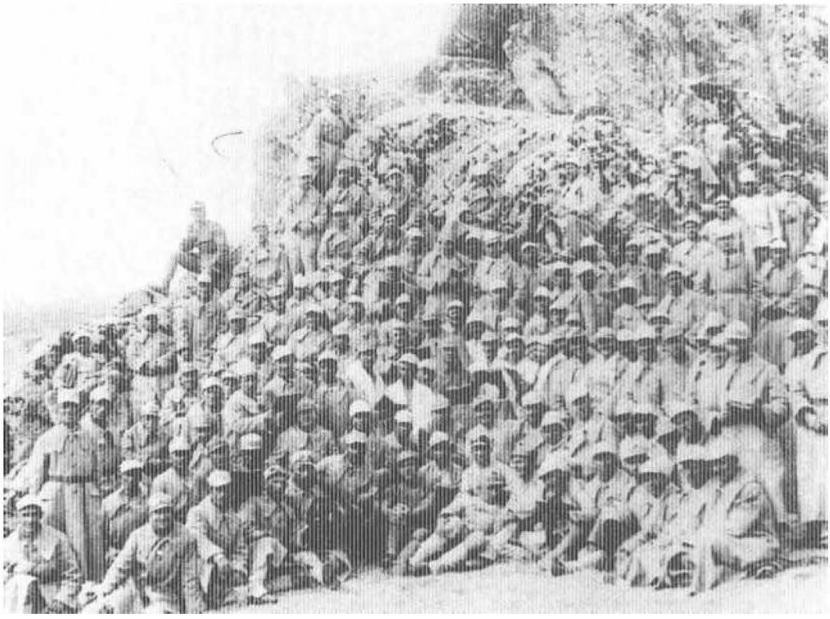

1941 yılı Kippur (Oruç) Bayramı günlerinde, Tavşanlı 'da Yahudi askerler.

1942 yılı Kippur Bayramı'nda, bir Yahudi asker dua sırasında.

1940 lann ikinci yansında, İzmir'de Demokrat Parti şubesi üyeleri. Ortada Şube Başkanı Yasef Alaluf (Üstte). 1950'lerin ilk yarısında, Hahambaşı Rafael Saban, Ahrida Sinagogu'nu ziyaret ederken (Altta).

Dinar ailesi, İsrail'e göç etmeden önce. İzmir 1949.

Türkiye'den göç eden Yahudiler tarafından İsrail'de kurulan Atatürk Ormanı'nda 1953 yılında yapılan törenden çekilen resim.

Cumhuriyet döneminin en az incelenen konularından biri, genel olarak azınlıkların, özel olarak da Yahudilerin ülkemizdeki tarihidir. Türkiye'de Yahudilerin tarihi daima "seçici" bir tarih anlayışı ile incelenmiş, okura, araştırmacıya aktarılan tarih, "olan biten" değil, "anlatılmak istenen" tarih olmuştur. Bu seçicilik, sadece pembe rengin egemen olduğu tek boyutlu bir tarih anlatımını egemen kılmış, aynı zamanda toplumsal belleğin bir bölümü yok edilmiş, veya en azından yok edilmek istenmiştir. Gülü dikeninden ayırmayan, geçmişi yapay bir şekilde yüceltmeyen ve Türkiye Yahudilerinin tarihini abartılı bir "hoşgörü" söyleminden kurtarıp gerçekçi bir şekilde aktaran Avner Levi'nin elinizdeki eseri, şüphesiz sadece Türkiye Yahudilerini yakından ilgilendirmekle kalmıyor, bu topraklar üzerinde yaşayan herkes için fazlasıyla önemli konulara da el atıyor. Burada anlatılanlar, Türkiye toplumunun toplumsal belleğinden silinmeye çalışan tarihin bir bölümüdür.

İLETİŞİM 383
TARİH-POLİTİKA DİZİSİ 10

ISBN 975-470-583-6
9 789754 705836